

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

HİTİT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA

İŞTAR-ŞAUŠKA KÜLTÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OKAN DEMİR

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. FAHRİ MADEN

KASTAMONU 2016

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

HİTİT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA

IŞTAR-ŞAUŞKA KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OKAN DEMİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Fahri MADEN

Jüri Üyesi Unvanı

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Jüri Üyesi Unvanı

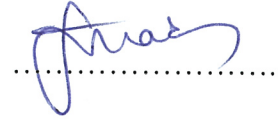
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

KASTAMONU 2016

TEZ ONAYI

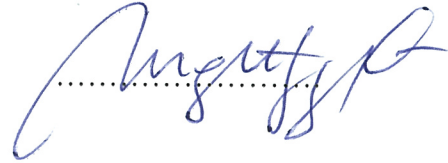
Okan DEMİR tarafından hazırlanan “**Hitit Döneminde Anadolu’da Iştar-şauşka Kùltù**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliğı** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman Yrd. Doç. Dr. Fahri MADEN

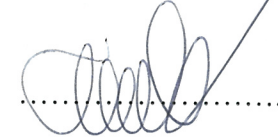
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Prof. Dr. Turgut Yiğıt

Ankara Üniversitesi

Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

Kastamonu Üniversitesi

01/06/2016

Enstitü Müdürü Doç. Dr. Duran AYDINÖZÜ

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Okan DEMİR

ÖNSÖZ

Eskiçağ toplumsal hayatının her aşamasında kendisini gösteren kültler (inanç), tek tanrılı normatif dinlerden farklı olarak, bireyi her zaman toplumsallaşmayla etki alanına dahil etmiştir. Toplumsal hayatın siyasi organizasyonlarla birlikte tarihi dönemlerdeki en erken örneklerine sahip Mısır, Mezopotamya ve Hitit uygarlıklarında dinselğin, sistemli bir yapı aracılığıyla bireyin toplumsallaşması yönünde kullanılan en önemli araç olduğu dinsel metinlerden anlaşılmaktadır. Hitit dinsel metinlerinin Mezopotamya'daki muadilleri gibi kapalı anlatımlı ritüel ve festival tasvirlerinden oluşması, Hitit din tarihine ilişkin yapılacak herhangi bir çalışmada siyasi tarihe atıfta bulunmayı gerektirmektedir. Hitit din tarihi araştırmalarının siyasi tarihle olan bu yakın ilişkisi, bireyi gözden kaçırmaya ve yalnızca toplumsal hayata odaklanmaya yol açmıştır. Yine yönetici sınıfın tahayyül dünyasını gösteren dua metinleri ve annalardan, bu döneme ait kültlerin birey üzerindeki doğrudan etkisi gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda elindeki verileri bilimsel bir metodolojiyle kullanan bir araştırmacı, Hitit İmparatorluk Dönemi toplumsal hayatına dâhil olan bir bireyin dinsel tahayyül dünyasının sınırlarını çizebilir.

Bu çalışmada Hitit İmparatorluğu'nun son dönemine kadar olan süreçte, Iştar-Šauška kültünün Anadolu toplumsal hayatındaki yerinin ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Verimli yönlendirmeleri ve ufuk açan yorumlarıyla beni bu arayışa sevk eden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Turgut Yiğit'e, tez döneminde gösterdikleri anlayış için başta Kastamonu Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Serhat Yılmaz'a, Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu'na ve Yrd. Doç. Dr. Fahri Maden'e ve Tarih Bölümünün diğer saygıdeğer öğretim üyelerine teşekkür ederim. Tezin tüm aşamalarında benden hiçbir zaman desteğini ve yüreklendirmesini eksik etmeyen ve bu tezin ortaya çıkmasındaki en büyük paya sahip olan sevgili eşim ve meslektaşım Sinem Demir'e şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HİTİT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA İŞTAR-ŞAUŠKA KÜLTÜ

Okan DEMİR

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fahri MADEN

Mezopotamya kökenli İstar kültü Anadolu'ya önce Asurlu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Koloni Çağının Anadolu'da aktif olduğu M.Ö. 1950-1725 arası yıllarda tanrıça İstar'a dair bilgiyi, Kültepe'deki (Kaniš) çivi yazılı tabletlerden ve başta Kültepe olmak üzere dönemin önemli ticaret merkezlerinden çıkarılan ikonografik buluntulardan edinilmektedir. Bununla birlikte, İstar kültürünün Anadolu'nun yerli halkı arasında yayılmayıp, Asurlu tüccarlar arasında sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Kuzey Suriye'yi kapsayan bir coğrafyada İmparatorluk kuran Hititlerin oluşturdukları dinsel yapıda çevre halkların inanışlarından önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Eski Hitit dönemine ait yazılı ve ikonografik buluntularda İstar kültüne değil bilgilerin çok kısıtlı olmasından hareketle, bu dönemde İstar kültürünün Hitit panteonunda yer almadığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

İmparatorluk döneminde, Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ı kapsayan bölgede yaşayan Kafkas kökenli Hurrilerin Hitit egemenliği altına girmesi, Mezopotamya inanışlarından büyük ölçüde etkilenmiş olan bu halkın, Mezopotamya kültürünü Anadolu topraklarına taşıyıcısı konumuna getirmişlerdir. Hurri yorumuyla İstar-Šauška kültürünün İmparatorluk döneminde ve sonrasında Hitit panteonunda önemli bir yer işgal ettiği ikonografik nitelikteki buluntulardan ve siyasi ve dinsel metinlerden anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hurri, İstar, Šauška, Anadolu, din, kült

2016, sayfa 84

ABSTRACT**IŠTAR-ŠAUŠKA CULT IN HITTITE ANATOLIA**

Okan DEMİR

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of History

Supervisor: Asst. Prof. Fahri MADEN

Ištar cult in Anatolia have begun with Assyrian Trade Colonies, mesopotamian origin, and had been brought by Assyrian merchants from Mesopotamia. Ištar cult in Anatolia during the period of Assyrian Trade Colonies, would be inquired with rich iconographic evidences excavated from primarily Kültepe (Kaniš) and other trade centers and cuneiform tablets from Kültepe (Kaniš). It is understood from the light of these datas, however, Ištar cult had been limited within Assyrian merchants and the cult not spread among the native Anatolian peoples.

Aftermath of the colonies period, Hittites, founded an empire including territories in Anatolia, Northern Syria and Iraq, had been highly affected beliefs of surrounding peoples. Written and iconographic evidences from Old Hittite period have pointed to obscurance of Ištar cult. Therefore, it can be say that Ištar could not be counted among the gods in the Old Hittite pantheon.

During the Empire period following the subjection of Caucasian originated Hurrians, settled in Southern Anatolia, Northern Syria and Iraq, had been caused to stream of Mesopotamian culture through the channel of Hurrians into Hittite Anatolia. It is concluded from iconographic evidences and political and religious texts that Hurrianized Ištar- Šauška cult had important place in the imperial pantheon and the beliefs of following periods in Anatolia.

Keywords: Hittites, Hurrians, Ištar, Šauška, Anatolia, religion, cult**2016, pages 84**

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. MEZOPOTAMYA’DA İŞTAR KÜLTÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	5
II. ANADOLU’YA İŞTAR KÜLTÜNÜN TAŞINMASI VE İLK EMARELERİ.....	8
II.1. Koloni Çağında Anadolu’da Siyasi Ve Dini Durum.....	8
II.1.1. Koloni Çağında Tanrıça İstar Ve Tanrıça’ya Ait Buluntular.....	13
III. HİTİT PANTEONUNDA İŞTAR – ŞAUŞGA KÜLTÜ.....	19
III.1. Eski Hitit Döneminde İstar – Şauşga Kültü.....	19
III.1.1. Hitit-Hurri Kültürel Etkileşimi Ve İstar Kültü.....	22
III.2. İmparatorluk Döneminde Hititlerde Hurri Etkisi Ve İstar – Şauşga.....	35
III.2.1. İmparatorluk Döneminde Hitit- Hurri Etkileşimi.....	35
III.2.2. İmparatorluk Döneminde İstar – Şauşga Kültü.....	41
III.3. Anadolu’da İstar – Şauşga Kültünün Uygulanışı.....	48
III.3.1. Tanrıçanın Yer Aldığı ve Tanrıçaya Mahsus Festivaller.....	48
III.3.1.1. Bahar Festivali (EZEN TE-Şİ).....	49
III.3.1.1.1. AN.TAḪ.ŠUM ^{ŞAR} Festivali.....	49
III.3.1.2. Güz Festivali (EZEN zeni-).....	51
III.3.1.2.1. Şamuha Şauška’sının Güz Festivali (CTH 711).....	51

III.3.1.3. Kış Festivali (EZEN KU-UŞ-ŞI).....	51
III.3.1.4. Aylık Festivaller (EZEN ITU).....	52
III.3.1.5. Diğer Festivaller.....	52
III.3.2. Kült Personeli.....	53
III.3.3. Kült Merkezleri.....	55
III.3.3.1. Šamuha.....	56
III.3.3.2. Hattarina.....	58
III.3.3.3. Lawazantiya.....	58
III.3.3.4. Tameninga.....	59
SONUÇ.....	61
ŞEKİLLER VE ÇİZİMLER KATOLOĞU.....	65
KAYNAKÇA.....	76
ÖZGEÇMİŞ.....	84

KISALTMALAR

AnSt	Anatolian Studies (Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara) – London
AOS	American Oriental Series - New Haven
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Ankara
AÜDTCTAD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Cografya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
Ay	Arka yüz
Belleten	Türk Tarih Kurumu Belleten- Ankara 1937 vd.
bk.	Bakınız
c.	Cilt
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets
CRRAI	Le palais et la royauté (Archéologie et Civilisation). Paris, 29 juin – 2 juillet 1971 – Paris 1974
CTH	E.Laroche, Catalogue des textes hittites, Paris 1971; Catalogue des textes hittites, premier supplément, RHA XXX, 1972, 94-133
çev.	Çeviren
DBH	Dresdner Beiträge zur Hethitologie - Dresden 2002 vd.
d.n.	Dipnot
EA	Texts from El-Amarna, numbered according to ed. Of J. A Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln (VAB 2) –Leipzig 1915 and tr. of W. Moran, Les Lettres d’El Amarna (LAPO 13) – Paris 1987.
FsHoffner	Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday - Winona Lake, Indiana 2003
GsForrer	ŠARNIKZEL. Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil

Orgetorix Forrer (19.02.1894-10.01.1986) (DBH 10) - 2004

GsGüterbock	Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock - Winona Lake, Indiana, 2002
IRAQ	Iraq published by the British School of Archaeology in Iraq, London 1934 vd.
JAE	Journal of Aesthetic Education
JANER	Journal of Ancient Near Eastern Religions - Leiden 2001
JAOS	Journal of the American Oriental Society – Baltimore, Maryland 1851 vd.
JCS	Journal of Cuneiform Studies – New Haven 1947vd.
JNES	Journal of Near Eastern Studies
KAV	Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi. Leipzig/ Berlin 1916 vd.
KIP	Der Kleine Pauly
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköy – Berlin 1921vd.
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin – Berlin 1899 vd.
MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung - Berlin 1953 vd.
Ml Mansel	Mansel'e Armagan (Mélanges Mansel) E. Akurgal – U. B. Alkım (eds.) Ankara 1974
MVAeG	Mitteilungen der Vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft – Leipzig 1896-1944
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra

No	Number
OIP	Oriental Institute Publications
Öy	Ön yüz
RGWR 141	Magic and Ritual in the Ancient World, ed. By P. Mirecki and M. Meyer (Religions inS the Graeco-Roman World, Vol. 141) - 2002
RHA	Revue hittite et asianique – Paris 1930-1978
RIA	Reallexikon der Assyriologie (und Vorderasiatischen Archäologie)-Berlin 1928 vd.
s.	Sayı
SCCNH	Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians - Bethesda,Maryland, 1981 vd.
SMEA	Studi micenei ed egeo-anatolici – Roma 1966 vd.
StBoT	Studien zu den Boğazköy-Texten – Wiesbaden 1965 vd.
Syria	Syria, Mémoire et Civilisation. Exposition présentée à l’Institut du Monde Arabe du 14 septembre 1993 au 30 avril 1994 – 1993
TAD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963, vd.
TC	Tablettes cappadociennes du Louvre
TİD	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi, 1983 vd.
trns.	Translated by
Vol.	Volume
vd.	Ve devamı
yklş	Yaklaşık olarak

GİRİŞ

Tarihinin en erken devirlerinden itibaren üreme ve verimlilik olguları, insan topluluklarının hayatlarını devam ettirebilme açısından, temel ve kurucu bir öneme sahiplerdir. En erken inanç sistemlerini oluşturan şemada karşımıza animizm, totemizm, fetişizm ve bunların temel aracı niteliğindeki ilkel büyü çıkmaktadır. Yakındoğu ve Mezopotamya’da Avcı- toplayıcı ekonomisinden, doğanın manipülasyonuna dayanan ve kökleri Neolitik Çağ’a uzanan tarım ve hayvancığa geçiş, toplum sisteminde de köklü değişimleri –mülkiyet, iş bölümü ve uzmanlaşma vb- ortaya çıkarmıştır.

Geç Kalkolitik ve Tunç Çağından itibaren Yakındoğu’da, insan toplulukları, siyasi organizasyonlar etrafında toplanmaya başlamışlardır. İnsanın ortaya çıktığı en erken devirlerden beri süregelen ve temelde büyüye ve atalar kültüne dayanan inançların, kompleks sosyo-politik yapılarla etkileşime girdikleri görülmektedir. Bu inançların belirli siyasi yapılarda yaşayan topluluklarda artık *religio* anlamında - Latince *ligare*’den “bağlanmak” - politik bir din anlayışına evrildiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya’da ortaya çıkan Sümer kent devletleri, örgütlü bir siyasi yapının metafizik alandaki yansıması olarak örgütlü bir ruhban sınıfı ve teolojiyi de oluşturmuşlardır. Bu teoloji içerisinde, her tanrının toplumsal bir role karşılık gelen işlevleri ve her tanrı kültürünün ritüelleri, seremoniler ve tabuları bulunmaktaydı.

Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndan itibaren Hitit İmparatorluk döneminin sonuna kadarki evrede Anadolu ve komşu halkların panteonlarından birçok tanrı çıkmaktadır. Elde edilen arkeolojik buluntular ve dinsel ve siyasi içerikteki metinler ışığında Iştar/Šauška kültürünün Anadolu coğrafyasında geçirdiği evrelerin Hurri-Hitit siyasi ve kültürel etkileşimi bağlamında ele alınması hedeflenmektedir.

Mezopotamya dinleri bu bölgenin uygarlıkları olan Sümer, Asur ve Babil’in yanı sıra Hint – Avrupa dili konuşan bir halk olan ve Anadolu’daki varlıkları Asur Ticaret Kolonileri Çağından itibaren varlıkları bilinen Hititleri de etkilemiştir. Hititlerin, özellikle İmparatorluk Dönemi’nde, Kafkas kökenli bir halk olan Güney Anadolu ve

Kuzey Suriye’de yaşayan Hurriler kanalıyla etkileşime geçtikleri Mezopotamya dinin unsurları, toplumsal yaşamınlarında önemli bir yer edinmiştir.

Bağdaştırmacı bir yapıda bulunan Hitit dininde, Anadolu’nun yerli halkları olan Luwi, Pala ve Hatti panteonlarının unsurlarına da rastlanmaktadır. Mezopotamya dininde önemli bir yeri olan savaş ve cinsellik tanrıçası Iştar’ın Anadolu’daki varlığına Asur Ticaret Kolonileri Çağından itibaren rastlansa da Iştar kültünün yerli halk arasında yayıldığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Anadolu’da, Demir Çağı öncesinde, Iştar/Šauška kültünün bulunduğu zaman dilimi, Asur Ticaret Kolonileri Döneminden itibaren (yklş. M.Ö 1950) Hitit İmparatorluğunun sonudur (M.Ö.1200). Asur Ticaret Kolonileri Çağının sona ermesinden sonra (M.Ö.1725) Hititler başta Orta Anadolu olmak üzere, Anadolu’nun kuzeyi, batısı ve doğusunda egemenlik kurmuşlardır. Bu egemenliği, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Kıbrıs’a yayan Hititler, siyasi ve ekonomik olarak hükümlanlık kurdukları coğrafi alan dolayısıyla başta Sami kökenli Asur, Babil, Ugarit krallıklarıyla karşılaşmıştır. Kafkas kökenli Hurrilerin oluşturdukları Mittani devleti, Sami kökenli bu siyasi yapılarla Hititler arasında tampon bölge oluşturmuştur. Bu nedenle İmparatorluk Çağında, I. Tudhaliya döneminden itibaren Güney Anadolu ve Suriye üzerinde izlenen yayılmacı politikanın bir sonucu olarak Iştar kültü, tanrıçaya Šauška adıyla tapan ve bu bölgede yaşayan Hurri halkı kanalıyla Hitit panteonuna girmiştir. Iştar/Šauška kültü, bu açıdan bakıldığında, Hurri-Hitit siyasi etkileşiminin sosyo-kültürel alandaki izdüşümü niteliğindedir. Çünkü tanrıçanın Hitit panteonundaki görünürlüğü, Hurri-Hitit siyasi etkileşiminin en çok arttığı dönem olan I. Šuppiluliuma dönemi ve sonrasını kapsamaktadır. Kültün Hitit tarihinde özellikle hanedanlıkta iz bıraktığı dönem III. Hattuşili ve kraliçe Puduhepa dönemidir. Daha sonraki hükümdarlar döneminde kült hanedan üzerindeki etkisini, azalarak da olsa imparatorluğun yıkılışına kadar (yklş. M.Ö. 13.yy) sürdürmüştür. Iştar/Šauška kültü, yerel varyantlarıyla birlikte Anadolu’da belirli bölgelerde ve kentlerde yaygınlık göstermektedir. Özellikle Hurri kökenli halkın yaşadığı en önemli bölge olan ve bugünkü Çukurova’yı kapsayan Kizzuwatna Bölgesi, muhtemelen Sivas/Kuşaklı’da bulunan Šamuha ve adına yalnızca Iştar/Šauška

kültüyle birlikte rastladığımız Tameninga kentleri, M.Ö. XV. ve XIII. yüzyıllar arasında Iştar/Šauška kültünün Anadolu'daki merkezleri konumundadır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağında tanrıça kültüne dair çivi yazılı belgeler bulunmakla birlikte; bunlar daha çok tanrıçanın tapınağına yapılan bağışlarla alakalıdır. Bazı belgelerde ise Iştar'dan türetilme teofor isimlerin yer aldığı görülmektedir. Bu döneme ilişkin temel bilgi kaynakları Kültepe, Konya/Karahöyük, Alishar Höyük, Acem Höyük ve Tatarlı Höyük'ten çıkarılan silindir ve damga mühürler, mühür baskıları, çeşitli taşlardan ve kurşundan yapılan figürinler ve figürin kalıplarıdır.

Hitit İmparatorluğu döneminde Iştar/Šauška kültünün ikonografisi, başta Yazılıkaya olmak üzere çeşitli kaya rölyeflerinden ve mühürlerden takip edilebilmektedir. Ancak Iştar/Šauška kültüne dair Hitit İmparatorluğu dönemindeki temel kaynaklar çivi yazılı tabletlerdir. Anadolu'da Iştar/Šauška kültünün Hitit İmparatorluğunun yıkılışına kadarki durumuna dair birincil bilgi kaynakları kil tabletler üzerine yazılmış çivi yazılı dinsel metinlerdir. Iştar/Šauška'nın ve yerel varyantların yer aldığı bu metinler, ritüel ve festival metinleri (CTH 481, CTH 482, CTH 615, CTH 710- 724), dua metinleri (CTH 379, CTH 381), ve mitolojik metinlerdir (CTH 343, CTH 345, CTH 348, CTH 350, CTH 360). Iştar/Šauška hakkındaki Hurrice sunu listeleri, I. Wegner tarafından *Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen, teil 1 : Texte für Istar-Ša(w)uška* (1995) adıyla incelenmiştir. Bu kaynaklar çalışmada Iştar/Šauška kültünün İmparatorluk döneminde uygulanışı kısmında ele alınmıştır. I. Wegner'in *Gestalt und Kult der Istar-Sawuska in Kleinasien* (1981) adlı çalışması Anadolu'da Iştar/Šauška kültünün tarihi hakkındaki en kapsamlı çalışmadır. Wegner çalışmasında genel olarak yukarıda belirtilen dinsel metinlere dayanmıştır. Ancak Iştar/Šauška kültünün Hitit İmparatorluk evresindeki tarihi büyük oranda Hurri – Hitit siyasi ve kültürel ilişkilerine dayanmaktadır. Bu yüzden Wegner'in adı geçen eserinden farklı olarak bu çalışmada Iştar/Šauška kültünün Hitit İmparatorluğu dönemindeki tarihi, Hurri- Hitit ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

Iştar/Šauška kültüne dair ikincil bilgi kaynakları siyasi içeriğe sahip metinlerdir. Bunlar hükümdar yıllıkları ve anlaşıma metinleri olup, anlaşıma metinlerinde yer alan

yemin tanrıları listesinde hem Hitit tarafının hem de diğer tarafın panteonlarının hiyerarşisi hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Hükümdar yıllıklarından, kralın şahsında yönetici sınıfın panteondaki tanrılarla olan ilişkilerini, tanrılara ve ya tanrıçalara yaptıkları vurguları anlayabilmekteyiz.

I. MEZOPOTAMYA'DA İŞTAR KÜLTÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

Mezopotamya uygarlığının kurucusu konumunda olan Sümer kültür dairesi içerisinde tanrıçaya, erken dönemlerde, İnanna olarak hitap edilmekteydi. İnanna Sümer panteonuna mensup bir tanrıçaydı ve genel olarak bir aşk/cinsellik tanrıçası özelliklerini bünyesinde barındırmaktaydı. İnanna'nın Innin, Innina, Ninni, Ninanna gibi varyatları bulunmaktadır. Genel kabule göre İnanna'nın ^DNİN.AN.NA “Göğün Hakimesi” (EME.SAL diyalektinde GAŞAN.AN.NA)¹ anlamına gelmektedir². I. J. Gelb'e göre Sümer tanrıçası Innin'le Ninni, nin-anna ve Irina ayrı tanrıçalardır; fonetik benzerlikler neticesinde bunlar harmanlanmıştır³. J. van Dijk Ninni'yi başak anlamına gelen bir ön isim olarak açıklamaktadır⁴. Bununla birlikte, tanrıçanın iki doğasına da vurgu yaparak Inanna olarak tanrıçanın Venüs gezegeniyle sembolize edilen duyumsal aşkın tanrıçasıdır; Ninni yönüyle ise bir kırı tanrıçası olduğu anlaşılmaktadır⁵.

Mezopotamya uygarlığının Sümerlilerden sonraki taşıyıcısı konumunda olan Akadların ve sonraki dönemde Babillerin panteonunda da aşk/cinsellik tanrıçasının bulunduğu bilinmektedir. Akadça'da Eş-tar ve eski Babilce'de İştar olan tanrıçanın isminin menşei batı Sami dilinde Ugaritte bulunan tabletlerde *A-ttar/A-ttart* ile alakalı olduğu düşünülmektedir⁶. Tanrının eril hali olan *Attar*'ı seher yıldızı temsil ederken dişil hali *Astarte* akşam yıldızı temsil etmektedir⁷. M.Ö. ikinci bin yıl boyunca “kudretli hakime” kültü Mezopotamya'dan Kenan, Suriye, Filistin, Fenike ve Arabistan'a yayılmış ve *Astar(t) Ashtoret, Ashtaroth* ve *Astarte* gibi isimler altında tapınım görmüştür⁸.

İştar isminin en eski versiyonuna Mari'deki Sargon dönemi öncesinin tanrılar listesinde *EŠ₄-DAR-ra-at* şeklinde rastlanılmaktadır. Bu yazımın Mezopotamya'da

¹ G. Leick, 2003a, “Inanna/Innin/Ninni(N)”, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Taylor & Francis e-Library, 88.

² İsmi menşei ve farklı okumalar için bk. I. J. Gelb, 1960, “The Name of the Goddess Innin”, *JNES* 19/2, 72-79.

³ Gelb, 1960, 72vd.

⁴ Müellif, hasat/saz/kamış demetinin İnanna'nın en eski sembollerinden biri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bk. Dijk, J. Van, 1971, “Sumerische Religion”, *Handbuch der Religionsgeschichte*, Band 1, ed. von J.P. Asmussen - J. Laessle, Göttingen, 431-496, 476vd.

⁵ Dijk, 1971, 478.

⁶ C. Wilke, 1976-1980, “Inanna/İştar” *RIA*, 5, 74-89 74-89.

⁷ Dijk, 1971, 478.

⁸ W. Fauth, 1964, “Aphrodite”, *KIP I*, Stuttgart, 425-431.

tanrıçanın adının Batı Samice’de karşılığı bulunan en eski form olduğu belirtilmektedir⁹. İnanna ve Iştar’ın kültlerinin birbiriyle içiçeliği, Sümer kent devletlerinin Akad hakimiyetine girdiği dönemde Akadlı tanrıçanın (Iştar) Sümerli İnanna kültüyle harmanlanmış olmasıyla açıklanabilir¹⁰. Tanrıça İnanna’ya dair ulaşılan en eski edebi metinler, Akadlı Sargon dönemine aittir (M.Ö 2334–2279). Bunlar, Sargon’un kızı ve Ur şehrinin Ay tanrısı Nanna’nın (Sin) baş rahibesi Enheduana tarafından Iştar için oluşturulan ezgilerdir¹¹. İnanna’ya dair bu metinler aynı zamanda Akadlı hanedanın koruyucu tanrıçası olan Iştar’a övgü niteliğindedir¹². Akad dönemi sonrasında tanrıça İnanna - Iştar’ın giderek tek bir tanrıçayı işaret ettiği görülmektedir¹³. Iştar’ın M.Ö. III. binyıldan itibaren giderek İnanna’yla birlikte anılması ve bu kültün Kuzey Mezopotamya, Hurri ülkesi, Suriye ve Kenan havalisinde yayılması olgusu, büyük oranda, Sargon imparatorluğunun yayılcı politikasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Yeni yöneticilerin otoriterini sağlamlaştırma prensibinden hareketle, yerel tanrıça kültlerinin (ör. Salus, Ana tanrıça vb.) Iştar çevresinde birleştirilmesi durumu ortaya çıkmıştır¹⁴.

Inanna kültünün en eski merkezlerinden biri olan Uruk’ta tanrıça Gök tanrısı An’ın kızı olarak kabul edilmekte olup, öte yandan diğer bir tapınım merkezi olan Isin’de tanrıçanın astral karakteri vurgulanarak Ay tanrıçası Nanna’nın kızı ve Güneş tanrısının kardeşi olduğuna inanılmaktaydı¹⁵. Yine de tanrıçanın silsilesi dönemsel ve mekânsal olarak farklılık göstermektedir. Erken kayıtlarda “An’ın fahişesi” olarak

⁹ Wegner, 1981, *Gestalt und Kult der Istar-Sawuska in Kleinasien*, Neukirchen-Vluyn, 199’da bu adın Attarat formuna daha yakın olduğunu belirtmektedir.

¹⁰ Leick, 2003a, 86’da tanrıçanın savaşçı özelliğine Sümer menşeli hiçbir metinde rastlanmadığına işaret etmektedir.

¹¹ W. Halo - J.J.A. van Dijk, 1968, *Exaltation of Inanna*, New Haven, 2.

¹² Akadlı Sargon’nun hayatını anlatan antik “Sargon Efsanesi”nde Tanrıça İnanna-Iştar’ın “Kralın sakisi olan Sargon’u” koruması yer almış ve - tahtı ele geçirmesi ve kral oluşunun anlatıldığı bölümler ne yazık ki yitiktir- muhtemelen yine tanrıçanın yardımıyla kral oluşu anlatılmış olmalıdır. Bu yüzden, Enheduana’nın İnanna’nın Sümer panteonunun önemli tanrısı An’la bir tutması, yerel halkın İnanna ile Akad hanedanın koruyucu tanrıçası Iştar arasında senkretizm kurması hasebiyle, Akadların politik yükselişlerinin ve Sümerler üzerindeki hakimiyetlerini meşrulaştırılması anlamını taşımaktadır Halo, 1968, 7. Akadlı Sargon’un Destanı için bk. J. Cooper–W. Heimpel, 1983, “The Sumerian Sargon Legend”, *JAOS* 103/1, 67-82,76-79.

¹³ J. Bottero, 2003, *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar* (çev. M. E. Özcan – A. Er), Ankara, 241. Bu konu için ayrıca bk. D. Wolkstein, - S. N. Kramer, 1983, *Inanna, Queen of Heaven and Earth: Her Stories and Hymns from Sumer*, New York

¹⁴ M.-C. Trémouille, 2009-2011, “Šauška/Šawuška. A. Philologisch.”, *RIA* 12, 99-103.

¹⁵ Wilke, 1976 -1980, 80-81.

anılırken, daha sonraki Assurbanibal metninde “Enlil’in eşi” ifadesiyle anılmaktadır¹⁶.

Inanna-Iştar kültünün pek çok yerel formu ve ismi bulunması, kültün yayılım alanı ve yerel inançlarla olan ilişkisi hakkında fikir vermektedir. Buna göre, M.. 2. binininci yılda yaklaşık yirmibeş farklı yerel Iştar’dan bahsedilmektedir¹⁷. Hatta M.. II. binyılın ortalarından itibaren Iştar isim olarak “tanrıça” kelimesine eş tutulduğu gzlemlenmektedir¹⁸. Büyük oranda, Hurri-Hitit ritüel metinlerinin ışığında kültün Kizzuwatna (Güney Doğu Anadolu) ve Işuwa (Doğu Anadolu) bölgelerinde yayıldığı belirtilmektedir¹⁹. Tunç çağını sonlandıran *Deniz Kavimleri G* sonrasında da Iştar kültü- farklı isimler altında- Anadolu ve civar bölgelerde yaşamaya devam etmiřtir²⁰.

¹⁶ Wilke 1976 -1980, 81.

¹⁷ Wegner, 1981, 157-195.

¹⁸ Wilke, 1976 -1980, 78.

¹⁹ Wegner, 1981, 157.

²⁰ Demir ağında Frigler, Urartular ve Helenler arasında Yakındoğudaki Iştar- şauşka kültünün yorumlarına dair bk. M. Marcovich, 1996, “From Ishtar to Aphrodite,” *JAЕ* 30/2, 43-59; . apar, 1991, “Helen Mitoslarında Doğulu Unsurlar”, *TİD* VI, 79-90.

II. ANADOLU'YA İŞTAR KÜLTÜNÜN TAŞINMASI VE İLK EMARELERİ

II.1. Koloni Çağında Anadolu'da Siyasi Ve Dini Durum

Anadolu-Mezopotamya coğrafyasında, sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla aktif ve doğrudan hareketliliğe sahne olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1950-1750) aynı zamanda, Mezopotamya'da yaklaşık M.Ö. IV. binyıldan itibaren kullanılan yazının Asurlu tüccarlar aracılığıyla bölgeye getirilmesiyle Anadolu'nun tarihi devirlere girdiği dönemdir. Anadolu'nun ekonomik tarihi kadar sosyal tarihi açısından önemli bir yer işgal eden bu dönemde, Mezopotamya dini, kültürel ve sosyal organizasyon biçimlerinin, Anadolu'nun yerli halkı tarafından tanınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Anadolu'da İhtar kültünün evrelerini ele alınırken kronolojik olarak bakıldığında, tanrıçanın Anadolu'ya taşınması en erken Asur Ticaret kolonileri Çağında gerçekleşmiştir.

Yakındoğu'daki pek çok yerleşim biriminde olduğu gibi, tarımsal üretim biçiminin Neolitik Çağdan itibaren başlangıcına Anadolu'da da rastlanmaktadır (M.Ö. VII. binyıl - VI. binyılın ilk yarısı). Örgütlü ve sınıflı toplum hayatının ilk evreleri olan bu dönemi, üretim faaliyetlerindeki değişim ve gelişme neticesinde ortaya çıkan toplumsal ve teknolojik yapılarıdaki dönüşüm izlemiştir. Bu dönemi izleyen Kalkolitik Çağ'da (Anadolu'daki yerleşim birimlerinde M.Ö. VI. binyılın ilk yarısı- IV. binyıl) bakır madeninin giderek aletlerin yapımında kullanıldığı görülmektedir. Madene duyulan ihtiyaç, hiç şüphesiz şehirler ve bölgeler arasında ticaretin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bakır ve kalayın eritilerek karıştırılıp sertleştirilmesiyle ortaya çıkan dayanıklı alaşımın (tunç) eşya yapımında kullanımının keşfedilmesiyle insanlık tarihinde Tunç Çağı başlamıştır. Tunç Çağları, erken, orta ve geç olarak bölümlenmiştir; Anadolu'da Erken Tunç Çağı (M.Ö. IV. binyıl - III. binyıl) arasında tarihlendirilmiştir. Neolitik ve Kalkolitik Çağ'dan beri var olan ticari ağların sayısında, bu dönemde farklı madenlere ve bu madenlerin işlenmesi sürecindeki teknik detayların artmasına paralel olarak, bir artışın olduğu düşünülebilir. Yakındoğu'da Neolitik Çağ'dan²¹ itibaren izlerine rastlanılan yerleşim

²¹ Şehirleşmeyi iktisadi kaygılardan ziyade; dönem insanının kavram ve tahayyül dünyasıyla şekillendirmesi açısından en farklı örneklerden biri Neolitik Çağ yerleşkesi olan Şanlı Urfa sınırlarındaki Göbekli tepedir, bunun için bk.K. Schmidt, 2013, *Göbekli Tepe - Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı*, İstanbul

birimlerinin, Erken Tunç Çağı evresinde, Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu ağırlıkta olmak üzere yapılan arkeolojik kazılar, giderek şehirleştğini göstermektedir. Erken Tunç Çağının son evresinde, Orta Anadolu'da Alacahöyük, Alishar, Kültepe, Güney'de Tarsus-Gözlükule, Güneydoğu ve Doğu'da Islahiye-Tilmenhöyük, Kargamış, Zincirli, Samsat ve Lidarhöyük, Şanlıurfa'da bulunan Titriş, Kazane ve Harran höyükleri, Keban barajı suları altında kalan Korucutepe ve Norşuntepe, Batı'da Beycesultan, Troia, Urla Limantepe gibi yerleşimlerde, arkeolojik buluntular ışığında, şehir devletlerinin ya da yerel beyliklerin bulunduğu öne sürülebilir²². Erken Tunç Çağının son evresinde, bahsedilen yerleşimlerde ortaya çıkarılan büyük boyutlardaki binaların varlığı, kamusal ve idari yapılanmaya işaret ederken, çeşitli malzemelerden yapılmış eşyalar ise toplumsal sınıflaşmanın varlığına delil sayılmıştır²³.

M.Ö. 3000'li yılların sonlarına doğru Güney Mezopotamya'da Sümer sitelerinde ortaya çıkan yazı, Akadlar'ın siyasi organizasyonlarını teşkil etmeleriyle birlikte (M.Ö. 2350-2150) yazı Kuzey Mezopotamya ve Levant'ta yayılmıştır²⁴. Akad imparatorluğunun kurucusu Sargon döneminde Anadolu'ya Akadlı tüccarların geldiği bilinmektedir. Anadolu'nun tarih öncesi devirlerine ilişkin en eski bilginin bulunduğu "şar tamhari" –muharebenin kralı- adlı tablette, Akadlı tüccarlar, Sargon'dan Anadolu'da bir kent olan Puruşhanda (Burşahanda)²⁵ kralı Nur-daggal'a karşı yardım istemeleri anlatılmaktadır. Sargon ve torunu Naram-Sin'in Anadolu'ya yaptıkları askeri seferlerinden bahseden bu tabletlerin Tell Amarna, Asur ve Boğazköy arşivinde nüshaları bulunmaktadır²⁶. Amarna nüshası baz alınarak metinde özetle; Tüccarların Sargon'a gelerek yardım istemeleri ve bunun üzerine Sargon'un Puruşhanda kralı Nur-daggal'a karşı sefere çıkması ve kenti ele geçirmesi, bunun sonucunda, kralın Sargon'a itaat etmesinden bahsedilmektedir. "şar tamhari" metninin önemi Anadolu'da Asur Ticaret Kolonilerinden önce de Mezopotamyalı tüccarların bulunduğu ve bu tüccarların bir organize ticaret ağına dahil oldukları bilgisidir²⁷. Anadolu'nun protohistorik devirlerine ışık tutan Kültepe'den çıkarılan

²² T. Yiğit, 2003, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", **TAD** 33, 167-182/168 vd.

²³ Yiğit, 2003, 173.

²⁴ P. Quenet, 2005, "The Diffusion of the Cuneiform Writing System in Northern Mesopotamia: The Earliest Archaeological Evidence", **Iraq** 67/2, 31-40, 31.

²⁵ Yiğit, 2003, 174.

²⁶ CTH 310; KAV 138.

²⁷ Yiğit, 2003, 176.

bir belgede ise Sargon'un Anadolu içlerine seferler yaparak Hattumları (Hattileri) cezalandırması anlatılmaktadır²⁸.

Sargon'un ardılı Naram-Sin dönemine ilişkin bir belgeden²⁹, onun da dedesi gibi Anadolu'ya ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Kendisine isyan eden Kaniş, Hatti, Kuşşara olmak üzere on yedi şehir devletinin kuvvetlerini yendiğini anlatmaktadır.

Gerek arkeolojik gerekse yazılı kaynaklardan yola çıkarak M.Ö. III. binyılın sonunda Anadolu'nun siyasi yapısında merkezi krallıkların var olmadığı, parçalı şehir devletlerinin bulunduğu ileri sürülebilir. Ancak bu şehir devletlerinin M.Ö. V. yüzyılda Pers İmparatorluğuna direnen Helen siteleri gibi emperyal bir güç karşısında birleştikleri anlaşılmaktadır.

Anadolu'nun şehir devletlerine dayanan siyasi yapısının Asur Ticaret Kolonileri Çağında da sürdüğü yazılı belgeler aracılığıyla görülmektedir³⁰. Şehir devletlerinin oluşturduğu siyasi durumun, Anadolu'da maden çağlarından beri kısmen de olsa devam edegelen ticari faaliyetler üzerinde, merkezi bir otoritenin bu dönemde Anadolu'da kurulamaması ve bu nedenle vergi sisteminin oluşmamasının bir sonucu olarak, Akad İmparatorluğunu ilk safhalarında, Mezopotamyalı tüccarların aktif yer aldığı bir yapının tesisine yol açmıştır. Takip eden Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'daki ticari faaliyet sistematik bir karakter kazanmıştır.

En erken arkeolojik buluntuların III. binyılın ortalarına dayandırılan Asur kenti Sümerlerin Subartu dedikleri Asur ülkesinin bölgenin önemli merkezlerinden biridir. Sümer şehir devleti Adab krallığına bağlı olan Asur şehri, Mezopotamya'daki diğer Sümer siteleri gibi Akad İmparatorluğuna bağlandı. Akad İmparatorluğunun Guti kavimleri tarafından M.Ö. 2154'te yıkılmasının ardından, Asur şehri kısa süreliğine bağımsızlığını kazanmıştır (M.Ö. 2154-2112)³¹. III. Ur Hanedanlığı dönemi tekrar Sümer hâkimiyetine giren Asur, hanedanlığın çöküşünden sonra (M.Ö. 1960) bir süre devam eden bağımsızlığın ardından, Babil hanedanlığının (M.Ö. 1800-1600) ünlü

²⁸ Yiğit, 2003, 175.

²⁹ CTH 311.

³⁰ K. Balkan, 1957, **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Ankara 32-34.

³¹ H. W. F. Saggs, 1983, **The Might that Was Assyria**, New York, 20- 24.

kralı Hammurabi tarafından kentin bağımsızlığına son verilir. Asur, kısa olarak belirtilen siyasi tarihinden anlaşılacağı üzere bu dönemde –Eski Asur Dönemi- Mezopotamya’da ciddi bir siyasi organizasyon teşkil edememiş; ancak ticari bakımdan her zaman önemli bir merkez olmuştur³².

Başlangıcı Orta Tunç Çağı olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö.1950-1750) büyük ölçekli siyasal birliklerin olmadığı, küçük beyliklerin hüküm sürdüğü Anadolu coğrafyası, Asurlu tüccarlar kanalıyla Mezopotamya medeniyetinin sosyal, ekonomik ve teknolojik unsurları ile tanışmıştır. Asurlu tüccarlar, karum adı verilen büyük pazarlarda ve wabartum denilen küçük alışveriş yerlerinde sistemli bir ticaret ağı oluşturarak, Mezopotamya’da ihtiyaç duyulan ve Anadolu’da bulunan meta ve minerallere (altın, gümüş) karşılık Mezopotamya’dan ağırlıklı olarak kalay, keçi kılı, dokuma ürünleri, elbise kumaşı, süs eşyası, bazı kokular mübadele edilmekteydi. Anadolu’daki merkezi Kaneş/Neşa (Kültepe) olmak üzere yirmi karumun yerel yöneticilerin denetim ve gözetimi altında faaliyet gösterdikleri bilinmektedir³³.

Koloni çağı şehirlerinden elde edilen buluntular bu çağa ait temel bilgi kaynağımızı oluşturmaktadır. Başta yazı, mühür ve silindir mühür karumlarda halkla birlikte yaşayan Asurlu tüccarlar tarafından yerli halka tanıtılmıştır. Çoğu ticari faaliyetleri ihtiva eden bu metinlerin binlercesi Kaneş/Neşa (Kültepe) karumundan çıkarılmıştır³⁴. Bu kaynaklar dışında başta tunç, pişmiş topraktan ve sırlı fayanstan yapılmış eserler de çağa ait başlıca veriler arasındadır. Tüm bu yazılı ve diğer arkeolojik verilerden Asur Ticaret Kolonileri Döneminde belirli yerleşkelerdeki dinsel ve kültürel anlayışın çerçevesi önemli ölçüde çizilebilmektedir.

Koloni Çağına ait Mezopotamya ve Anadolu mitolojisinin izlerini üzerinde taşıyan ve bu mitolojinin öykülerini renkli bir biçimde yansıtan bulla, mühür ve mühür baskılarının yanında dönem insanının tahayyülünün dışı vurumu niteliğinde olan diğer veriler ise kutsal varlıkları temsil eden ise idoller ve figürinlerdir. Ayrıca bu dönemde her evin kendine ait tanrısının olduğunu mektuplardaki “bizi tanrımız, sizin

³² T. Yiğit, 2000, **Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Çağında Anadolu**, Ankara, 10.

³³ Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na dair bk. S. Alp, 1965, “Kanis=Anisa=Nisa Erken Hitit Çağının Bir Baskenti,” *Belleken* 27, 367-376; K. R. Veenhof, 1982, “The Old Assyrian Merchants and Their Relations With The Native Population of Anatolia”, *CRRAI* 25, 147-160.

³⁴ T. Yiğit, 2005a, “Hitit Çivi Yazısının ilk Ortaya Çıkışı”, *TAD* 37, 79-86, 80.

tanrınız” ifadesinden anlaşılmaktadır; arkeolojik buluntular da bu durumu destekler mahiyettedir³⁵.

Koloni Çağında Anadolu’da, yerli halkları Hattiler, Hititler, Luwiler, Palalar’ın oluşturduğu dinler ile Asurlu tüccarların beraberinde getirdikleri Mezopotamya kültlerin bulunduğu bilinmektedir. Kültepe’de tablet ve mühürlerde geçen Anadolu tanrılarını teofor isimlerden ve yerlilerle Asurlu tüccarların ticari anlaşmalarında yerli (nuwā’um) tarafının şahit tanrılar listesinden tespit edebilmekteyiz³⁶. Bunlara göre tespit edilen Anadolu tanrıları, Hattiler’in Taru, Hititler’in Tarhuna olarak adlandırdıkları fırtına tanrıları, yardımcısı Haba(n)tali ile birlikte tanrıça Inara ve nehir ve dağ tanrı gelmektedir. Luwi tanrıları ise güneş tanrısı Tiwad, tanrı Šanta ve tanrıça Ala’dır. Daha sonraki Hitit metinlerinde Kaneš tanrıları arasında gösterilen Kamrušepa, Pirwa, Haššušara “Kraliçe”, Aškašepa “Kapının Koruyucu Meleği”, Šuwalıyat, Halki, Hašam(m)ili, Šiwat “Gün”, Išpant “Gece”, Aššiyat, Ilaliyant, Maliya, ve Darawa gibi tanrılar bulunmaktadır³⁷.

Bu dönemde Asurlu tüccarların Mezopotamya inançlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Anlaşmalarda yerlilerin kendi tanrılarına Asurlu tüccarların ise tanrı Aššur’a yemin ederek anlaşma hükümlerine uyacağına yönelik taahhütte bulunmasıyla anlaşma gerçekleşmekteydi. Kaneš’ten elde edilen metinlerde Aššur, fırtına tanrısı Adad, tanrıça Ištar, ay tanrısı Sin, Amurru, Anum, Ea ve Šamaš sıklıkla, Aššuritum, Belum ve tanrıça Išhara’nın isimleri geçmektedir³⁸. Yerli halkla yapılan anlaşmalarda, Asur tüccarının yemin tanrısı Aššur ve tanrıça Anna Kaneš kentinin koruyucu tanrıları arasında yer almaktadır. Erken dönem buluntularında fırtına tanrısına rastlanmaması, M.Ö. XIX - XVIII. yüzyıllardaki Kaneš panteonunda fırtına tanrısının aynı dönemde Mezopotamya’da giderek bu tanrının panteonun liderliğini devralmasına paralellik göstermiştir³⁹. Sonraki dönemde Fırtına tanrısı-Anna

³⁵ M. V. Loon, 1985, *Anatolia in the Second Millennium B.C.* Leiden, 1.

³⁶ Bunun için bk. Garelli, 1963, *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris; E. Laroche, 1966, *Les Noms Des Hittites*, Paris; E. Bilgiç, 1943, “Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Araştırmalar” *AÜDTÇFD* 50/1, 33-43.

³⁷ Taracha, 2009, *Religions of Second Millenium Anatolia*, Wiesbaden, 30-31.

³⁸ Taracha, 2009, 27.

³⁹ Taracha, 2009, 29.

liderliğindeki panteon, Fırtına tanrısı- Inar'ın başta olduğu Hitit panteonunu hatırlatmaktadır⁴⁰.

II.1.1. Koloni Çağında Tanrıça Iştar Ve Tanrıça'ya Ait Buluntular

Mezopotamya kökenli aşk ve savaş tanrıçası Iştar'ın ve onun çevresinde oluşturulan kültün Anadolu coğrafyasındaki tarihi, belirlenebildiği kadarıyla, bu döneme rastlamaktadır⁴¹. Asurlu tüccarlar arasında yaygın olan Iştar kültünün daha sonraki Eski Hitit Döneminde Hatti panteonunda bulunmamasından yola çıkarak Koloni Döneminde yerli ahali arasında yaygın olmadığı öne sürülebilir. Yazılı belgeler göz önüne alındığında, Iştar kültünün Asurlu tüccarlar arasında önemli bir yeri vardır. Tanrıçanın ismine, Asur ülkesinden Anadolu'ya gönderilen mektup tabletlerde, her zaman ^DINANNA sümerogramıyla karşılaşmak mümkündür⁴².

Kültepe'den çıkarılan tabletlerde Iştar kültüne dair bilgiler edinmekteyiz. Iştar'ın bir türü olan "Ninive Iştar'ının" ismine dönem kaynaklarından ulaşılmaktadır⁴³. Bu belgelerde, Iştar için para bağışı yapılmasından⁴⁴ ve tanrıçanın rahibinden bahsedilmektedir⁴⁵. Tanrıça, Anadolu'dan Asur'a gönderilen bazı belgelerde adı Işhara⁴⁶, *IŞTAR-ZA-AT*⁴⁷ gibi tanrılarla birlikte geçmektedir. Ayrıca bu tabletlerde geçen tanrıça Iştar'dan oluşturulan "İşme-Iştar" (Iştar işitendir), "Ennam-Iştar" (Iştar'ın kulu), "Iştar-bāni" (Iştar yaratandır), Puzur-Iştar (Iştar koruyucudur), "Iştar-nādā" (Iştar esirgedi), "Ikupi-Iştar" (Iştar verdi) "Mannu-kī-Iştar" (Iştar benzersizdir) ve Iştar'ın verimlilik ve sağlatıcı yönünü vurgulayan "Iştar-tulidšu" (Iştar dünyaya

⁴⁰ Taracha, 2009, 30.

⁴¹ Tanrıça Iştar'ın savaş ve cinsellik gibi yaşamın üretken- devingen eylemleri üzerinde mutlak bir etkiye sahip olduğu inancı, Iştar ikonografisinde çeşitliliğe yol açmıştır. Tanrıçanın savaşçı özelliklerinin vurgulandığı temsillerin yanında belki de tanrıçanın en eski özelliği olan cinsellik vurgusu –insanın yok oluşa karşı direncini ve hayatı sürdürmesini vurgulayan eylem- "Ana Tanrıça", "Bereket Tanrıçası", "Magna Mater" ve "Kybele" arketip imgesi adı altında dünya tarihi boyunca, en eskileri Avusturya'da bulunan M.Ö. 28000-25000'e tarihlenen "Willendorf Venüsü" ve M.Ö. 7000 yılına tarihlenen Çatalhöyük'te bulunan "Oturana Tanrıça" figürleri, bu "doğurgan ana" motifleriyle yapılmıştır. Bu nedenle Iştar'ın kadın üretkenliğini işaret eden, cinselliği vurgulayan motifleri bünyesinde barındıran eserler "Çıplak Tanrıça" olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda bk. L. E. Roller, 2004, *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü* (çev. B. Avunç), İstanbul

⁴² Haas, 1994, *Geschichte der Hethitischen Religion*, Leiden, 349.

⁴³ CCT V 22c Öy 8': Iştar kâ -ku-bu-um; çeviri için H.A. Şahin, 1998, *Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 159vd.

⁴⁴ CCT V, 36b 8; CCT IV 2a 10'-11'; TC I 80 22. 32'-33'; H. Hirsch, 1972, *Untersuchungen zur altassyrischen Religion*, Wien, 17'de bu sunuyu Asur'daki tapınağı maddi olarak kuvvetlendirmek amacıyla tüccarlar tarafından yapıldığını belirtmektedir.

⁴⁵ kt. 88/k 972; ICK II 316 3'; CCT V 36 8'; Şahin, 1998, 160, d.n. 454.

⁴⁶ TC III 106 5'-7'; Hirsch, 1972, 18.

⁴⁷ ICK I 28b Ay 13'-15'; Hirsch, 1972, 18.

getirtti), “İštar-tušeбіlam” (İštar bize taşıdı), “İštar-walđat” (İštar doğurdu) gibi teofor isimlere sık sık rastlanmaktadır⁴⁸. Belgelerde geçen İštar’dan türetilme adların yaygınlığı tanrıça etrafında oluşturulan kültün, Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, hem Asurlu tüccarlar arasında Kültepe başta olmak üzere yaygın olduğu⁴⁹ ve İštar’dan türetilme isim taşıyan bir yerli prensin olmasına dayanarak kısmen de olsa yerli halk tarafından tanındığı söylenebilir⁵⁰.

Koloni Döneminde İštar kültüyle ilişkili bilgiyi ağırlıklı olarak arkeolojik kazılarda bulunan plastik eserlerden edinmekteyiz. Kültepe, Konya/Karahöyük, Tatarlı Höyük, Acem Höyük, Alişar Höyük’ten çıkarılan buluntulardaki İštar temsilleri, tanrıça çevresinde oluşturulan kültün Hitit öncesi Anadolu’da belirli bir varlık alanına sahip olduğunu belgelemektedir. Bu temsiller ele alınırken adı geçen yerleşim birimlerindeki tanrıça İštar’ı temsil ettiği düşünülen arkeolojik buluntuların fotoğrafları ve çizimleri için yine bu yerleşim birimlerine dair eserlerden ve monografilerden yararlanılmıştır. Buluntulardaki öğelerin anlatımında, başvuru kaynakların müelliflerinin tariflerine yer verilmiştir.

İşaret edilen yerleşimlerden elde edilen buluntuların tanrıça İštar’ı hangi oranda temsil edip etmediği önemli bir tartışma noktasıdır. Anadolu’da İštar ikonografisi için yaptığı çalışmada Damanville, tanrıçanın temelde giyinik olarak temsil edildiğini belirtmektedir⁵¹. Ancak Koloni Çağı Dönemine tarihlenen birçok eserde temsil edilen “Çıplak Tanrıça” imgesi, pek çok arkeolog tarafından tanrıça İštar’la bir tutulmuştur⁵². Von der Osten Amori işgal döneminde bu figürinlerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır⁵³. Bu figürinlerin Anadolu’ya yayılması büyük oranda Asur Ticaret Kolonileri Döneminde olmuştur⁵⁴. M.Ö. III. binyılın sonlarında Anadolu’da yaygın olarak bulunan göğüslerini tutan çıplak tanrıça imgesi M.Ö. II. binyılda da

⁴⁸ H. A. Şahin, 2008, Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği, *Turkish Studies* 7/4, 592-607, 601’de tanrıçayla ilişkili adların hem kız hem de erkeklerde görüldüğü özellikle kız çocuklarına verilen isimlerde İštar’dan türetilme isimlerin daha yaygın olduğunu belirtmektedir.

⁴⁹ Bu konuda ayrıca bk.Hirsch, 1972, 18 vd.

⁵⁰ Şahin, 1998, 163.

⁵¹ J. Danmanville, 1962a, “Iconographie d’İštar- Šaušga en Anatolie Ancienne”, *RA* 56/1, 9-30, 29.

⁵² Danmanville, 1962a, 27.

⁵³ H. H. Osten, 1934, *Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell* (OIP XXII), Chicago, 6.

⁵⁴ Danmanville, 1962a, 27; Loon, 1985, 1-10; K. Emre, 1971, *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Ankara, 41vd.

popülerliğini sürdürmüş ve çeşitlenmiştir⁵⁵. Bununla birlikte von der Osten ve Ch. –F Jean⁵⁶ bu buluntuları Iştar figürinleri olarak tanımakta isteksizdirler⁵⁷. J. B. Pritchard çıplak tanrıçayı temsil eden figürinler ve kalıplar üzerine hazırladığı çalışmasının sonuç bölümünde, bu buluntuların tanrıça ritüellerde kullanılan hierodol temsilleri olduklarını, şayet değilse; basit tılsımlar olduklarını düşünmektedir⁵⁸. H. Frankfort, çıplak kadın figürinlerini genel olarak bir rahibeyi ya da tanrıçayı ululama jestini yapan bir hierdolu tasvir etmekte olup, ritüel aracı olarak tapınaklarda kullanıldıklarını düşünmektedir⁵⁹. Porada, Birinci Babil Hanedanı döneminde çıplak kadının çeşitli figürler ve sembollerle gösterildiğini, sanatçıların bunlara yükledikleri anlamı çözenin zor olduğunu bildirmektedir⁶⁰. Diğer yandan tanrıçanın Mezopotamya mitolojisinde “göğün fahişesi” NU.(U₈).GIG.AN.NA⁶¹ olarak anılması ve cinselliğin ritüel olarak Iştar kültüründe kullanılması⁶² dolayısıyla ikonografide çıplaklığın, tanrıçanın cazibesine işaret ettiği düşünülebilir⁶³.

“Çıplak Tanrıça” ve Iştar arasındaki ilişkiye mitolojik anlatı açısından bakıldığında, kimi zaman, çıplaklığın tanrıça Iştar’ı temsil eden normlardan biri olduğu görülmektedir. Iştar’ın Cehenneme İnişi Efsanesinde Iştar’ın yeraltı kraliçesi olan kız kardeşi Ereškigal’ın tahtını ele geçirmek için yaptığı yolculukta, cehennemin yedi kapısından zorla geçer. Ancak her bir kapıdan geçerken tanrısal giysilerinden sıyrılmak zorunda kalır ve son kapıdan geçtiğinde ise tamamen çıplak kalarak tüm tanrısal güçlerinden de sıyrılmış olur⁶⁴. Hurri medeniyeti yoluyla Hittit dünyasına aktarılan Kumarbi Efsanelerini oluşturan parçalardan olan Ullikumi ve Hedammu şarkılarında da Iştar’ın çıplaklığına –Cehenneme İniş Efsanesinden farklı olarak- yer

⁵⁵ Loon, 1985, 2.

⁵⁶ Danmanville, 1962a, 27’den J. B. Pritchard, 1943, **Palestinian Figurines in Relation to certain Goddesses known through Literature** (AOS. 24), New Haven, 63.

⁵⁷ Danmanville, 1962a, 27.

⁵⁸ Danmanville, 1962a, 28.

⁵⁹ Danmanville, 1962a, d.n. 2’den H. Frankfort, 1939, **Cylinder Seals**, Londra, 160.

⁶⁰ Danmanville, 1962a, d.n.3’ten E. Porada, 1948, **Corpus of Ancient Near Eastern Seals I, The Collection of the Pierpont Morgan Library** (The Bollingen Sériés XIV), Washington, 50.

⁶¹ Leick, 2003a, 88.

⁶² “Hierdule” olarak adlandırılan tapınak fahişeliği büyük oranda Inanna/Iştar kültürle alakalıdır. Gılgameş Destanında da tanrıça Iştar’a bağlı bir fahişenin Engidu’nun medenileşmesinde oynadığı rol belirtilmektedir. M. Ramazanoğlu, 1989, **Gılgameş Destanı**, İstanbul, 22-30. Ayrıca bk. Herodotos, *Historiaj*, I. 199’da Babildeki “Aphrodite” tapınağında uygulanan tapınak fahişeliği ritüelini anlatmaktadır (2006, Herodot Tarihi çev Ökmen, İstanbul, 107- 108); T. Yiğit, 2002, “Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre MUNUS(MEŞ):KAR.KID”, **TİD XVII** 1, 73-81,73-74; P. Friedrich, 1978, **The Meaning of Aphrodite**, Chicago, 199.

⁶³ Haas, 1994, 357’de Gılgameş destanında Enkidu’yu medenileştiren fahişenin örtüsünü açma hareketinin vurgulanmasından yola çıkarak çıplak tanrıça motifinin Iştar ile alakalı olduğunu belirtmektedir.

⁶⁴ F. Kinal, 1967, “Inanna’nın Cehenneme İnişi Efsanesi”, **AÜDTCFTAD** 3/4-5, 1-21, 5-10.

verilmektedir. Hedammu şarkısında Kumarbi'nin Tessub ve müttefiklerine karşı dünyaya getirdiği deniz canavarına karşı verilen mücadele anlatılır. Burada tanrıça Šauška'nın (Kumarbi efsanelerinde Istar olarak adlandırılır) deniz canavarı Hedammu'yu cazibesini kullanarak kandırmak için yıkanması, kokulu yağlar sürmesi, bu sırada da nedimleri Ninatta ve Kulitta'nın ona müzikle eşlik etmeleri anlatılır⁶⁵. Daha sonra Šauška'nın bir aşk iksiri hazırlayıp, çıplaklığıyla Hedammu'yu ayartmasından bahsedilir⁶⁶. Yine Kumarbi Efsanelerinin bir parçası olan Ullikummi şarkısında, tanrıça Šauška'nın canavar Ullikummi'yi cazibesini kullanarak kandırma denemesi vardır⁶⁷. Ancak bu deneme, Ullikummi'nin “tanrıçanın müziğini duyamayacak denli sağır, onun güzelliğini göremeyecek denli kör olması” nedeniyle başarısız olur⁶⁸.

Belirtilen mitolojik anlatılardan başka tanrıça Istar'ın çıplaklığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Damanville, çıplaklığı Istar'ın genel bir özelliği olarak görmeyerek, buna dair Mezopotamya ve Hitit sanatında yeterli örneğin bulunmadığını belirtmektedir⁶⁹. Buna karşılık, Georges Contenau, Mezopotamya'daki çıplak tanrıça hakkındaki makalesinde⁷⁰ çıplak tanrıçanın “Shala” olarak tanımlandığını ve Eski Babil mühürlerinde fırtına tanrısının eşi olarak gösterildiğini belirtmektedir. Contenau ilerleyen devirlerde, bu tanrıçanın çeşitli tanrıçalarla Istar'ın birleşimi haline geldiğini belirtmektedir⁷¹. Daha sonraki devirde Shala'nın Hurri ve Hitit eşdeğeri “Šaluš” tahıl tanrısı Kumarbi'nin eşi olarak pantheonda yerini almış görünmektedir⁷². Sedat Alp, Konya/Karahöyük'ten çıkan bir Istar figürünü üzerine yayımladığı bir makalede⁷³ figürünün genel özelliklerinin tanrıça Istarı yansıttığı görüşündedir⁷⁴. M. V. Loon Yıldırım-Fırtına Tanrısının merkezde olduğu Suriye mühürlerinde, tanrının metresi olan çıplak tanrıçanın/Istar'ın

⁶⁵ Hedammu Şarkısı,(CTH 348.I.9 11-25); hethiter.net/: CTH 348.I.9 (Almanca ter., 2009-09-01); H. A. Hoffner, 1998, **Hittite Myths**, Georgia, 54.

⁶⁶ Hedammu Şarkısı, (CTH 348.I.10-348.I.29); E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.10 (Giriş 2009-09-01); Hoffner, 1998, 55; Haas, 1994, 357.

⁶⁷ Ullikummi Şarkısı, (CTH 345.I.2: 91-112); E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 345.I.2 (Almanca ter., 2009-08-30); Hoffner, 1998, 60-61.

⁶⁸ Ullikummi Şarkısı, (CTH 345.I.2: 91-105); E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 345.I.2 (TRde 2009-08-30); Hoffner, 1998, 61.

⁶⁹ Damanville, 1962a, 29.

⁷⁰ Loon, 1985, 5'den G. Contenau, 1914, **La déesse nue babylonienne**, Paris, 114-118.

⁷¹ Loon, 1985, 5 dn 19'dan Contenau, 1914, 123.

⁷² Loon, 1985, 5.

⁷³ S. Alp, 1974, “Istar auf dem Karahöyük”, **MI Mansel**, Ankara, 703-707.

⁷⁴ Alp, 1974, 705 vd.

soyunmasının (tülünü sıyırması) yağmurun yağmasıyla ilişkilendirildiğini düşünmektedir⁷⁵.

Yerlerine göre ele alınacak tasvirlerle, kısmen de olsa çıplaklığın Iştar'ı yansıttığı genel kabulünden dolayı, çıplak tanrıça motifli eserler de dahil edilmiştir⁷⁶. Dönem insanının imgeleminde çıplak tanrıça formunun daha yaygın olduğu Geç Hittit dönemine ait antik Karkamış yerleşkesindeki Uzun Duvar rölyeflerinde Iştar göğsünü tutan çıplak kadın formunda tasvir edilmesi (Levha VII şekil 35) Asur Ticaret Kolonileri Çağındaki çıplak tanrıça tasvirlerinin bir uzantısı olarak yorumlanabilir.

Koloni Çağı ikonografisinde tanrıça Iştar'ın tasvirinde bulunan ayırt edici özelliklere genel hatlarıyla fiziksel görünümde, silahlarında/aksesuarlarında hayvanlarında rastlanmaktadır⁷⁷ (Levha I-IV). İkonografide tanrıçayı tasvir eden eserlerde tanrıça tanrısallığının alameti olarak kimi zaman kanatlı tasvir edilmiştir⁷⁸ (Levha III Şekil 22 ve 27). Kanatların tanrıça Iştar'ı doğrudan temsil eden alametlerden olduğu Hitit dönemine ait çivi yazılı bir metinde belirtilmiştir⁷⁹. Barrelet, kanatlı tanrıçanın izinin Akad dönemine münhasır olduğunu, ilerleyen dönemlerde Iştar'ın Mezopotamya'daki tasvirlerinin kanatsız olduğunu belirtmektedir⁸⁰. Suriye gliptiğinde ise kanatlı tanrıça tasvirlerine sıkça rastlanmakta olup, Anadolu stilineindeki kanatlı tanrıça motiflerinin buradan etkilendiği düşünülmektedir⁸¹. Barralet, kanatlı ve çıplak tanrıça tasvirleri için “çıplak tanrıçanın Mezopotamya tarzı çıplaklığını sürdürdüğünü, buna ek olarak iki türlü kanatla tasvir edildiğini, bunların orak biçimli kanatları olan Akad savaşçı tanrıçasınıninkinden farklı olduğunu”

⁷⁵ Loon, 1985, 8.

⁷⁶ Tanrıçanın, koloni çağı ikonografisindeki durumu genel olarak onun cinsellik tarafına vurgu yapan tasvirlerden oluşmaktadır. Yukarıda da işaret edilen çıplaklık, büyük bir ihtimalle tanrıçanın “cinselliğin döngüsünü” devamını sağlama rolünü, onun dişil tarafını göstermektedir bk. G. Leick, 2003b, “Mother-goddess”, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Taylor & Francis e-Library, 199-121, 120; M.T. Barrelet, 1955, “Les Déeses Armées et Ailées”, *Syria*, 31, 247-260.

⁷⁷ Iştar ikonografisinde tanrıçayı tasvir ederken kullanılan motiflerin genel değerlendirmesi için bk. Barrelet, 1955, .225 vd.; Danmanville, 1962a, No:1, 19 vd.; J. Danmanville, 1962b, “Iconographie d’Iştar- Šaušga en Anatolie Ancienne”, *RA* 56/3, 113-131, 113; Loon, 1985, 30

⁷⁸ Barrelet, 1955, Kanatlı ve Silahlı tanrıçalar için 240-242 ve Kanatlı ve Çıplak Tanrıçalar için 242-243; Danmanville, 1962b, 113-116.

⁷⁹ KUB 38 2 Öy I 22’de tanrıçanın sağında ve solunda omuzlarından yükselen kanatlarının olduğu belirtilmektedir çeviri için bk. Danmanville, 1962a, 16-17

⁸⁰ Barrelet, 1955, 232.

⁸¹ Danmanville, 1962b, 115.

belirtmektedir⁸². Buradan savaşçı özelliği ağır basan tanrıça tasvirleriyle, aşk tanrıçası motifinin ağır bastığı tasvirlerde kanat çiziminin de etkilendiğini anlamaktayız⁸³.

Tanrıçanın tasvirlerinde yansıtılan kıyafet unsurları başlığı, saç stili, elbisesi, ayakkabıları ve süs eşyalarıdır. Asur Ticaret Kolonileri Çağında tanrıça Iştar'ı tasvir eden ve Kültepe (Levha I şekil 2-7; Levha II şekil 8-16), Konya/Karahöyük (Levha III şekil 17-21), Alişar Höyük (Levha IV şekil 22-24), Acem Höyük (Levha IV şekil 25-26), Tatarlı Höyük'ten (Levha IV şekil 27) çıkarılan yirmi altı buluntunun on üçü çıplak tanrıça ve beş adedi tülünü açan tanrıça formundadır. Bu verilere dayanarak Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da Iştar tapımı genellikle çıplak tanrıça motifi üzerinden şekillendiği söylenebilir. Ayrıca Asur etkisinin Anadolu yerel halkının üzerindeki sonucu olarak Boğazköy'de çıkarılan ve Asur Ticaret kolonileri dönemine dolayısıyla Hatti Krallığına tarihlenen kireç taşından bir kalıpta Iştar'ın betimlediği görüşü bulunmaktadır (Levha I şekil 1).

⁸² Barrelet, 1955, 242.

⁸³ Detaylı bilgi için bk. Barrelet, 1955, 243 vd.

III. HİTİT PANTEONUNDA İŞTAR – ŠAUŠGA KÜLTÜ

III.1. Eski Hitit Döneminde İstar – Šaušga Kültü

Asur Ticaret Kolonilerinin yerel prensliklerin saldırılarıyla sona ermesinden sonra, M.Ö. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Eski Hitit krallığı, Kızılırmak yayı içerisindeki bölgede ortaya çıkarak, bölgesel prenslikleri denetim altına aldı. Döneminin din anlayışının kaynakları, Anadolu'nun yerel dinlerini oluşturan Hatti-Hitit, Pala ve Luwi kökenli kültürler ve yukarıda belirtilen Asurlu tüccarların Koloni Dönemindeki kültürel etkileri ve Hurrilerin taşıyıcısı oldukları Mezopotamya kökenli kültürlerdir. Eski Hitit hanedanının bazı Kultepe tanrılarına saygı göstermesi ve onları anması, hanedanın Anadolu'daki Asur Kolonileri'nin merkezi konumunda olan Kaneş/Neša ile olan etnik bağlantısıyla açıklanabilir ki; Hititler kendilerine Neşalı demekteydiler⁸⁴. Hitit krallığının kurulması öncesine dair en erken mitolojik anlatı olan "Kaneş Kraliçesi" Hititlerin köklerini ve Anadolu'nun parçalı yapısını göstermesi bakımından önemlidir⁸⁵.

Hititler, Hattilerden yalnızca hüküm sürdükleri ülke adını almamışlar; aynı zamanda bu halktan kültür, hükümlerlik anlayışı ve dini açılardan etkilenmişlerdir; I. Hattuşili'den II. Šuppiluliuma' ya neredeyse tüm Hitit kralları Hattice saltanat isimleri taşımışlardır. Bu dönemde devlet panteonu Hattuša'da tapınılan tanrıları ve devletin sınırları dahilindeki önemli dini merkezlerin yerel panteonlarının başındaki tanrıları kapsamaktadır. Hatti kültürünün membaı niteliğinde olan başkent Hattuša'nın tanrıları, Eski Hitit panteonun oluşumunda en büyük paya sahip unsurdur. Devlet dini geleneksel olarak, Hatti tanrılarının hakim olduğu başkenti ve yine erken dönemde Hitit devletinin hakim olduğu Arinna kentinin tanrılarından şekillenmiştir⁸⁶. Eski Hitit dinine etkisi olan diğer kavimler Kuzeybatı Anadolu'da yaşayan Hint-Avrupa kökenli Palalar ve Güney Anadolu'da sakin olan aynı ırka mensup Luwiler'dir. Eski Hitit belgeleri dini açıdan –imparatorluk dönemiyle

⁸⁴ P. Taracha, 2009, 37.

⁸⁵ Mitte Kaneş Kraliçesinin otuz oğul doğurması ve bundan utanıp çocuklarını nehre bırakması üzerinden Kaneş'in bu devrin en önde gelen şehir olduğunu anlaşılmaktadır; bu yorum için bk. C. Watkins, 2004, "The Third Donkey: Origin Legends and Some Hidden Indo-European Themes", ed. J.H.W. Penney, *Indo-European Perspectives. Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies*, Oxford, 65-79; Mit için bk. Hoffner, 1998, 81-82.

⁸⁶ Taracha, 2009, 42.

kıyaslandığında- bu kavimler hakkında çok az bilgi vermektedir ve bu bilgiler de Orta ve Kuzey Anadolu'yla sınırlıdır. Etnik olarak farklı kökenlerden insanların bulunduğu bölgelerin oluşturduğu bu birlik, M.Ö. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hitit krallığının çekirdeğini oluşturmuş, çeşitli kültürel ve dini unsurların birlikteliği ise Hitit medeniyetinin özünü oluşturmuştur. Eski Hitit döneminin önde gelen kült merkezleri Orta Anadolu ve Kuzey Anadolu'da bulunmaktadır; bunlar, başkent Hattuša, Arinna, Kaneš, Zippalanda ve Nerik'tir.

İçerik açısından en erken tarihlenen Hitit belgesi olan ve Eski Hitit krallığı öncesinden bahseden “Anitta Metni'nde” Kuššara kralı Anitta'nın Kaneš'i ardından Orta Anadolu'daki çeşitli Hatti krallıkları olan Hattuš ve Zalpa'yı ve Luwi krallıkları olan Šalatiwar ve Puruṣḫanda'yı ele geçirmesi anlatılmaktadır⁸⁷. Bu metinde Zalpa kralının önceden Neša'dan ele geçirdiği Neša tanrısının heykelinden bahsedilirken “Šiušummi” (Šiuš-šummiš) *Bizim Tanrımız* ifadesi kullanılmıştır⁸⁸. Öte yandan Hattuša'yı ele geçirirken kendisine şehri veren Hatti tanrısından “Halmašuit” (Suis-šmiš) *Onların Tanrısı* olarak bahsetmiştir⁸⁹. Kral Anitta Hattuša'yı yerle bir edip yıkıntıların üzerine yabani otlar bitirtse de⁹⁰ Hattuša'nın baş tanrısına, zapt edilmiş şehrin tanrısı olarak, saygıyla davranmıştır⁹¹. Buna dayanarak, ele geçirilen Hatti, Pala ve Luwi bölgelerindeki tanrılarının Eski Hitit panteonunda kendilerine yer buldukları ve Hititler tarafından saygıyla karşılandıkları düşünülebilir. Eski Hitit döneminin en önemli tanrıları sunu listelerindeki sıralamaya göre; Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Mezulla, Inar, Hulla, Telipinu'dur⁹².

Eski Hitit döneminin panteonundan büyük oranda KILAM festivali (CTH 627) geçen tanrı listelerinden haberdar olmaktadır⁹³. Eski Hitit döneminde oluşturulmuş festildeki ritüel metinlerinin imparatorluk döneminde de kopyaları bulunmaktadır. Festival adını Hititçe *hīlammār* denilen ve “kapı evi” anlamına gelen KILAM ideogramından almıştır. Hattuša'da kralın öncülüğünde kutlanan festivalde, üç gün

⁸⁷ E. Neu, 1974, *Der Anitta-Text*, Wiesbaden, 10-15.

⁸⁸ KBo 3 22 Öy 38'-44'; Neu, 1974, 12-13.

⁸⁹ KBo 3 22 Ay 45'-48'; Neu, 1974, 12-13.

⁹⁰ KBo 3 22 Ay 47'-48'; Neu, 1974, 12-13.

⁹¹ I. Singer, 1994, “The Thousand Gods of Hatti : Limits of an Expanding Pantheon”, ed. I. Alon, I. Gruenwald, I. Singer, *Near Eastern Religions*, Leiden, 81-102, 83-85'da fethedilmiş bölgelerdeki tanrılara karşı iyi davranışın genel bir Hitit yasası olduğunu, karşı tarafın tanrılarının Hitit pantheonuna katılarak bir ahenk oluşturduklarını belirtmektedir.

⁹² Taracha, 2009, 41.

⁹³ KILAM festivali için bk. I. Singer, 1980, “KILAM-Fest.” *RIA* 5, 590-591.

boyunca süren belli başlı törenler; öncelikle çeşitli tanrıların hayvanlarının tasvirleri alaylar halinde kralın önünden geçirilmesi, kral-kraliçenin devlete ait binaların kapıları önünde durarak hürmet göstermesi veson olarak şehrin dışında bulunan fırtına tanrısının *huwaši*'sine (tanrının heykelinin konulduğu kaide odası) büyük bir alayla yürüyüştür. Kırktan fazla tanrının şanına yapılan kutlamalarda, koşu, bira havuzunda arınma ve kralın saray erkânının ellerini şarapla yıkaması gibi ritüeller yer almaktadır. Festivaldeki kurban listelerinden anlaşıldığına göre festival Hatti'nin Fırtına Tanrısı onuruna düzenlenmekteydi ve eşi Arinna'nın Güneş Tanrıçası kurban listelerinde ön sıradadır⁹⁴. Yine festivalden edinilen bilgiye göre, tanrıça Inara, Mezzula, Şuwaliyat Halki, SIN (Ay), Išpanzašepa (Gecenin Koruyucu Meleği), GUNNI (Ocak), Hillašši (Avlunun Koruyucu Meleği), Maliya, Waškuwattašši ve Kuwanšeš Eski Hitit dönemi pantheonunda bulunmaktadır⁹⁵.

Anadolu'da Tanrıça Iştar çevresinde oluşturulan kült büyük oranda İmparatorluk döneminde oluşmuş bulunsa da Eski Hitit döneminde de kültün emarelerine rastlanmaktadır. Bu dönemde, tanrıça Iştar'ın hiçbir formunun Hittitler arasında önem arz etmediği görülmektedir; tanrıçanın adına yalnızca bir Eski Hititçe metinde rastlanmaktadır. Metinde, Fırtına Tanrısının metresi tanrıça Taşimmeti tanrılar tarafından "Iştar, Melike" anılırken⁹⁶ Tahakšaziyati diğer tanrılarca "Yükselmenin Iştar'ı" olarak bilinmekteydi⁹⁷. Büyük bir ihtimalle bir pınar tanrıçası olan Taşimmeti'nin IŞTAR logogramıyla belirtilmesine benzer bir durum olarak Kuşaklı/Şarišša'dan çıkarılan ve imparatorluk dönemine ait Hurma'da Ziplanda'nın Fırtına Tanrısı'yla ilgili bir metinde Fırtına Tanrısının metresi Anzili'nin ismi de IŞTAR logogramıyla yazılmıştır. Bu durum, IŞTAR logogramının, genel olarak, çeşitli genç tanrıçaları, yerel fırtına ve dağ tanrılarının eşlerini ve ya metreslerini belirtmek amacıyla kullanılmış olmasıyla açıklanmaktadır⁹⁸.

Eski Hittit dönemi din anlayışının oluşmasında Hurri etkisi çok kısıtlıdır. Bu nedenle, Hurriler'in Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da meydana getirdikleri

⁹⁴ Y. Arkan, 1998, "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, 1996, Ankara, 45-51.

⁹⁵ Taracha, 2009, 42vd.; Haas, 1994, 267vd.

⁹⁶ KUB 8 41 Öy II 8'; E. Neu, 1980, **Althethitische Ritualtexte in Umschrift**, Wiesbaden, no. 109, 183: "Tašimmetiš ^DIŠTAR-iš ŠAL.LUGAL-aš".

⁹⁷ KUB 8 41 Ay III 11'-12'; Neu, 1980 no. 109, 184: "Tahakšaziyatiš arauwaš ^DIŠTAR"; G. Beckman, 1998, "Iştar of Niniveh Reconsidered", **JCS**, 50, 1-10, 3.

⁹⁸ Taracha, 2009, 56.

siyasi organizasyon ve oluşturdıkları kültür dairesinin gelişim sürecinin anlaşılması, daha sonraki yüzyıllarda oluşan Hitit siyasi ve toplumsal hayatının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

III.1.1. Hitit-Hurri Kültürel Etkileşimi Ve Istar - Šauška

M.Ö. III. binyıla tarihlendirilen “Erken Transkafkasya Kültür” dairesinde yer alan Hurriler’in Doğu Anadolu ve Suriye’deki varlıkları, arkeolojik ve yazılı kaynaklardaki şahıs adlarından takip edilebilmektedir⁹⁹. M.Ö. 2150’li yılların başlarında Akadlar’ın bölgesel hakimiyetine son veren dağ kavmi Gutiler’in ve Hurriler’in güç boşluğunu doldurduğu III. Ur Hanedanlığı döneminde, Hurri krallarına ilişkin belgelere rastlanmaktadır. Bu dönemin önde gelen ve Kuzeydoğu Suriye ve Kuzey Mezopotamya’da önemli bir etki alanına haiz olan Hurri krallığı Urkeş’tir. Ancak Urkeş’in ve diğer çevre Hurri krallıklarının yayılımı III. Ur sülalesi tarafından engellenmiş olsa da bölgedeki kent devletlerinin yöneticilerinin isimleri Hurrice olduğu belgelerden anlaşılmaktadır¹⁰⁰.

Kültepe tabletleri, Anadolu’da Hurrilerin varlığına Hurrice şahıs adları ve Hurrice cümle dizilişine uygun cümleleri ihtiva etmesi açısından en erken belge niteliğindedir; ancak bunlardan yola çıkarak Hurrice’nin bölgede kullanılan dillerden biri olduğunu iddia etmek güçtür¹⁰¹. Bu belgelere göre Güneydoğu Anadolu’da ve Kuzey Suriye’de Hurrilerin M.Ö. XVIII. yüzyıldan itibaren belirli bir etkinlik alanı kazandıkları görülmektedir¹⁰².

Eski Hitit döneminin bilinen ilk hükümdarlarından I. Hattuşili ve ardılı I. Murşili’nin, Hurrilerin yaşadığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu’ya özellikle Kizzuwatna olarak adlandırılan bölgeye düzenlediği askeri seferler düzenlemişlerdir. I. Hattuşili’nin Kuzey Suriye’deki Haşšu’yu ele geçirerek elde ettiği ganimetler arasında bulunan Amaruk’un Hava tanrısı, Haleb’in Hava Tanrısı, Allatum, Adalur,

⁹⁹ Bu konuda detaylı bir tartışma için bk. K. Kıymet, 2013, **Hitit Kültüründe Hurri Etkisi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 35-42. Hurriler’den bahseden ilk yazılı kayıtlar için bk. T. Yiğit, 2005b, “Hurriler’e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, **TAD** 38, 55-69.

¹⁰⁰ Kıymet, 2013, 44.

¹⁰¹ Kıymet, 2013, 47.

¹⁰² Balkan, 1957, 37.

Lilluri ve Hepat'ın kült objelerinin, Hitit panteonun kraliçesi Arinna'nın Güneş Tanrıçasının Hattuša'daki tapınağına ve ya kızı tanrıça Mezulla'nın tapınağına konulduğu düşünülmektedir¹⁰³. Bu dönemde Hurriiler siyasi bir rakip olarak Hititlerin karşısında olsa da; Hurri kültürü erken dönemlerden itibaren Hitit siyasi ve toplumsal hayatı üzerinde etkisini hissettirmeye başlamış olmalıdır¹⁰⁴. Bu seferlerle Hurriiler'in yoğunlukta yaşadığı yerler Hitit yönetimine girmeye başlamıştır. Ancak, I. Murşili'nin Babil seferiden döndükten sonra Hattuša'da öldürülmesiyle, Eski Hitit Devletinde taht mücadeleleri dönemi başlamış¹⁰⁵ ve bu dönemde Telipinu idari yapılanmada reformlar yaparak devletin etki alanını hakim olduğu sınırlar içerisinde arttırmaya çalışmıştır¹⁰⁶. Karışıklık döneminde Kizzuwatna'nın Hitit Devletinden ayrılarak bağımsız bir siyasi organizasyon oluşturduğu görülmektedir¹⁰⁷. Telipinu sonrası dönemde Hitit devletinin iç karışıklıklara düşmesi üzerine Hurri - Mittanni krallığı Kuzey Suriye'de egemenliğini, Halep ve Alalah şehirlerini işgal ederek sağlamlaştırmıştır. Devam eden karışıklık dönemine son veren I/II. Tudhaliya¹⁰⁸ ile birlikte İmparatorluk dönemi başlamıştır¹⁰⁹.

Hurri pantheonu bu halkın bölgeye dışarıdan gelmesine bağlı olarak, kendi tanrılarıyla yerleştikleri bölgedeki yerli tanrıların bir karışımı niteliğindedir. Bu nedenle, Hurri panteonu Mezopotamya kökenli tanrılar, Hurri tanrıları ve Batı Sami – Suriye tanrılarının senkretizmi ile oluşmuş bir organizasyon olarak görmek yanlış olmayacaktır¹¹⁰.

II. binyıl boyunca Zağros'dan Levant'a Hurri bölgelerinde görülen bazı tanrılar, açıkça Hurri dininin en erken işaretleridir. Mezopotamya tanrılar hiyerarşisini

¹⁰³ G. Wilhelm, 1989, **The Hurrians**, trns. J. Barnes, Warminster, 22. Ayrıca bk. Gurney, 1977, 13'te Hattuşili'nin anallarına dayanarak bu tanrıların ve kültlerinin henüz Torosları geçmediğini belirtmektedir.

¹⁰⁴ Yiğit, 2005b, 57vd.; Wegner, 1981, 15 ve Kıymet, 2013, 50vd.

¹⁰⁵ T. Bryce, 2005, **The Kingdom of Hittites**, Oxford 100-103.

¹⁰⁶ Bryce, 2005, 104-106.

¹⁰⁷ Kıymet, 2013, 58-59'da Kizzuwatna'daki Hurri kültürünün ne zaman ortaya çıktığını belirlemenin mümkün olamayacağını ancak Hurrice kişi isimlerinden bölgede Hurri varlığının Koloni dönemine değin ulaştığını belirtmektedir.

¹⁰⁸ I.Şuppiluliuma öncesinde iki Tuthaliya'nın adının bir mühürde geçmesi nedeniyle, uzmanlar karışıklığı gidermek için bu numaralandırmayı benimsemişlerdir. Bk. Bryce, 2005, 122-123.

¹⁰⁹ Bryce, 2005, 121 vd.

¹¹⁰ A. Archi, 2013, "The West Hurrian Pantheon and Its Background", **FsBeckman**, 1-21, Atlanta, 5'te dinsel açıdan Hurriilerin büyük oranda Akadların etkisinde kaldıklarını belirtmektedir; ayrıca bk. Kıymet, 2013, 87vd.

benimseyen Hurri pantheonu¹¹¹ ana akım olarak Batıda, Sami -Suriye etkisiyle oluşmuştur. Batı Hurri pantheonu, Mari, Ebla, Emar, Ugarit ve Hattuša arşivlerinden çıkarılan dinsel metinler ışığında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Doğuda ise Sümer – Akad etkisiyle gelişen ve Hurri kralı Atal-šen'e ait Akad dilindeki Sammara bronz tableti ile Tiš-atal'ın Hurrice taş tableti, Nuzi arşivinden elde edilen teoforik isimler ve Demir Çağında oluşan Urartu pantheonundan edinilen bilgilerle izi sürülen Doğu Hurri pantheonu bulunmaktadır¹¹².

Hurrilerin M.Ö. II. binde Kuzey Suriye kentlerinde, Mezopotamya tanrılarıyla kurdukları senkretizmle birleştirmeleriyle Kumarbi=Enlil=Dagan, Teşup=İşkur=Hadda, Şauška=Inanna=İştar, Şimegi=Utu=Şamaş ve Kuşuh=Nanna=Sin gibi tanrılar eşitlenmiştir¹¹³. Bu tanrılardan şüphesiz en çok ön plana çıkan Hava tanrısı ve tanrıların kralı Teşup'tur¹¹⁴. Teşup'un kayıtlarda ilk olarak, III. Ur döneminde, Ukreş kralı Tiš-Atal'a ait bir yazıtta ^DİŞKUR logoramıyla belirtilmektedir¹¹⁵. Teşup'un kültü, doğuda Akad hava tanrısı Adad'la, batıda Ugarit'te Ba'al kültüyle içiçe geçmiştir. Teşup'un en önemli yerel varyantı, Sami ismiyle Addu olarak bilinmekteyken Eski Babil döneminin sonuna doğru Hurrili Teşup'la birleştirilen Halep'in fırtına tanrısıdır¹¹⁶. Suriyeli tanrıça Hepat'a eşi olarak tapılmaktaydı. Daha sonraki devirlerde Güney Anadolu dağ tanrısı Şarruma, Teşup ve Hepat'ın oğlu olarak düşünülmüş, böylece “Teşup'un buzağı” lakabıyla anılmaktadır¹¹⁷.

Hurriler arasında tanrıça İştar'ın, bu halkın Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya gelmelerinden önce -M.Ö. III. binyıl öncesi-, bu bölgede tapınım gördüğü belirtilmektedir¹¹⁸. Bununla birlikte, İştar kültürünün Yukarı Mezopotamya'da

¹¹¹ E. Laroche, 2000, “Hurriler. Babil Dizgesinden Alıntı” (çev. K. Özmen), **Antik Dünya Ve Geleneksel Toplumlar Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, c. I, 456-458, 456.'da Hurri panteonu olarak adlandırılan dinsel ve kültürel açıdan Hurri halkının homojenleştiği Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir anlamı olduğunu belirtmektedir.

¹¹² Kıymet, 2013, 93.

¹¹³ Kıymet, 2013, 90.

¹¹⁴ Wilhelm, 1989, 49'da Mittani kralı Tuššarta'nın Teşup'a “Teşup- ewre (Teşup efendidir)” olarak hitap ettiğini ve bu hitabın en erken Eski Babil dönemine kadar uzandığını belirtmektedir.

¹¹⁵ D. Schwemer, 2008b, “The Storm-Gods Of The Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part II”, **JANER** 8/1, 1-44, 3.

¹¹⁶ D. Schwemer, 2008a, “The Storm-Gods Of The Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I”, **JANER** 7/2, 121-168, 162-168.

¹¹⁷ Wilhelm, 1989, 51.

¹¹⁸ Beckman, 1998, 2'de Buradan yola çıkarak Hurrilerin, Sargon imparatorluğunun bölgeye girişinden önce de İştar kültürünü yerlilerden öğrenmiş olabileceğini belirtmektedir.

yaygınlaşması, bu bölgeye Naram-Sin'in yaptığı seferlerle¹¹⁹ ve Sargon İmparatorluğu valilerin hem Iştar kültüne atfettikleri önem hem de bölgede bulunan yerel tanrıça kültleriyle, Akad egemenliğinin simgesi olan tanrıça Iştar'la kurulan senkretizmle açıklanmaktadır¹²⁰. Šauška/Iştar tapımına dair en erken belge, III. Ur hanedanı hükümdarlarından Šulgi'nin (M.Ö.2094-2047) Kuzey Mezopotamya seferini anlattığı tabletlerde ele geçirdiği savaş esirlerinin teforik isimleri olduğu ve bunlardan da Hava tanrısı Tešup ve tanrıça Šauška'ya taptıkları anlaşılmaktadır¹²¹. Ugarit, Hattuša ve Halep'ten elde edilen Hurri tanrı listelerinde bulunan süreklilik gösteren ortak verilerde, Iştar/ Šauška kadın tanrılar grubunda yer alır ve biri eril savaş tanrısı diğeri dişi cinsellik tanrıçası olarak görülmektedir¹²².

Hurrilerin tanrıçayı benimsedikten sonra onu yeniden Šauša/Šawuška olarak adlandırdıkları görülmektedir. Tanrıçanın bu isimle ilk defa anılışı, Sümer kralı Šulgi'nin kırkaltıncı yılına tarihlenen ve Drehem'den çıkan bir tablette bu şehrin Šauša'sına kuzu sunumundan bahsedildiği kayıttır¹²³. Šauša/Šawuška ismi: ša(v)-o-ši= yüce (-k)= "ululama" eki ve -a = tematik sesinin birleşiminden oluşmuş ve anlam olarak *En Yüce-Ekber*'e tekabül etmektedir ve isimleşmiş bir unvandır¹²⁴. Tüm bunlar göz önüne alındığında Kuzey Suriye bölgesindeki Sargon öncesi yerli ahalinin oluşturdukları tanrıça kültü ve Sargon dönemindeki emperyalist politikayı meşrulaştırma amacı haline gelen ve bu nedenle ele geçirilen yerdeki yerel tanrıça kültünü bünyesine ekleyen Iştar kültü¹²⁵ Hurriler arasında yaygınlık kazanmıştır. Hurrilerin etkilendikleri bu tanrıçanın Ninive Iştarı olduğu ve bunu kendi tanrıçalarıyla benzeşmiş olabileceği düşünülmektedir¹²⁶. Ninive 'de Iştar kültünün Akad döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Šamši Adad döneminden bir kayıttan anlaşıldığına göre Naramsin, Ninive 'de tanrıça Iştar'a bir tapınak yaptırmıştır¹²⁷. Mari sarayında Zimri –Lim dönemine (M.Ö. 1775 -1761) ait Hurrice bir metinde tanrıca isminin önünde *al-la-e-en* = *emziren hakime* olarak

¹¹⁹ Trémouille, 2009-2011, 100.

¹²⁰ J.J. M. Roberts, 1972, **The Earliest Semitic Pantheon**, Maryland, 147.

¹²¹ V. Haas, 1978, "Substratgottheiten des Westhurrischen Pantheons" **RHA** 36, 59-69, 60.

¹²² Laroche, 2000, 457.

¹²³ Beckman, 1998, 1 d.n. 4.

¹²⁴ Wegner, 1995, "Der Name der Ša(w)uška", **SCCNH** 7, 117-120, 117-118. Buna karşılık V. Haas, 1979, "Remarks On The Hurrian Istar-Sawuska of Nineveh In The Second Millennium B.C.", **Sumer** 35/1-2, 401-397, 401'de Šauška adının Asur döneminde de bilindiğini belirtmektedir.

¹²⁵ Bk. 12. Dipnot. Akadlar'ın Sümerler üzerinde uyguladıkları "Egemenliği Meşrulaştırma Politikası" aynı şekilde Kuzey Suriye'deki halklar için de uygulanmış olmalıdır.

¹²⁶ Wegner, 1981, 13.

¹²⁷ Beckman, 1998, 1 d.n. 7.

geçmektedir¹²⁸. Asurlu tüccarların bölgeye getirdiği Iştar kültünün Hurriler arasında yaygınlığı, şahıs isimlerinden ve iki yerli kadının Iştar ve Işhara için bir adaklık boğa sunduklarını anlatan bir belgeden yola çıkılarak öne sürülebilir¹²⁹. Nuzi’de kardeş tanrılar olarak kabul edilen Teşup-Šauska çifti panteonun en üstünde yer almaktadır. Buradaki ana tapınak esasen Ninive Iştarına adanmış, M.Ö. XIX. yüzyılda Hurri göçlerinden sonra Teşup-Šauška ikili kutsal alanına dönüştürülmüştür¹³⁰.

Tanrıça, yazılı kaynaklarda, çeşitli ideogramlarla¹³¹ (*IŠTAR*, *GAŠAN*, *U*, *LIŠ*, *IŠTAR LÍL*, *IŠTAR ŠERI*) belirtilmektedir ve bunları bazen fonetik eklerin takip ettiği görülmektedir¹³². Tanrıçanın Akadça adı olan Iştar hiç şüphesiz bu isimlerin başında gelmektedir. *IŠTAR* akadogramının çeşitli şekillerde yazılımları mevcuttur¹³³ ve özellikle İmparatorluk Döneminden sonra bu ideogram tanrıçanın Hurrice ismi olan Šauška şeklinde okunmuştur. Bunun yanında, erken Hurri metinlerinde ve İmparatorluk Dönemi Hurrice ritüel, dua ve mitolojik metinlerde tanrıçanın Šauška olarak fonetik yazımına rastlanmaktadır¹³⁴. Bununla birlikte, büyük oranda ses değişimine bağlı olarak /k/ son eki yazımda çeşitlilik göstermektedir. KUB 27 19 III 10, 16; KUB 47 17 3; KBo 24 79 2; KBo 33 137 6, 8 ve KBo 35 41 4’te Ša-uš-ga, KBo 19 139 III 24 ve KBo 23 34 I 9’da Ša-u-uš-ga; KBo 24 58 II 7’de Ša-u-uš-ga-a, KBo 61 239 Ay. 1’de Ša-a-u-uš-ga, Mit. III 98’de Ša -uš-ka-a-¹³⁵, KBo 19 141 20’de Ša-a -uš-ka-a, KBo 33 115 I 3’te Ša-a -uš-kan, KUB 35 82 Öy. I 7’de Ša-a -uš-qa-, KBo 20 129 Öy. I 9 ve KBo 25 190 Öy. 14’de Ša-pu-uš-qa, KBo 19 139 II 12; KUB 27 29 IV 15 ve KUB 45 60 II 12’de Ša-wu_u-uš-ga olarak geçmektedir¹³⁶.

Hitit panteonu onomastiğinde tanrıça Iştar’ı farklı kılan diğer bir nokta da tanrıçayı işaret eden ideogram ve fonetik eklerin birleşimiyle oluşan yazımlardır. *IŠTAR* ideogramı için KBo 27 160 12; KUB 27 1 III 34; KUB 27 6 I 4, 5, 6, 7, 8, 9; KUB 29 IV 18; KUB 29 8 III 45; KUB 45 41 III 3; KUB 47 64 II 25’de ^D*IŠTAR*-ga, KBo 35

¹²⁸ Trémouille, 2009-2011, 100.

¹²⁹ TC 3: 106; Wegner, 1981, 15.

¹³⁰ Wegner, 1981, 188’de buradan elde edilen tahıl sunu listelerinde çiftin Teşup-Nineve Iştar’ı olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.

¹³¹ Tanrıçanın Hitit hangi metinlerinde yer aldığına dair B.H.L. van Gessel, 1998, *Onomasticon of the Hittite Pantheon*, I-II, Leiden.

¹³² Wegner, 1981, 21-23 ve Trémouille, 2009-2011, 99.

¹³³ C. Ruster- E. Neu, 1989, *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden, no.263=*IŠTAR* 224-225; no.286=*LIŠ* 232; no.336=*GAŠAN* 260.

¹³⁴ Beckman, 1998, 3; Wegner, 1981, 21.

¹³⁵ Wegner, 1981, 21.

¹³⁶ Gessel, 1998, vol I 385-386.

57.4; KUB 36 89 Öy. 37; KUB 45 66 II 10'da ^DIŠTAR-ka, KBo 12 80 I 4'de ^DIŠTAR-ga-an, KUB 45 33 Öy. 6'da ^DIŠTAR-kan, KUB 27 1 II 44'e ^DIŠTAR-bu-uš-ga, KUB 27 37 9; KUB 32 53 1. Col 9, 10; KBo 24 69 Öy. 12'de ^DIŠTAR-uš-ga; ^DGAŠAN ideogramı için KBo 27 177 1. Col 5'te ^DGAŠAN-ga, FGH 21 I 29'da ^DGAŠAN-uš-ga; ^DLIŠ ideogramı için KUB 47 71 5.'te ^DLIŠ-ga yazımları mevcuttur¹³⁷. Bu yazımlar Šauška olarak okunur.

Tanrıça Ištar'ı nitelemeye kullanılan, bazen tanrıçanın isminin yerine de kullanılabilen ön isimler (epipetler) Hurrice, Hititçe, Akadça ve Sümerce kökenlidir. I. Wegner (1981) sayfa 123-125 arasında bu epipetleri şöyle belirtmektedir: Hurri kökenli ön isimler: aguhhi “Kemer, Eşarp”-yalnızca Asurca belgelerde (KAR 306: 24; KAR 357: 28) , allai- GAŠAN sumeogramının muadili- “hakime”, awarri –LIL sümeogramının muadili- “Savaş Meydanı, Kır”, ašte “Hanım”, hawurni “toprak”, kanzušti'dir. Hititçe ön isimleri arasında: arawa- “Hür”, halziyawa, išha- “hakim”, gimra- “Savaş meydanı”, šarlaim(m)i “gökrü, yüceltilmiş”, tar-x-kán-ta-aš, walli “kudretli”, ^DUlliyašši¹³⁸ yer almaktadır. Tanrıçanın Akadça ön isimleri ise: *BĒLTU* “hakime”, *MĀTU* “toprak”, *MULTARRIHU* “gururlu”, *ŠAMŪ* “gök, sema”, *ŠARRATU* -MUNUS.LUGAL sümeogramının muadili- “kraliçe”, *ŠĒRU* “kır” *IŠTAR* *ŠĒRI* akadogramlarıdır. Sümerce ön isimlerde ise AN “gök sema”, É “ev”, KUR “toprak”, MÉ “çarpişma”, MUL.DIL.BAT “Çobanyıldızı, Venüs gezegeni” , MUNUS É.GE₄ “Gelin” gibi unvanları bulunmaktadır.

Alalakh'ta *IŠTAR* akadogramı Šauška olarak okunabilirken bu bölgede tapınılan diğer bir tanrıça olan Išhara olarak da okunabilir¹³⁹. Ugarit'te tanrıçadan “Hurri Aštarte'si (ḫrt hr) olarak bahsedilirken, burada elde edilen tanrı listelerine göre eril özelliği ön plandadır ve dişil tanrıların bulunduğu listede ismi yer almamaktadır¹⁴⁰.

Mittani döneminde kral Tuššarta'nın III. Amonhotep'e M.Ö. 1350'de yazdığı mektupta (EA 20:25-27) kızı Tadukhepa'nın firavunla evliliğine dair “Tüm ülkelerin

¹³⁷ Gessel, 1998, vol I 389-393.

¹³⁸ Wegner, 1981, 31'de Ulliyašši'nin bir Ištar formu olduğunu belirtmektedir; ulli- “Kır” ve Luvice aidiyet eki -(a) š (š) e'den böylece “Kır'a ait; Kır'ın” anlamını kazanmaktadır.

¹³⁹ Trémouille, 2009-2011, 100. Ayrıca bk. N. Naaman, 1980, “The Ishtar Temple at Alalakh”, *JNES* 39, 209-214, 211-214'de Alalakh'taki IV. Seviye'den elde edilen verilere göre Ištar bu kentin panteonunun başında olduğunu belirtmektedir ve Alalakh'taki birbiri üstüne inşa edilmiş onbeş tapınağın şehrin ilk hakimesi olan Ištar için yapılmış olabileceğini vurgulamaktadır.

¹⁴⁰ Kıymet, 2013, 97.

ve kardeşimin hakimesi olan melikem Šauška ve kardeşimin tanrısı Aman onun (Tadukhepa'nın) görünüşünü kardeşimin arzuladığı biçimde yapsın" ifadesi yer almaktadır¹⁴¹. Burada tanrıçanın aşk ve doğurganlık özelliklerinin vurgulandığını düşünebiliriz.

Ištar/Šauška'yı Ortadoğu'daki aşk ve savaş tanrılarından ayıran en önemli özelliği onun çift cinsiyetli oluşudur. Mezopotamya mitolojisinde Asur etkisinin öncesindeki Inanna'nın kadınsı yönü daha ağır basmaktadır¹⁴². Hitit panteonunda ise tanrıçanın yerel varyantlarındaki farklılıklar, onun eril ve dişil yönünde ortaya çıkmaktadır. Buna göre tanrıçanın Hitit panteonuna'da yerel varyantlarının olması¹⁴³ dolayısıyla tanrıçanın eril-dişil, savaş-aşk özellikleri bu varyantlara aktarılabilmektedir. Hititçe bir ritüel metninde Šamuha Šauska'nın erdişiliğine vurgu yapılmaktadır: "Bir adet ince ekmek Šauskanın dişiliğine ve erkekliğine"¹⁴⁴. Başka bir ritüel metninde Lawazantiya Šauska'sına hitaben: "Elbiseni bir erkeğinki gibi giyinirsin bir kadın gibi de giyiniyorsun" denilmektedir¹⁴⁵. Anadolu'da Ištar/Šauška'nın diğer varyantlarının cinsel konumlandırılışı buna göre; Kırın Ištar/Šauška'sı, Göğün Ištar/Šauška'sı eril özellik gösterirken¹⁴⁶ Ninive¹⁴⁷, Hattarina ve Tameninga Ištar/Šauška'sı dişil özellikler göstermektedir¹⁴⁸.

Ištar/Šauška'ya büyü ritüel metinlerinde rastlanması, büyü'nün tanrıçanın insanlar üzerinde etkili olduğu alanlardan biri olarak yorumlanabilir. Tanrıçanın yaptığı büyüler erkekleri kadına çevirmek ve düşmanın savaşma yeteneğini kaldırmaktır¹⁴⁹.

Tanrıça Ištar/Šauška'nın mitolojik silsiledeki yerine Hurri –Hitit metinlerinden ulaşmak oldukça zordur. Kesin ve yalın bilgiler Kumarbi mitlerine

¹⁴¹ W. L. Moran, 1992, *The Amarna Letters*, Maryland, 47.

¹⁴² Gılgameş Destanında kahraman Gılgameş tanrıçanın dişilik cazibesıyla baştan çıkarttığı kişileri saymaktadır. Bk. Ramazanoğlu, 1989, 49 vd.

¹⁴³ Haas, 1994, 350-351. M. Darga, 1974, "Puduhepa: An Anatolian Queen of the Thirteenth Century", *MI Mansel*, 939-961, 950'de Ištar/Šauška'nın Anadolu'ya geldikten sonra aşk tanrıçası özelliğini yitirip, savaş tanrıçası özelliğinin ağır bastığını belirtmektedir.

¹⁴⁴ KUB 27 1 Öy II 15; Wegner, 1995, 39, 45.; Kıymet, 2013, 147.

¹⁴⁵ KUB 31 69 Öy 5-6 Wegner, 1981, 41 d.n.166; Kıymet, 2013, 147.

¹⁴⁶ H. G. Güterbock, 1950, "Hittite Religion", *Forgotten Religions*, ed. Vergilius Ferm, 81-109, 92.

¹⁴⁷ Nineve Ištar/Šauška'nın dişiliğinin ön planda olduğu mitolojik anlatılar dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır. Hedammu ve Ullikummi mitlerinde tanrıça anlatıdaki titanları dişiliğinin cazibesini kullanarak alt etmeye çalışır. Bk. Hedammu Şarkısı, (CTH 348.I.10-348.I.29); Hoffner, 1998, 55; Ullikummi Şarkısı, (CTH 345.I.2: 91-112); Hoffner, 1998, 60-61.

¹⁴⁸ Haas, 1994, 351.

¹⁴⁹ Wegner, 1981, 55-63.

dayanmaktadır¹⁵⁰. Sumer –Akad geleneğinde bazen göğün tanrısı Anu’nun kızı, kimi zaman ay tanrısı Nanna’nın (Sin) kızı olarak anılırken bazı yerlerde karşımıza fırtına tanrısı Enlil’in kızı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵¹. Hurri –Hitit geleneğinde Šauška, Tešup ve Tašmišus’un kız kardeşidir; bu yolla Anu’nun (Kumarbi mitinde, Kumarbi’nin Anu’nun spermini yutması ve bunu tükürmesinden türeyen Tešup, Dicle ve Tašmišus) kızıdır. Hakime Istar olarak anılan Hatti pınar tanrıçası Tašimmet’nin hava- fırtına tanrısının metresi olması, Hurri-Hitit geleneğinde rastlanmayan bir durumdur; Doğu Hurri pantheonunda, Nuzi’ metinlerine göre, Tešup- Šauška eş olarak kabul edilmektedir¹⁵². Mittani krallığında, Tešup- Šauška pantheonun başında yer alırken, Hurri – Hittit geleneğinde fırtına tanrısının eşi olarak kabul edilen tanrıça Hepat’a¹⁵³ yalnızca kişi isimlerinde rastlanmaktadır¹⁵⁴. Ugarit’te pantheonunda hava tanrısı Baal’ın kardeşi ve eşi konumundadır¹⁵⁵. Istar/Šauška’nın Hurri- Hitit geleneğindeki yeri, açık bir şekilde, Kumarbi mitlerini oluşturan parçalardan biri olan Ullikummi şarkısında, Tešup ve Tašmišus’un kardeşi olarak belirtmiştir¹⁵⁶.

Istar/Šauška’nın Hitit mitolojisinde genellikle Hurri kökenli Kumarbi efsanelerinde yer alan öykülerde karşımıza çıkmaktadır. Kumarbi efsanelerini oluşturan öykülerden biri olan LAMMA şarkısında, Istar/Šauška’nın göğsünden okla vurulduğu ve kardeşi Tešup’la bir savaş arabasına bindiğinden bahsedilir¹⁵⁷. Kumarbi efsanelerinin diğer bir parçası olan Hedammu şarkısında Istar/Šauška’nın Kumarbi’ini yarattığı deniz canavarına karşı Tešup’a yardımından bahsedilmektedir. Buna göre, Istar/Šauška titani alt edebilmek için cinsel cazibesini kullanmıştır. Bu amaçla yıkanıp güzel kokular sürünmüş, mücevherlerle süslenmiş ve nedimleri Ninatta ve Kulitta tanrıçanın onlara emrettiği gibi ona bu süre zarfında müzikle eşlik

¹⁵⁰ Wegner, 1981, 43 ve Trémouille, 2009-2011, 101.

¹⁵¹ F.Guirand (1968) 58’de tanrıçanın savaş tanrısı Ninurta’nın kızı olduğunu belirtmektedir.

¹⁵² Wegner, 1981, 44; M. Popko, 1995, **Religions of Asia Minor**, trns. I. Zych, Warsaw, 98.

¹⁵³ M. Hutter, 1997, “Religion in Anatolia. Some Comments on „Volkert Haas: Geschichte der Hethitischen Religion”, **Numen** 44/1, 74-90, 77. Eski Hitit geleneğinde fırtına tanrısının eşi olarak kabul edilen Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın panteondaki yerini, imparatorluk döneminde artan Hurri etkisiyle, Hepat ve Istar’a bırakması üzerine bk. Sevinç, 2008, “Hitit Dininde Arinna’nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 1, Bahar, 175-195.

¹⁵⁴ Wegner, 1981, 44.

¹⁵⁵ G. Leick, 2003c, “Baal Myths”, **A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology**, Taylor & Francis e-Library, 19-22.

¹⁵⁶ Ullikummi Şarkısı, (CTH 345.I.2: 41; 44; 68) Hoffner, 1998, 60.

¹⁵⁷ CTH 343.I Öy I 11’-18’; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 343.I (Giriş 2009-08-12); Hoffner, 1998, 46

etmişlerdir¹⁵⁸. Daha sonra tanrıçanın deniz kenarına çıplaklığını kullanarak titanı ayarttığı ve onu hazırladığı aşk iksirini içmeye ikna ettiği¹⁵⁹ ve bunu içen titanın kendinden geçip tanrıçayla cinsel ilişki yaşadığı anlaşılmaktadır¹⁶⁰. Hikayenin sonu metinlerin parçalı olması dolayısıyla anlaşılamamıştır. Ullikumi şarkısında titan Ullikumi'ye karşı Teşup'un önderliğindeki tanrıların mücadelesinde, tanrıça Iştar/Šauška, tıpkı titan Hedammu'ya karşı izlediği stratejiyle onu alt etmeye çalışır, ancak tanrıça başarısız olur; çünkü Ullikumi sağır olduğu için tanrıçanın müziğinden, körlüğü dolayısıyla da güzelliğinden etkilenmez¹⁶¹. Appu ve iki oğlu adlı hikayede doğru kardeş ve şer kardeş aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için önce Šamaš'a başvururlar, güneş tanrısı onları hüküm vermek üzere Ninive hakimesi Šauška'ya yönlendirir¹⁶². Metnin geri kala kısmının kırık olması dolayısıyla hikayenin sonu belirsizdir. Iştar ve Pišaiša dağı anlatan Kenan kökenli mitolojik öyküden yalnızca Dağ tanrısı Pišaiša ve tanrıça Iştar arasındaki ilişkiyi anlatan fragmanları mevcuttur¹⁶³. Buna göre tanrıça Iştar'ı uyurken çıplak vücudunu gören Pišaiša dağı tanrıçayla ilişkiye girer tanrıça bunu fark edince öfkelenir, Pišaiša dağı tanrıçanın öfkesini iştince tanrıçadan hayatını bağışlamasını ister¹⁶⁴. Öykünün sonu metnin geri kalan kısmının olmaması dolayısıyla bilinmemektedir.

Yukarıda işaret edilen, Hurri pantheonun Doğu-Batı yörüngesinde farklı biçimlerde gösterdiği gelişim, yerel kültürlerin maiyeti incelendiğinde daha belirgin olarak anlaşılmaktadır. Ninive'deki Iştar/Šauška kültüründe, diğer pantheonlarda olmayan, tanrıçanın yardımcıları ve hierdollerleri olarak tanımlanan ilahi varlıklar, Boğazköy metinlerinden tespit edilmektedir¹⁶⁵. Bunların başında tanrıçanın nedimleri olan müzik tanrıcaları Ninatta ve Kullitta gelmektedir. Ninatta ve Kullita'nın adına Akad ve Ugarit'ten gelen metinlerde de rastlanmaktadır; bu bağlamda Anadolu'ya özgü

¹⁵⁸ CTH 348.I.9; KUB 33 88 7'-18'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.9 (Giriş 2009-09-01); Hoffner, 1998, 54.

¹⁵⁹ CTH 348.I.4 8-17; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.4 (Giriş 2009-09-08); Hoffner, 1998, 55.

¹⁶⁰ CTH 348.I.4 18-49; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.4 (Giriş 2009-09-08); Hoffner, 1998, 55.

¹⁶¹ CTH 345.I.2 Öy II 13'-24'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 345.I.2 (Giriş 2009-08-31); Hoffner, 1998, 60-61.

¹⁶² CTH 360.I Ay IV 13'-34'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 360.I (Giriş 2009-08-31); Hoffner, 1998, 85

¹⁶³ CTH 350.III; KUB 33 108; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 350.3 (Giriş 2009-08-12); H. Otten, 1953, "Kanaanäische Mythen aus Hattusa-Bogazköy", *MDOG* 85, 27-38, 35; Wegner, 1981, 68.

¹⁶⁴ KUB 33 108 Öy II 5'-25' E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 350.3 (Giriş 2009-08-12) Otten, 1953, 36; Wegner, 1981, 68.

¹⁶⁵ Wilhelm, 1989, 52; Haas, 1994, 347. Bununla birlikte, tanrıçayla ilgili Sümer menşeli mitolojik bir anlatı olan "Inanna'nın Yeraltına İnişi" efsanesinde tanrıçanın Yeraltı krallığına yaptığı seferden önce yardımcısına emirler verdiği görülmektedir.

değillerdir¹⁶⁶. Her iki tanrıçanın isimleri Hitit metinlerinde her zaman Istar/Šauška'nın ardından zikredilmektedir¹⁶⁷. Mitolojik anlatıda yalnızca Hedammu şarkısında Šauška'ya müzikle eşlik etmelerinden bahsedilmektedir; Šauška onlara şöyle der: “sağ tafta arkammi enstürmanı sol tarafta galgalturi enstrümanını çalın”¹⁶⁸. Ninatta ve Kulitta Ritüel ve anlaşma metinlerinde¹⁶⁹ yer almışlardır. Bu iki tanrıçanın Istar/Šauška kültü içerisindeki yerlerini ritüel metinlerinden anlamaktayız. Bir ritüel metnine göre Ninatta ve Kulitta Istar/Šauška tarafından “ilk hanım hizmetkarları” olarak tarif edilmektedir ve “Ninatta, Kulitta, Sintal-irti, [H]amrazunna. Istar'ın beğenisine mazhar olmuş evleri korumaya gönderilir” ve onların olduğu evde “ev ahalisinin yaptığı işler neşeyle yapılır. Evlerine mutlulukla bakarlar. Genç gelinler uyum içindedir ve kumaş dokurlar ve evin genç oğulları uyum içindedir ve tarlanın her dönümünü sürerler”¹⁷⁰. Šamuha Istar'ı için Güz Festivali (CTH 711) içinde yer alan bir ritüelde, kral ve kraliçe Istar tapınağında bulunan “Ninatta ve Kullita, silah, savaş aygıtı, güçlü silah, savaş gücüne içerler, işgaruh aleti Hurrice şarkı söyleyen şarkıcılar tarafından dağıtılır”¹⁷¹. Šamuha Istar'ı için Festival Ritüeli metinlerde (CTH 712) Ninatta ve Kulitta'dan sonra Šauška'nın sağ silahı da anılmaktadır¹⁷². Taminga Istar'ı için ritüelde (CTH 713) Ninatta ve Kulitta'nın küçük figürinlerinin Istar heykelinin ayaklarına yerleştirildiğinden bahsedilmektedir¹⁷³. Bu heykellerin tanrıçaların biçimde ekmekten yapılmış figürinler olduğu düşünülebilir. Çünkü Ninive Istar'ı için Kış Festivali içerisinde yer alan metinde “yedi adet Ninatta ekmeğinin kırılacağından ve Katra kadınının bunlardan bir tanesini alacağından” bahsedilmektedir¹⁷⁴. Kültik ve mitolojik

¹⁶⁶ Wegner, 1981, 81.

¹⁶⁷ G. F. Szabo, 1981, “Ninatta und Kulitta” *RIA* 6, 303-304, 303.

¹⁶⁸ KUB 33 88 12'-16'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.9 (Giriş 2009-09-01); Hoffner, 1998, 54

¹⁶⁹ Ninatta ve Kullita'nın şahit tarılar listesinde bulunduğu antlaşmalar: I. Šuppiluliuma ve Hayaša kralı Hukkana arasındaki antlaşma (CTH 42- KBo 5 3 I 50'-51') G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 42 (Giriş 2013-02-24); G. Beckman, 1996, *Hittite Diplomatic Texts*, Georgia, 25; I. Šuppiluliuma ve Nuhašše kralı Tette arasındaki antlaşma (CTH 53- KBo 1 4 Ay IV 18'-19'); G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 53 (Giriş 2014-02-17); Beckman, 1996, 53; II. Muršili ve Amurru kralı Tuppi-Tešup Tette arasındaki antlaşma (CTH 62-KBo 5 9 + KBo 22 39 Ay III 25'- IV 1'); Beckman, 1996, 58; II. Muršili ve Šeḫa ülkesi kralı Manapa-Tarḫunta arasındaki antlaşma (CTH 69-KUB 19 50 IV 12'); G. Wilhelm – F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 69 (Giriş 2014-02-17); Beckman, 1996, 81; II. Muršili ve Wiluša kralı Alakšandu arasındaki antlaşma (CTH 76- KUB 21 1 + KUB 19 6 + KBo 19 73a IV 22'-25'); Beckman, 1996, 87; III. Hattušili ve Tarḫuntašša kralı Ulmi-Tešub arasındaki antlaşma (CTH 106 II.2-KBo 4 10 + KUB 40 69 Öy 48'-49'); Beckman, 1996, 106; IV. Tudḫaliya ve Tarḫuntašša kralı Kurunta arasındaki antlaşma (CTH 106 I.1-Bo/299 Ay III 78-IV 15); Beckman, 1996, 116.

¹⁷⁰ KUB 24 7 Öy I 12'-21'; H. G. Guterbock, 1983, “Hurro-Hittite Hymn To Ishtar”, *JAOS* 103/1, 155-164, 156.

¹⁷¹ KBo 11 28 II 6'-10'; Wegner, 1981, 78.

¹⁷² KUB 27 1 IV 1'-5'; 10'-14'; KUB 27 6 IV 6'-7'; Wegner, 1981, 79.

¹⁷³ KUB 12 5 I 11'-15'; Wegner, 1981, 79.

¹⁷⁴ KUB 10 63 VI 1'-4'; Kizzuwatna Festivalinde (CTH 500) KBo 7 46 IV 8' benzer ifadeler bulunmaktadır; Wegner, 1981, 80.

metinlerin yanında Ninatta ve Kulitta, Iştar/şauşka ikonografisinde, Iştar/şauşka'nın eril halinin bulunduğu Yazılıkaya A odasındaki tanrılar alayı rölyefinde tanrıçanın hemen ardında yer almaktadırlar¹⁷⁵ (Levha V şekil 29). KUB 38 2 Öy I 7'-27'de Iştar/şauşka'nın heykeli şöyle tasvir edilmektedir¹⁷⁶:

7 şauşka...

8 [kanatlar] onun omuzlarından sivrilmektedir

9 sağ elinde altın bir kap [tutar] [sol elinde]

10 altından "iyi şeyi" tutar

11 altında gümüş kaplı kaide vardır

12 kaidenin [altında] gümüş kaplı bir awiti uzanmaktadır

13 awitinin kanatlarının sağında [ve solunda]

14 gümüşten Ninatta (ve) Kulitta durur

15 gözleri altınla kaplıdır

16 ancak awitinin altında tahta bir kaide vardır

17 onlara günlük az miktarda ekmek, bir toprak kapta şarap

18 Ninatta (ve) Kulitta da dahildir

19 aylık bir festival ve bir şarkı olar içindir

¹⁷⁵ Ninatta no 37'de, Kullita 36'da resmedilmiştir; H. G. Guterbock, 1982, **Les hiéroglyphes de Yazilikaya. A propos d'un travail récent, Troyes**, 33-34; Gurney, 1977, 23.

¹⁷⁶ L. J. Rost, 1963, "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, I." **MIO** 8, 161-217, 175-181; Damanville, 1962a, 16-17; Wegner, 1981, 39-40.

20 bunların bir rahibi yoktur. Boğanın (başı) ve boynu biçiminde altından bir kadeh (riton) vardır

21 Çağırmanın Šauška'sının heykeli altındandır ayaktaki adam (kişi)

22 omuzlarından sivri kanatlar çıkmaktadır

23 sağ elinde altın bir balta tutmaktadır sol elinde

24 altından “iyi şeyi” tutmaktadır; awitinin

25 kuyruğu gümüş [kaplıdır] göğsü altın kaplıdır

26 [arkasında sağında ve solunda] kanatlarıyla durmaktadır

27 Ninatta (ve) Kulitta yanında durmaktadır

Diğer ilahi varlıklar Šintalirte, Šintalwuri, Šinantatukarni, Ali, Halzari, Taruwi, Undurumma, “Koruma Tanrısı” LAMA’dır¹⁷⁷. Bu mitolojik varlıkların yanında tanrıçanın kutsal hayvanları: şahin (SŪR.DŪ.A^{mušen}), güvercin (zinzapu-), kırlangıç (NAM^{mušen}), ^{mušen}šurašra, hapupi^{mušen}, aslan (UR. MAH) boğa (GUD, GUD.MAH), koyun (UDU), awiti “Aslan-sfenks”’dır¹⁷⁸. Bu ilahi varlıklardan Ali, Halzari, Taruwi ve Šinantatukarni “İštar’ın nefret ettiği hanelere gönderdiği kötülük getiren son hanım hizmetkârlarıdır”¹⁷⁹. Šamuha Ištar’ı için Festival Ritüeline ait bir sunu listesinde (CTH 712) Šintalirte (yedi göğüslü) ve Šintalwuri (yedi gözlü) aynı metinlerde geçmektedir¹⁸⁰. Unduruma’ya yönelik bir sunu metninde, bu varlığa Ištar’ın veziri olarak hitap edilmektedir¹⁸¹. Ištar’ın çevresine ait bir koruma tanrısı LAMA KBo 11 28 V 11’de ve KUB 27 14 Öy 12’-13’de karşımıza çıkmaktadır¹⁸².

Hitit metinlerinden edinilen bilgiler doğrultusunda Ištar/Šauška’yla ilişkilendirilen bazı kült objeleri bulunmaktaydı. Bunlar tanrıça adına düzenlenen ritüel ve

¹⁷⁷ Wegner, 1981, 81-89, Haas, 1994, 347-348.

¹⁷⁸ Wegner, 1981, 89-95.

¹⁷⁹ KUB 24 7 Öy I 22’-37’; Guterbock, 1983, 156-157.

¹⁸⁰ KUB 27 1 II 57’; Wegner, 1981, 81-82; Wilhelm, 1989, 52.

¹⁸¹ KUB 27 1 II 17’; Wegner, 1981, 84.

¹⁸² Wegner, 1981, 85.

festivallerde Iştar/şauşka'ya özgü materyallerdir. Iştar/şauşka'nın hem savaş tanrısı hem de aşk tanrıçası olması durumu doğal olarak dinsel törenlerdeki objelerin çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Silahlar ve kült araçları olmak üzere iki türden objeler Iştar/şauşka kültüründe yer bulmuştur. Iştar/şauşka kültüründe silah türünden objeler tanrıçanın savaşçı yönünün vurgulandığı ritüel metinlerinde ve ikonografilerde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak silah anlamına gelen ^{GIş}TUKUL ideogramıyla belirtilen araçtan KUB 56 31 IV 17'-20'de Puduhepa'nın "Halep Iştarına iki altın ^{GIş}TUKUL adayacağını" ve şaphina Iştarına adanmış altın ve gümüş silahlardan KUB 15 1 III 36'da, KUB 27 1 IV 37'-38' ve KUB 27 1 I 45'-46'da Kırın Iştarının silahına içki içilmesi ritüeli anlatılmaktadır ¹⁸³. Tanrıçayla ilişkilendirilen silahların başında balta gelmektedir. Yazılıkaya'daki Iştar/şauşka tasvirinin (Levha V şekil 29) sağ elinde, Malatya Arslantepe I rölyefi (Levha VII şekil 33) ve D rölyefinde (Levha VII şekil 34) sol elinde balta tutar şekilde tasvir edilmiştir. Iştar/şauşka heykelini tasvir eden KUB 38 2 Öy I 23'te tanrıçanın elinde altın bir balta olduğu belirtilmektedir¹⁸⁴. Tameninga Iştarı için düzenlenen bir ritüelde balta bir ayın aracı olarak KUB 45 32 III 7'-10'da yer almaktadır: "Kraliçe baltayı alır ve tanrıçanın önünde dans eder, sonra çağırma rahibi baltayı alır ve temizler ve bunu tanrıçanın önüne koyar"¹⁸⁵. Balta, Mezopotamya ve Suriye savaşçı Iştar ikonografisinde rastlanılan bir motif değildir; tanrıça bu bölgelerde genellikle mızrak ve kılıçla betimlenmiřtir¹⁸⁶. Hattarina şauşka'sı için benzer bir törene AN.TAĞ.şUM festivalinde rastlanmaktadır¹⁸⁷. KUB 27 1 II 8'-9'da şamuha şauska'sının tapınağında bulunan ok, yay, sadak ve zırh için sunu yapıldığı anlatılmaktadır¹⁸⁸. Mızrak için yapılan sunu ise KUB 32 19 Öy I 61'de yer almaktadır¹⁸⁹. Savaş aleti dışında yazılı kaynakta yer alan şauşka/Iştar'ın kült aletlerinin başında şüphesiz kap-tas gelmektedir. KUB 27 1 IV 15'-18'; 22'-24'te ve KUB 10 63 V 8'-9'da gümüş ve bronz kaptan bahsedilmektedir¹⁹⁰. Aslan biçimli

¹⁸³ Wegner, 1981, 96-97.

¹⁸⁴ Damanville, 1962a, 17; Wegner, 1981, 40.

¹⁸⁵ Wegner, 1981, 53.

¹⁸⁶ Damanville, 1962b, 120-121.

¹⁸⁷ Haas, 1994, 816.

¹⁸⁸ Wegner, 1981, 97-98.

¹⁸⁹ Wegner, 1981, 99.

¹⁹⁰ Damanville, 1962b, 116-118; Wegner, 1981, 100-101.

alete KUB 27 1 IV 21'-22'; 31'-32'de rastlanılmaktadır¹⁹¹. Güvercin biçimli aletten ise KUB 5 10 2'-4'te bahsedilmektedir¹⁹².

Šauška/Ištar kültü, yerel varyantlarıyla bölge halkının sosyal yaşantısında diğer kültlere nazaran çok daha fazla göze çarpar haldedir¹⁹³ ve İmparatorluk dönemi Boğazköy arşivi incelendiğinde tanrıçanın yaklaşık yirmibeş yerel varyantı bulunmaktadır¹⁹⁴. Bu yerlerin çoğunun Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da olduğunu ve bir kaçının merkezinin Hitit bölgesinde bulunduğu olgusunu -Katapa ve Lanta gibi- göz önüne alırsak, kültün Hurri halkının meskun olduğu bölgelerde daha yaygın olduğu görüşü desteklenir niteliktedir¹⁹⁵.

III.2. İmparatorluk Döneminde Hititlerde Hurri Etkisi Ve Ištar – Šauška

III.2.1. İmparatorluk Döneminde Hitit- Hurri Etkileşimi

Anadolu tarihinde Hitit İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1400-1200) Hitit tarihi açısından siyasi ve toplumsal büyük değişimleri içinde barındıran bir periyodu ifade etmektedir. Hitit din tarihi açısından bakıldığında, Eski Hitit döneminin önde gelen tanrılarına bu dönemde de tapılmaya devam edilmiştir. Suriye ve Mezopotamya kökenli inançların Anadolu'ya Hurri kanalıyla girişi ve bunun M.Ö. XV. yüzyılından itibaren toplumun ve özellikle yönetici sınıfın dünya tahayyülünde büyük etkisi olduğu söylenebilir. Hitit İmparatorluğunun I/II. Tudhaliya döneminden itibaren Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de izlediği yayılmacı politika, Hurri inançlarının Anadolu coğrafyasına girişini sağlamış ve bu inançlar, Anadolu'nun Geç Tunç Çağı halkının toplumsal hayatındaki yerini demir çağındaki büyük göçlere kadar koruduğu ve daha sonra gelen kavimlerin imgelem ve tahayyül dünyalarını etkilediği gözlemlenmektedir¹⁹⁶.

¹⁹¹ Wegner, 1981, 101.

¹⁹² Wegner, 1981, 91.

¹⁹³ Wegner, 1981, 157'de yerel kültlerin dinsel metinlerin çok az oranda bölümlendiğini ve bazen tanrıçanın yerel varyantıyla lakap isminin bir arada olduğunu belirtmektedir.

¹⁹⁴ Wegner, 1981, 159 vd. ; Beckman, 1998, 3.

¹⁹⁵ Beckman, 1998, 4.

¹⁹⁶ Popko, 1995, 123-124; W. Burkert, 1979, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Los Angeles 8-10.

Hitit İmparatorluğunun, Telepinu sonrası karışıklık dönemine son veren I/II. Tudhaliya'nın tahta geçmesiyle birlikte saray içi entrikaları sona erdirip, devletin karışıklık döneminde kontrolünü yitirdiği birçok bölgede yeniden yönetimini tesis ettiği görülmektedir. Yıllıklarından anlaşıldığına göre I/II Tudhaliya öncelikle Batı Anadolu'ya Arzawa ve Aššuwa üzerine seferler düzenlemiştir. Hitit devletinin doğudaki önceki hakimiyetinin tekrar tesis etmesi yine I/II Tudhaliya döneminde gerçekleşmiştir. Öncelikle Işuwa bölgesini hakimiyet altına alan kralın önünden kaçan bir kısım halkın Kizzuwatna'ya sığındığı ve mültecilerin iade talebinin Kizzuwatna kralı Sunaššura tarafından reddedildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁹⁷. Bu dönemde Doğu ve Suriye bölgesindeki seferlerinde Hititlerin karşılaştığı güç odağı Hurrilerin oluşturdukları Mittani devleti ve bu devletin vasalı olan Kizzuwatna krallığıdır. Hurrilerin (Mittani) Hittilerle mücadele ettikleri, kralın yokluğunda Işuwa'yı yağmaladıkları kayıtlarda geçmektedir; Hititler bölgedeki otoritelerini tekrar kursa da doğuda süreklilik gösteren bu mücadeleler Işuwa bölgesindeki otoritenin devamlılığını konusunda engel oluşturmuştur¹⁹⁸.

I/II Tudhaliya'nın bundan sonra Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesinde hegemonya kurmuş Mittani devletine karşı yöneldiği görülmektedir. Bu nedenle, kral Mittani –Hittit sınırı niteliğinde olan Kizzuwatna'yı Hatti ülkesine bağlamıştır¹⁹⁹. Daha sonra Suriye seferine çıkan kral, Mittani egemenliğinde bulunan Halep ve Hanigalbat şehirlerini itaat altına almıştır.

I. Arnuwanda döneminde Hitit devletinin doğudaki ve kuzeydeki nüfuz politikası devam etmiştir. Bu bağlamda Kaşkaların Kuzeyde bulunan Nerik kenti ve civarındaki Hitit tapınaklarını yağmalayarak yıkmaları üzerine, Kaşka kabileleriyle anlaşmalar yapılarak devletin kuzey sınırlarının güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır²⁰⁰. Bunun yanında Kaşka kabilelerine karşı güvenlik çemberi oluşturulmuş ve yerel liderlerle askeri ittifaklar kurulmuştur²⁰¹. I. Arnuwanda'nın Güneydoğu ve Doğu Anadolu politikaları selefi I/II. Tudhaliya'nın izlediği stratejiyle

¹⁹⁷ KBo 1.5 Öy. I 8-13; Beckman, 1996, 61; T. Bryce, 2005, *The Kingdom of Hittites*, Oxford, 127; T. Yiğit, 1995, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Işuwa Bölgesi," *TAD* 28, 233-251, 244 vd.

¹⁹⁸ Bryce, 2005, 128 vd.

¹⁹⁹ KBo 1.5 Öy. I 30-32.; Beckman, 1996, 15; Bryce, 2005, 139.

²⁰⁰ CTH 137; CTH 138; CTH 139; CTH 140 Metinlerin çevirisi ve analizi için bk. B. Christiansen, 2012, *Schicksalsbestimmende Kommunikation: Sprachliche, gesellschaftliche und religiöse Aspekte hethitischer Fluch-, Segens und Eidesformeln* (StBoT 53), Wiesbaden, 169-184.

²⁰¹ Bryce, 2005, 142.

paralellik göstermiştir. Ancak Mittani kralı Šauštatar'ın ardılı olan Artatama döneminde Hittilere kaybedilen toprakları tekrar ele geçirme politikası güderek Mısır ile ittifak kurmuş, Suriye'deki Hitit yayılcılığına karşı set çekmiştir. Hitit devletine karşı Mittani- Mısır ittifakı bölgede daha sonra Kadeş savaşına uzanan Mısır-Hitit devletlerinin karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuştur²⁰².

I. Arnuwanda'nın ardılı III. Tudhaliya döneminde henüz kurulmuş olan Hitit otoritesinin sarsıldığı görülmektedir. Kuzeyli Kaška kabilelerinin Hattuša dahil olmak üzere Hatti ülkesini yağmaladığı ve Arzawa'nın Batı Anadolu'da etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Bu dönemde Hitit İmparatorluğuna karşı, Mittanni Devletinin Mısır ile bir ittifak kurmaya çalıştığını gösteren belgeler mevcuttur²⁰³. Hattuša'nın işgal altında olduğu bu dönemde Šamuha Hitit istirdat hareketinin merkezi konumuna yükselmiştir²⁰⁴. Hititler kuvvetlerini tekrar bir araya getirerek, Kral III. Tudhaliya ve oğlu Šuppiluliuma'nın önderliğinde Kaška kabileleri kuzeye sürülmüş ve Azzi Hayasa'nın Yukarı Ülkedeki etkinlik alanı daraltılmıştır²⁰⁵. Arzawa'nın Batı Anadolu'daki etkisi kırılmış ve Hitit hakimiyeti tekrar tesis edilmiştir²⁰⁶.

I. Šuppiluliuma öncelikle tahta geçen kardeşi “Genç” Tudhaliya'yı alaşağı edip kendi hükümlerini kurar²⁰⁷. Šuppiluliuma geleneksel Hitit yayılım politikasını takip ederek, babası III. Tudhaliya döneminde İšuwa bölgesinin imparatorluğa karşı tutum içerisinde olduğunu bahane ederek bu bölgeyi²⁰⁸ ve Kizzuwatna'yı yağmalamış ve işgal etmiş olan Armatana ülkesi üzerine sefere çıktı. Her iki krallık Mittani devletinin vassalıydı; bu hareketin Mittani ülkesine karşı doğrudan doğruya düzenlenecek olan sefer öncesinde bölge güvenliğini sağlamak üzere düzenlendiği anlaşılmaktadır²⁰⁹. Daha sonra Mittani üzerine yürüyerek Halep, Mukış, Nuhašše ve Qatna gibi şehirleri ele geçirmiştir. Halep'e Kizzuwatna'nın Kummani kentinde rahip olan oğlu Telipinu'yu kral olarak atar. Bu seferden ele geçirilmeyen Kargamış, kralın ikinci Suriye seferinde Hatti ülkesinin topraklarına katılmıştır; Kargamış'ın

²⁰² Bryce, 2005, 144 vd.; Wilhelm, 1989, 29.

²⁰³ EA 31:27-38; Moran, 1992, 101.

²⁰⁴ Wilhelm, 1989, 32.

²⁰⁵ Bryce, 2005, 149-150.

²⁰⁶ Bryce, 2005, 151 vd.

²⁰⁷ KUB 14 14 (CTH 378. I) Öy. 13-15; I. Singer, 2002, **Hittite Prayers**, Atlanta, 61-62.

²⁰⁸ KBo 1 1 (CTH 51); Yiğit, 1995, 244.

²⁰⁹ Bryce, 2005, 156.

düşüşü Mittani kralı Tuššarta'nın devrilmesine sebep olmuş, ortaya çıkan karışıklıktan yararlanan Asur devleti Mittani bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Asur devletinin desteklediği III. Šuttarna'ya karşı, I. Šuppiluliuma, Tuššarta'nın oğlu Šatiwaza'yı kızıyla evlendirerek desteklemiştir. Bir Hitit ordusuyla Mittani ülkesi ele geçirilmiş ve Šatiwaza anlaşmasıyla bu ülkeyi Hatti ülkesine bağlanmıştır²¹⁰.

I. Šuppiluliuma'nın Suriye politikası, kendisi gibi önceki dönemlerde bu bölgeye seferler düzenleyen seleflerinden izlediği strateji ve yöntem bakımından ayrılmaktadır. Bunun sebebi kral ele geçirdiği Kargamış ve Halep şehirlerine oğullarını kral olarak atayarak bunların otonom bir statüde Hitit devletine bağlı politika izlemelerini sağlamak olmuştur²¹¹.

I. Šuppiluliuma'nın Mısırlı esirlerin başkent Hattuša'ya taşıdıkları veba nedeniyle ölümünün ardından yerine büyük oğlu II. Arnuwanda geçse de hayatına dair bilgilerin sınırlı olduğu bu kral da büyük bir ihtimalle, babasının yazgısını paylaşarak, tahta geçtikten kısa süre sonra, M.Ö. 1320'lerde veba nedeniyle ölmüştür²¹². Tahta geçtiği ilk yıllarda henüz bir çocuk olan II. Muršili'nin naiplik altında kalarak yirmili yaşlarına geldiğinde yönetimi eline almıştır. Hükümdarlığının ilk yıllarında ayaklanan, küçük Arzawa kralı Uhhaziti'nin güney batıda Hittilere tabi şehirlere takındığı tutum dolayısıyla ve kuzeydeki Kaška kabilelerine karşı sınır güvenliğini sağlamak amacıyla II. Mušili seferler düzenlemiştir²¹³. II. Muršili dönemi, I. Šuppiluliuma'nın mirasının kurumsallaşması ve elde edilen topraklarda Hitit krallığının güçlendirilmesi yolunda adımların atılmasıyla geçmiştir. İlk yıllarına ait olduğu anlaşılan bir dua metninde kral, Mittani ve Arzawa'nın yeminlerini çiğneyen ve tanrılara saygısı bulunmayan ülkeler olduğunu, tanrıların gazabının (vebanın) bunlar üzerine çevrilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradan anlaşılağı üzere Šatiwaza önceki anlaşmayı çiğneyerek Hatti boyunduruğundan çıkmıştır²¹⁴. Tahta geçişinin yedinci yılında II. Muršili, Mısır'ın kışkırtmasıyla ortaya çıkan Suriye'deki kimi krallıkların (Nuhašši, Kadeš gibi) ayaklanmasıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bölgede üzerinde Horemheb idaresindeki Mısır'ın ve yükselen

²¹⁰ Wilhelm, 1989, 37 ; Bryce, 2005, 184-185.

²¹¹ Kıymet, 2013, 68.

²¹² Bryce, 2005, 190vd.

²¹³ Bryce, 2005, 195vd.

²¹⁴ Dua metni için bk. CTH 376: KUB 24.3 + 544/u + KUB 31.144 + 401/u + 1947/u. II 11'-37'; çevri için bk. Haas, 1994, 431; Singer, 2002, 52.

Aşur krallığının yayılmacı politikaları dolayısıyla, Suriye'deki yerel krallıklar arasında vassallık ilişkileriyle tesis edilen Hitit egemenliği güç bir duruma düşmüştür²¹⁵. Bundan sonra Mittani devleti, Mezopotamya kayıtlarında hep Hannigalbat adıyla anılmaktadır ve bu dönemde Hurrilerin siyasi tarihine ilişkin Hittit kaynakları çok azdır²¹⁶.

II. Muwattali döneminin ana hatlarını çizen en önemli olgu Mısır ve Asurla yapılan askeri mücadelelerdir ki bunun zirvesi Kadeş Savaşıdır (M.Ö.1275). Hurri tarihi açısından bakıldığında, bu dönemde Hurriler, Asur İmparatorluğunun I. Şalmaneser (M.Ö.1263-1234), I. Tukulti-Ninurta (M.Ö.1233-1197) ve Tiglathpileser (M.Ö.1114-1076) döneminde Kuzey Mezopotamya'da güttüğü yayılmacı siyasete karşı mücadele vermişlerdir. Bölgedeki Asur hegemonyasının kurulması üzerine Hurrilerin politik varlıklarının sona erdiği hükmedilebilir²¹⁷.

III. Hattuşili (M.Ö.1267–1237) ve IV. Tudhaliya (M.Ö.1237-1209) döneminde Hurri varlığının izlerini ağırlıklı olarak Hitit toplumsal hayatının kapsamı dahilinde bulmaktayız. Hitit toplumsal hayatında yer edinen bu etki, Hurri nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgeler ve şehirler merkezinde ortaya çıkmıştır. I/II. Tudhaliya döneminden itibaren imparatorluğun izlediği politikanın takipçisi olan I. Şuppiluliuma'nın Güney Anadolu'da büyük oranda Hurri nüfusunun bulunduğu Kizzuwatna ve Kuzey Suriye'de Halep ve Kargamış gibi şehirleri egemenlik altına almasıyla Hurri kültürü Eski Krallık dönemine nazaran Hittit ülkesine büyük bir hızla akmaya başlamıştır. Hurrilerle kurulan siyasi ilişki hiç şüphesiz Hitit- Hurri etkileşiminin özellikle en temel sebebini oluşturmaktadır. Kizzuwatna bölgesinin I/II. Tudhaliya döneminde siyasi olarak Hitit nüfuzuna girmesi, Hurri panteonun, İmparatorluk döneminin başından itibaren Hatti ülkesinde yaygınlık göstermesinin başat sebeplerinden biridir. Güney Anadolu'da sonradan Kilikya olarak anılan Kizzuwatna bölgesi M.Ö. XV. yüzyılda ağırlıklı olarak Hurri ve Luwi halklarına ev sahipliği yapmaktaydı. Belgelerdeki Hititçe, Hurrice, Luwice ve Samice kişi adları dolayısıyla bu bölgenin çok kültürlü yapısı dikkat çekmektedir²¹⁸. Kizzuwatna bölgesindeki Lavazantiya kenti bu bağlamda Hurrili tanrıların tapınım gördüğü en

²¹⁵ Bryce, 2005, 202.

²¹⁶ Wilhelm, 1989, 38.

²¹⁷ Wilhelm, 1989, 39-41.

²¹⁸ Kümmel, 1976-1980, 630vd.

önemli kentlerden biridir. III. Hattuşili'nin kraliçesi Puduhepa'nın bu şehirden Iştar rahibinin kızı olması da kentin Iştar kültürüyle olan alakasını ortaya koyar niteliktedir²¹⁹.

İşaret edilen siyasi olgulardan başka, İmparatorluk Döneminin başlangıcından itibaren Suriye ve Mezopotamya inançlarının Hurri etkisiyle Hitit dininde yer bulması, bazı tarihçiler tarafından İmparatorluk devrindeki hanedanın Hurri kültürünün hakim olduğu Kizzuwatna'nın Kummani şehrinden olmasına bağlanmaktadır²²⁰. I/II Tudhaliya'nın taht mücadelesinden galip çıkarak Kizzuwatnalı hanedanı İmparatorluk yönetimine getirmiştir²²¹. Hanedanın Hurri kültürüyle olan içiçeliği, İmparatorluk Dönemi Hitit kraliçeleri olan I/II Tudhaliya'nın eşi Nikkalati, I. Arnuwanda'nın eşi Aşmunikkal, III. Tudhaliya'nın eşi Taduhepa, III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'nın Hurrice isimler taşıması dolayısıyla görülmektedir. Ayrıca Hitit krallarının doğum adlarının Hurrice olduğu da bilinmektedir (III. Murşili'nin doğum adı Urhi-Teşup'tur). Bunun yanında, Hurri dilinde ritüellerin hanedanda uygulandığı, saray görevlilerinin isimlerine bakıldığında hem Hurri hem de Hurri menşeli isimler taşıdıkları ve buradan yola çıkılarak yerel elitlerle sonradan gelenler arasında bir mutabakata ulaşıldığı anlaşılmaktadır²²².

Buna göre, hanedanın kökeni devlet panteonunu da etkilemiş; Hurri kanalıyla gelen Mezopotamya kökenli kültler ve ritüeller önceki dönemlere göre Hitit dininde daha görünür olmuştur. Doğu Anadolu'da, Suriye ve Mittani krallarını kapsayacak şekilde Mezopotamya'da pek çok Hurri kökenli ve Hurrileşmiş hanedanda olduğu gibi yeni hanedan da Teşup'u koruyucu tanrısı olarak addedilmesi, hanedanın kökenlerine dair bir işaret sayılabilir²²³. Bu etkileşim Hitit dinine yeni tanrılar getirirken, Hurri tanrılarıyla kurulan bağdaşım dolayısıyla devlet panteonundaki bazı tanrıların isimlerinin değişimine neden olmuştur. Hatti'nin Fırtına Tanrısı Teşup olarak ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası ise Hepat olarak Hurrice isimler altında Fırtına

²¹⁹ KUB 1 1 III 1'-8'; Otten, 1981, 17.

²²⁰ P. Taracha, 2004, "On the Dynasty of the Hittite Empire", ed. D. Groddek-S. Röble, **Gs Forrer** (DBH 10), 631-638; Taracha, 2009, 81; Popko, 1995, 84vd. ; Haas, 1994, 19-20.

²²¹ Taracha, 2009, 82.

²²² Popko, 1995, 84.

²²³ Taracha, 2009, 92.

Tanrısının kardeşi ve yardımcısı olan Taşmišu da yine Hurrice bir isim olan šuwaliyat adıyla İmparatorluk Döneminde tapınım görmüşlerdir²²⁴.

Her ne şekilde olursa olsun M.Ö. XV. yüzyıldan Hitit İmparatorluğunun çöküşüne kadar Hurri etkisinin özellikle dinsel alanda kendini gösterdiğini ritüel metinlerinden, sunu döngülerinden (kaluti) ve çeşitli Hitit kentlerinde bulunan tanrı ikonografisini temsil eden eserlerden çıkarılabilmektedir. Bu yolla, ele alınan tanrıyla ilişkili ritüel metinlerinden, kültün mahiyeti ve pratiğini; kaluti listelerinden, tanrının devlet panteonundaki hiyerarşik konumunu; ikonografik buluntulardan, dönem insanın tanrıça üzerinden oluşturdukları imgelemin iz düşümü olan plastik ve çizim eserlerindeki yansımaları gözlemlenebilir.

III.2.2. İmparatorluk Döneminde Istar – Šauška Kültü

Mezopotamya kökenli Šauška/Istar kültünün İmparatorluk döneminin, özellikle III. Hattuşili devrinde, en önemli inançlarından biri olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Hurri kanalıyla Hatti ülkesine geçen Šauška/Istar kültünün, Anadolu’da daha önceden var olan Luwi ve Hatti dinlerindeki “doğanın ve hayvanların hakimesi” ve “tahıl ve vejetasyon tanrıçası” gibi pek çok yerel versiyonu bulunan kültürlerle kurulan senkretizmle Anadolu’da rahatlıkla karşılık bulduğu söylenebilir. Mevcut yerel kültürlerin Šauška/Istar kültünün bünyesinde eriyerek, kültün Anadolu’daki yerel versiyonlarının oluşması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. İmparatorluk Döneminde Šauška/Istar kültüne dair bilgiyi ritüel metinlerinden, kaluti listelerinden, efsanelerden ve tanrıçaya ait ikonografik nitelikteki buluntulardan elde etmekteyiz.

Hurri tesiriyle Hitit panteonunda kendine yer bulunan tanrıları “sunu döngüsü, sıra, çevre”²²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Hurri-Kizzuwatna (Batı Hurri panteonunda) kaynaklı listelerin oluşturduğu dizgelerle festivallerde tanrılara takdim edilen kurbanların sırasını düzenlemektedir. İmparatorluk Döneminde kaluti listeleri, Hurri tanrılarının Hitit panteonunun baş tanrıları haline geldiklerini göstermektedir. Bu listeleri, ritüel metinlerinde, tanrıların ve insanların katıldığı ziyafet bölümünde

²²⁴ Fırtına tanrısı için bk. Schwemer, 2008b, 4; Arinna’nın Güneş Tanrıçası için bk. Sevinç, 2008, 180 vd.

²²⁵ Gurney, 1977, 17 ; Taracha, 2009, 118.

geçmesi dolayısıyla özgün bir literatür olarak değerlendirmek doğru değildir²²⁶. Eril tanrıların bağlı olduğu fırtına tanrısı Teşup'un başında geldiği çevre ve tanrıçaların bağlı oldukları eşi ana tanrıça Hebat'ın başında olduğu çevre olarak iki ayrı çevrede yer alırken, tanrılar, en büyüklerden küçük tanrılara ve isimli ve isimsiz tanrılar olarak değerlendirilir²²⁷. Yazılıkaya tapınağındaki tanrılar alayında tasvirlerinde tanrıların kaluti hiyerarşisine uygun olarak sıralandığı görülmektedir²²⁸. Devlet panteonundaki tanrılar hiyerarşisinin vücut bulmuş hali olan Yazılıkaya'daki kaluti sıralamasında ve Hattuša menşei listelerden tanrıça Šauška/Ištar'ın yerini tespit edebilmekteyiz. Buna göre başta Teşup ve Hepat çiftinin oluşturduğu iki ayrı tanrı ve tanrıçalar listesinde Šauška/Ištar bulunmakla beraber Ugarit merkezli Hurri panteonunda doğrudan doğruya Tanrıça Hepat'ın büyük kalutis'inden geldiği görülmektedir²²⁹. Sami etkisindeki Hurri pantheonuyla Anadolu'daki Hurri panteonu arasındaki farklılığa örnek olabilecek bu durumun sebebi Sami tanrıları arasında Šauška/Ištar'ın dışı yönünün ağır basmasıdır. Ancak Hattuša listeleri ve Yazılıkaya göz önüne alındığında her iki listede biri erkek savaşçı (Levha V şekil 29) diğeri kadın aşk tanrıçası (Levha V şekil 30) iki Ištar'ın varlığı bulunmaktadır²³⁰.

Teşup'un kaluti listelerine göre Šauška/Ištar Hatti'nin KAL'ından (koruyucu tanrısı) sonra, Pirinkir'den önce *IŠTAR hauri* "Göğün Šauşkası" olarak yer almaktadır. Tanrıça Hepat'ın kaluti çevresinde dişil Šauška/Ištar nedimleri müzik tanrıçaları Ninatta ve Kulitta ile birlikte, Ay tanrısı Umbu ve eşi Nikkal'den sonra Nabarbi'den önce yer almaktadır. Açıkça görüldüğü gibi Šauška/Ištar'ın bulunduğu Teşup'un çevresindeki hali onun eril-savaşçı yönünü temsil etmektedir; Hepat çevresindeki konumu ise onun dişil-erotik yönünü kapsamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere Teşup'un çevresi ağırlıklı olarak eril tanrıları içermekteyken, Hepat'ın başını çektiği kaluti listesindeki ilahi varlıklar dişidir. Ayrıca mitlerden ve ritüel metinlerinden anlaşılacağı üzere Ninatta ve Kulitta'nın, Šauška/Ištar'ı, yalnızca, tanrıçanın dişilik yönünün vurgulandığında takip ettiği görülmektedir.

²²⁶ Kıymet, 2013, 103.

²²⁷ Tanrı Teşup ve çevresine sunulan kurbanlarla ilgili çok sayıdaki belgeler (CTH 704.1) adıyla, Tanrıça Hepat ve çevresine ilişkin belgeler (CTH 704.2) toplanmıştır.

²²⁸ Gurney, 1977, 19-23; Taracha, 2009, 118-120; Guterbock, 1982, 30vd.

²²⁹ Laroche, 1948, 133.

²³⁰ Laroche, 2000, 457.

İmparatorluk Döneminin daha ilk evrelerinde Šauška/Ištar'ın resmi belgelerde yer edinmeye başladığını görüyoruz. Hitit devletini kargaşa döneminden çıkararak, bir imparatorluk haline dönüştüren I./II Tudhaliya öncelikle Batı Anadolu'da Hitit yayılmacılığına karşı ittifak kuran Arzawa ve Aššuwa üzerinde çıktığı seferde kendisine yardım eden tanrılar arasında Ištar'ı da zikretmektedir²³¹. Bu dönemde tanrıça Ištar'a ait başka bir yazılı veri bulunmamaktadır²³².

Hitit panteonundaki “Bin Tanrı” fikrinin resmi metinlerdeki yansımaları doğrudan doğruya devletlerarası antlaşmalardaki yemin tanrıları kısmındaki tanrı listelerinden gözlemlenebilir²³³. I. Arnuwanda döneminde henüz oluşum halindeki bu fikir ilerleyen dönemlerde imparatorluğun farklı halkları egemenlik altına almasıyla kapsamını genişletecektir²³⁴. I. Arnuwanda döneminde Šauška/Ištar, Kaška krallığıyla yapılan antlaşmada yemin tanrıları arasında sayılmaktadır. Buna göre Šauška/Ištar, Yeraltı tanrıçası Lelwani'den sonra savaş tanrısı ZA.BA.BA'dan önce yer almaktadır²³⁵. Ardılı III. Tudhaliya döneminde Šauška/Ištar kültünün giderek imparatorluk panteonunda görünürlük kazandığı anlaşılmaktadır. Başkentini Šamuha'ya taşıması buradaki baş tanrıça olan Šauška ve kültünün imparatorluk panteonunda artan bir etkiyle tapınım görmesine neden olmuştur²³⁶. Ayrıca yine Ištar'la bir tutulan Kizzuwatnalı Gecenin tanrıçası (DINGIR GE₆) ve bununla eşitlenen Elam tanrıçası Pirinkir de bu dönemde panteona taşınmıştır²³⁷. Pirinkir, Venüs gezegeniyle eşdeğer tutulması nedeniyle Šauška/Ištar'ın yerel formlarından biri olarak görünmektedir²³⁸. Çünkü Venüs gezegeni Šauška/Ištar'ın astral boyuttaki vücut bulmuş halidir ve özellikle Sami halkları arasında akşam yıldızının Ištar

²³¹ KUB 23 11 Öy. II 22'-30' (CTH 142); O. Carruba, 1977, “Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte, I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas II. Die sogenannten "Protocoles de succession dynastique" I.-II.”, *SMEA* 18, 137-174; J. Garstang - O. R. Gurney, 1959, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 122; Bryce, 2005, 125.

²³² Bununla birlikte I/II. Tudhaliya döneminde Ištar kültüne dair J. L. Miller, 2004, *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals* (StBoT 46), Wiesbaden, 369 d.n 544'te DINGIR GE₆ kültünü Šamuha'ya taşıyanın I/II Tudhaliya olduğunu belirtmektedir; buna karşılık R. Lebrun, 1976, *Samuha Foyer Religieux De L'empire Hittite*, Louvain- La Neuve, 28. Ayrıca Miller, 2004, 384 d.n. 600'de I/II. Tudhaliya'nın Kizzuwatna'dan Gecenin tanrıçasını taşıma nedenini yine bu dönemde Tameninga Ištar'ına tapılmasına bağlamaktadır.

²³³ C. Karasu, 2003, “Why did the Hittites Have a Thousand Deities?”, *FsHoffner*, 221-235, 221.

²³⁴ Kıymet, 2013, 83.

²³⁵ KUB 23 77 Öy 1'-8' (CTH 138.1) ... ^dLe-el-wa-ni-iš ^dIŠTAR ^dZA-BA₄-BA₄...; Christiansen, 2012, 175

²³⁶ Taracha, 2009, 99.

²³⁷ Tanrıçanın taşınmasıyla ilgili metinler CTH 481'de toplanmıştır; bunun için bk. Miller, 2004; A. Goetze, 1940, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven, 20vd.; Lebrun, 1976, 28.

²³⁸ Örneğin I.Šuppiluliuma ve Mittani kralı Sattiwazza arasındaki antlaşmada (CTH 51.1-KBo 1 2 Ay 33') G. Wilhelm (ed.) *hethiter.net*: CTH 51.1 (Giriş 2013-02-24); tanrıça şahit tanrılar arasında “^dINANNA MULDIL.BAD-Ištar Venüs gezegeni” olarak yer almaktadır.

kültünde önemli bir yeri bulunmaktadır. Buradan yola çıkılarak Pirinkir = Venüs gezegeni ve DINGIR GE₆ = Šauška/Ištar gibi bir eşleştirmeye ulaşılmaktadır²³⁹. Ayrıca Pirinkir'in "babilili ritüellerinde" (CTH 718) *IŠTAR* ideogramıyla belirtilmesi bu eşitlemeyi doğrular niteliklerdir²⁴⁰. M.Ö. XV. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başında Gecenin tanrıçası ise Kizzuwatna'dan Šamuha'ya taşındığı belirtilmektedir²⁴¹. Bu bağlamda adı geçen tanrıçanın Šauška/Ištar'la olan bağlantısının görünür olması nedeniyle bu dönemde tanrıçanın hem ana akım kült hem de yerel varyasyonlarıyla devlet panteonunda önemli bir etki alanına haiz olduğu gözlemlenmektedir.

I. Šuppiliumma'nın Hurrilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere seferler düzenlemesi ve Mittani Krallığının imparatorluğa bağlanmasıyla, önceki krallar döneminde panteonda yer etmeye başlayan Hurri tanrılarının resmi belgelerde giderek sıklıkla rastlanılmaya başlanmaktadır. Panteondaki etkili olan tanrıçalardan başta geleni hiç şüphesiz Šauška/Ištar'dır.

Yemin tanrılarının anlaşma listelerindeki tipik sıralama I. Arnuwanda'dan itibaren başlatılmış, ancak en geniş formunu I. Šuppiliumma döneminde alarak hafif değişikliklerle kullanılan liste düzeni imparatorluğun sonuna kadar biçimini korumuştur²⁴². I. Šuppiliumma'nın Šauška/Ištar'ı yerel ve diğer varyasyonlarıyla birlikte anlaşma listelerinde sıklıkla yemin tanrıları bölümünde zikrettiği gözlemlenmektedir. Hayasa kralı Huqqana arasındaki anlaşmada (KBo 5 3 I 50'-51') tanrıça; ^D*IŠTAR* ^D*IŠTAR* LÍL (Kırın/Savaş Meydanının Ištar'ı) ^D[*IŠTAR* ^{URU}]Ni-nu-wa (Ninive Ištarı) [^D][*IŠTAR* ^{URU}] Ħa-[at]-ta-ri-na (Hattarina kentinin Ištarı) ^D*IŠTAR* MUNUS.LUGAL ŠA-ME-E (Göğün Kraliçesi Ištar) olarak listeye dahil edilmiştir ve nedimleri Ninatta ve Kullita varyasyonlarından sonra sayılmaktadır²⁴³.Yine bu dönemde Nuhašše kralı Tette ile yapılan antlaşmada tanrıçayı çeşitli ön isimleri ve

²³⁹ Miller, 2004, 390-393.; R. Beal, 2001, "Dividing a God", *RGWR*, 141, Leiden, 197-208, 202; G. Beckman, 2002, "Babyloniaca Hethitica: The "babilili-Ritual" from Boğazköy (CTH 718)", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*, ed. H.A. Hoffner, 35-41; Heimpel, 1982, 9-22.

²⁴⁰ Beckman, 2002, 37vd.

²⁴¹ J. L. Miller, 2008, "Setting Up The Goddess Of The Night Separately", *Anatolian Interferences: Hittites, Greeks And Their Neighbours - Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19 2004*, ed. B. J. Collins, M. R. Bachvarova, I. C. Rutherford, Emory University, 67-72, Atlanta, 67- 72.

²⁴² Taracha, 2009, 85-86.

²⁴³ KBo 5.3 I 50'- 51'; G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 42 (Giriş 2013-02-24)

varyasyonlarından sonra nedimleri takip eder görülmektedir²⁴⁴. Oğlu II. Muršili'nin anlatımına dayanan “Šuppiluliuma'nın İşlerinde” krala savaşlarda kendisine yardım eden tanrılar arasında “^DIŠTAR LÍL” (Kırın Iştar'ını) saymaktadır²⁴⁵. Buradan anlaşılacağı üzere tanrıçanın kral için özel bir önemi bulunmaktaydı²⁴⁶.

II. Muršili döneminde Šauška/Iştar kültünün kurumsallaştığı görülmektedir. Kralın yıllıklarında Savaş Meydanının Iştar'ın'dan yardım istediği anlatılmaktadır²⁴⁷; bu yolla Iştar Muršili'nin koruyucu tanrısı konumundadır²⁴⁸. Tanrıça, yemin tanrıları listelerindeki konumunu sürdürürken²⁴⁹, II. Muršili Šamuha Iştar'ı kültünü başkent Hattuša'da kurmuştur²⁵⁰. II. Muršili'nin vebayla ilgili duasında (CTH 379)²⁵¹ ve tanrılara yakarışlarında (CTH 381)²⁵² Šauška/Iştar'ı çeşitli türleriyle birlikte andığını görmektedir.

III. Hattušili döneminde Šauška/Iştar kültüne verilen önem hat safhaya ulaşmıştır. Siyasi savunusu niteliğinde olan otobiyografisinden Šauška/Iştar'ın bu kralın hayatındaki yerini tespit edebilmekteyiz. Babası II. Muršili hasta bir çocuk olan küçük oğlu Hattušili'yi sağlatıcı özelliği²⁵³ bulunduğu inanılan Šamuha Šauška/Iştar'ına rahip olarak verir. Bu şekilde Šamuha Šauška/Iştar'ının bir rahibi olan III. Hattušili için tanrıça, onun koruyucu ilahıdır ve ondan "Iştar beni iyileştirdi, elimden tutarak bana doğru yolu gösterdi" şeklinde bahsetmektedir²⁵⁴.

²⁴⁴ KBo 1.4 Ay IV 17'-19' [MUNUS.LU]GAL AN ^DIŠTAR (Göğün Kraliçesi Iştar) ^DGASAN LÍL (Kırın Hakimesi) ^DGASAN ^{URU}Ni-nu-wa (Nineve'nin Hakimesi) ^DGASAN ^{URU}Ha-at-ta -ri-na (Hattarina'nın Hakimesi) ^DNi-na-at-ta ^DKu-li-it-taG. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 53 (Giriş 2014-02-17)

²⁴⁵ H. G. Guterbock, 1956, “The Deeds of Šuppiluliuma as Told by His Son, Muršili II.”, JCS 10/2, 41-68, 63.

²⁴⁶ Haas, 1994, 349.

²⁴⁷ A. Goetze, 1933, “Die Annalen des Mursilis”, *MVAeG* 38, Leipzig, 43.

²⁴⁸ Lebrun, 1976, 19.

²⁴⁹ Amurru Kralı Duppi-Tešub ile Antlaşmada (CTH 62 -KBo 5 9 + KBo 22 39 Ay III 25' - IV 1') Ugarit Kralı Niqmepa ile Antlaşmada (CTH 66) ve Šēha Kralı Manapa-Tarhunta ile Antlaşmada (CTH 69-KUB 19 50 IV 12') Iştar aynı düzendedir. Metinlerin çevirisi için bk. CTH 62 = G. Wilhelm – F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 62 (Giriş 2013-08-07); CTH 66 = Beckman, 1996, 59- 64; CTH 69= G. Wilhelm – F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 69 (Giriş 2014-02-17)

²⁵⁰ CTH 710- 712'de Šamuha Iştar'ına ait metinler toplanmıştır çeviri için bk. Lebrun, 1976, 73 vd.; Wegner, 1981, 16-18.

²⁵¹ Singer, 2002, 67.

²⁵² Singer, 2002, 88-90.

²⁵³ Šauška/Iştar'ın aşk ve savaşın vücut bulduğu tanrısal varlığının yanında sağlatıcı özelliklerinin de bulunduğu öne sürülmektedir bk. S. Ar, 1959, “Tanrıça Iştar ile İlgili ve Hitit Dilinde Yazılmış Bir Metin Hakkında”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/2, 34-37, 34. Šauška/Iştar'ın sağlatıcı özelliği için Moran, 1992, 62 d.n.2 ve Wegner, 1981, 65'te Mittani döneminde kral Tuššarta'nın III. Amenhotep'e yazdığı EA 23 olarak adlandırılan metinde Hurriti Šauška'nın firavunun sağlığı için gönderildiğini belirtmektedir.

²⁵⁴ KUB 1 1 + KBo 3 6+ KUB 1 2 + KUB 19 69 I 5'-8'; H. Otten, 1981, *Die Apologie Hattusilis III.*, (StBoT 24), Wiesbaden, 5.

Kardeşiyle birlikte Hitit İmparatorluğunu yöneten III. Hattuşili, Yukarı Ülkenin yöneticiliğine atanır. Ancak buradaki başarılarını kıskanan Arma-datta'nın ayaklanma faaliyetlerine karşılık tanrıçanın yardımıyla düşmanlarını yenilgiye uğrattığını anlatmaktadır²⁵⁵. Ağabeyi II. Muwatalli'nin yanında Kadeş savaşına prens olarak katılan III. Hattuşili dönüşte, Šauška/Ištar'a kurbanları sunmak üzere Lawazantiya kentine uğrar²⁵⁶. Orada rüyasında Lawazantiya Šauška'sının başrahibinin kızı Puduhepa'yla evliliği tanrıça tarafından emredilir ve tanrıça onlara "karı-koca aşkı" bahşeder²⁵⁷.

Babasının ölümüyle tahta III. Murşili adıyla geçen Urhi- Teşup, amcasını başarılarını kıskanmış, bu nedenle onun yönetimi altında tuttuğu Hakpis ve Nerik haricindeki tüm kentleri elinden almıştır²⁵⁸. Otobiyografisinde, III Murşili 'nin kendisine karşı saldırgan tutumunu sürdürmesi ve elinden Hakpis ve Nerik'i almaya çalışması üzerine ona "Šamuha Ištarı ve Nerik Fırtına Tanrısı bizim davamızı sonuçlandırsın" diyerek seslendiğini anlatmaktadır²⁵⁹. Tanrıçanın da yardımıyla III. Hattuşili mücadeleyi kazanmış ve Urhi- Teşup'u Šamuha'da bir "domuz gibi domuz ahırına kapatmış" ve onu sürgüne göndermiştir²⁶⁰. Otobiyografisini, düşmanlarından (Arma-datta) ele geçirip evleri ve köyleri tanrıçaya vakfettiği belirtip oğlu Tudhaliya'ya Ištar'a hürmet göstermesine yönelik vasiyetiyle sonlandırır²⁶¹.

Kral III. Hattuşili'yle evliliği dahi Šauška/Ištar kültüyle ilişkili olan kraliçe Puduhepa, belirtildiği üzere Lawazantiya Šauška'sının başrahibi Benatib-šarri'nin kızıdır²⁶². Kralın çocukluğundan itibaren Šamuha Šauška'sının kültüyle olan ilişkisi ve kraliçenin evliğinden önce babası dolayısıyla Šauška/Ištar kültünün etkisi altında kaldığı açıktır. Tüm bunlara dayanarak Kraliçenin Hurrili menşei ve Šauška/Ištar

²⁵⁵ KUB 1 1 I 51'-60'; Otten, 1981, 9; T. Yiğit, 1997b, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Šamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *TAD* 30, 273-287, 276-277'de Yukarı Ülkenin yönetim merkezinin Šamuha olabileceğini belirtmektedir.

²⁵⁶ KUB 1 1 II 69'-82'; Otten, 1981, 17.

²⁵⁷ KUB 1 1 III 1'-8'; Otten, 1981, 17; Haas, 1994, 350; Darga, 1974, 940.

²⁵⁸ KUB 1 1 III 36'-60'; Otten, 1981, 21; Yiğit, 1997b, 277.

²⁵⁹ KUB 1 1 III 70'-71'; Otten, 1981, 23; Yiğit, 1997b, 277.

²⁶⁰ KUB 1 1 IV 38'-40'; Otten, 1981, 27; Yiğit, 1997b, 277.

²⁶¹ KUB 1 1 IV 71'-80'; Otten, 1981, 29.

²⁶² KUB 1 1 III 1'-2'; Otten, 1981, 17.

kültüyle olan kişisel ilişkisi hiç kuşkusuz Šauška/Ištar kültünün Hitit panteonunda önemli bir yere sahip olmasında temel etkenlerden biri olmuştur²⁶³.

IV. Tudhaliya döneminde Ištar kültünün önemini koruduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. XIV. yüzyılın yemin tanrıları listelerinde, örneğin Ištar, Kırın Iştari, Ninive, Hattarina, Šamuha ve Lawazantiya Iştari, Tarḫuntašša kralı Ulmi-Tešup ve IV. Tudhaliya'nın anlaşmasında (KBo 4 10) karşımıza çıkmaktadır²⁶⁴. Ayrıca Hurri kökenli Amarru kralı Šaušgamuwa'yla olan anlaşmadaki yemin tanrıları listelerinde Ištar, Šamuha'nın Iştari hariç diğer versiyonlarıyla birlikte yer alır²⁶⁵.

İmparatorluk Döneminde, Hurri - Hitit geleneğini içerisinde Šauška büyük oranda Ninive Ištar'ının kültüyle birlikte anılmıştır ve bu kült ekseninde gelişmiştir²⁶⁶. *Ninive Hakimesi*, tanrıça Ištar'ın bulunduğu mitolojik anlatılarda ve ritüel metinlerinde sık rastlanılan bir ünvandır²⁶⁷. Hurri kökenli mitolojik metinlerde Ištar'ın “Ninive kenti ile olan bağlantısına sıklıkla değinilmiştir. *Hedammu Şarkısında* “^DIŠTAR-iš^{URU} *nenuwa*²⁶⁸” ve “^DIŠTAR-iš^{URU} *ninuwa*²⁶⁹” (Ninive Kentinin Iştari); *Ullikumi Şarkısında* “^DIŠTAR-iš^{URU} *nenuwaš* MUNUŠ.LUGAL-aš”²⁷⁰ (Ninive Kentinin Kraliçesi Ištar), “allai^{URU} *ninuwa* Šaušga”²⁷¹ (Ninive Kentinin Hakimesi Šaušga) ve *Gümüş'ün Şarkısında* “na-aš^{URU} *nenuwa* MUNUŠ.LUGAL-aš”²⁷² (O Ninive Kentinin Kraliçesidir) şeklinde geçmektedir. Yabancı menşeli olduğu düşünülen *Appu ve İki Oğlu*²⁷³ olarak adlandırılan mitolojik bir hikayede kötü kardeşle iyi kardeşin arasındaki anlaşmazlığı gidermek için Ninive 'nin Kraliçesi olan Ištar'ın yanına gitmelerini anlatmaktadır²⁷⁴.

²⁶³ Lebrun, 1976, 40.

²⁶⁴ Metnin çevirisi için bk. K. A. Kitchen - P. J.N. Lawrence, 2012, **Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East**, Wiesbaden, 631-642.

²⁶⁵ F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 105 (Giriş 2013-05-07)

²⁶⁶ Wegner, 1981, 10 vd. ve Beckman, 1998, 3 vd.

²⁶⁷ KUB 45 53 III 11': “a-la-an-nine-nu-wa-ar”; Haas, 1994, 865.

²⁶⁸ KUB 8 65 Öy I 15'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.1 (Giriş 2009-09-01)

²⁶⁹ KBo 26 94 Ay III. 10'; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 348.I.26 (Giriş 2009-10-30)

²⁷⁰ KUB 33 95 Ay III.34; E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 345.I.1 (Giriş 2009-08-31)

²⁷¹ KUB 47 17 3'; Wegner, 1981, 11.

²⁷² KUB 33.115 Öy. II. 3' ve dup. KUB 36.18 Öy. II. 14'. E. Rieken (ed.) hethiter.net/: CTH 364.2 (Giriş 2009-08-30)

²⁷³ I. Singer, 1995, “Some Thoughts on Translated and Original Hittite Literature”, ed. S. Izre'el. – R. Drory, **Language and Culture in the Near East**, Leiden, 123-128, 125-126.

²⁷⁴ CTH 360 1 134; KUB 36.60 Ay. IV 16: “^DIŠTAR-iš ma-za^{URU} *nenuwan* eš” (Ištar Nineve'de yaşar) ve CTH 360 1 161; KBo 19.108 II. Kol. 7': “^DIŠTAR-iš^{URU} *ninuwaš* MUNUŠ.LUGAL-aš”.

Šausga Boğazköy'den çıkarılan Hurrice metinlerde ve Mittani-mektuplarında²⁷⁵ “Ninive Šaušga’sı” olarak adlandırılmaktadır. Çeşitli şehirlere ait sunu listelerinde “Ninive Istar’ı- Šaušga’sının” adının sıklıkla yer alması bu paralelliği kanıtlar mahiyettedir²⁷⁶. İmparatorluk Dönemi şahit tanrı listelerinde genellikle Savaş Meydanının Istar’ından sonra tüm yerel Istarlar’ın başında olan Ninive Istar’ı bulunmaktadır²⁷⁷. Ayrıca, Istar’ın çeşitli görünümünün Ninive tanrıçasının bir avatarı ve ya kişiliği olduğu düşünülmektedir²⁷⁸. Buradan hareketle, Hurri etkisiyle imparatorlukta yayılan Istar kültünün yerel versiyonları -Šamuha Istar’ı gibi- büyük oranda Ninive Istar’ından neşet etmiştir²⁷⁹.

III.3. Anadolu’da Istar – Šaušga Kültünün Uygulanışı

Antik kültlerin, toplumsal hayatın üretken alanlarına ilişkin yeniden kurma sürecini işaret etmesi ve bu üretken alanları kutsal alan kapsamına alarak arındırma amacı güttüğü yorumu yapılmaktadır. Kelime, Latince "*cultus*- işleme, ekip biçme" ile aynı kökten gelmektedir ve bu haliyle kelimenin, hem semantik hem de etimolojik açıdan hayatın üretken-devingen yönüyle ilişkili olduğu ortadadır. Bu bağlamda Hitit döneminde Anadolu topraklarındaki Šauška/Istar kültünün uygulanması kapsamında, kültün dönem insanın hangi ihtiyaçlarına cevap verdiği ve onların tahayyül dünyasındaki yerini tesbit edebilmek için kültün uygulamasındaki yazılı ve diğer materyaller ele alınmalıdır. Šauška/Istar kültünü mitolojik anlatının yanında toplumsal hayat alanında varlığını koyan bu unsurlar, festivaller, kült personeli ve kült merkezleridir.

III.3.1. Tanrıçanın Yer Aldığı ve Tanrıçaya Mahsus Festivaller

İmparatorluk döneminde Hitit dininde kültlerin sosyal hayattaki görünürlüğünü kazandıran en önemli araç panteondaki tanrı ve tanrıçalara adanan belirli zaman dilimlerinde uygulanan festivallerdir. Yıllık festival takvimi hem inanç açısından

²⁷⁵ KUB 45 60 Öy. II 12’: “^{URU}Ni-nu-wa-hi-ni-eš-ša ^DŠa-wu-uš-ga-wa”; Mit. III 98: “^{URU}Ni-i -nu-a-a-we ^DŠa-uš-ka-we”. Wegner, 1981, 11.

²⁷⁶ Wegner, 1981, 11’de bu şehirler Šappitta, Iššanašši, Šappagurwanta, Malitta olarak belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Beckman, 1998, 4.

²⁷⁷ Beckman, 1998, 4.

²⁷⁸ Lebrun, 1976, 16-18.

²⁷⁹ Lebrun, 1976, 17; Wegner, 1981, 12 ve Beckman, 1998, 5.

hem de toplumsal açılardan büyük ölçekli organizasyonlardı. Pek çok festival başkentte gerçekleşirken, bir çok yerleşim biriminin kendi festival takvimlerinin bulunduğu bilinmektedir²⁸⁰. Bunların öncelikli amacı tanrısal varlıkların güvenliğini ekonomik faaliyetlerde (tarım, hayvancılık ve avcılık gibi) üretkenlik ve yenilenme için kral ve ailesinin tanrılar katındaki nüfuzuyla elde edilmesidir²⁸¹. Hitit festivalleri Bahar ve Güz olmak üzere tarımsal faaliyetin başladığı ve bittiği bu iki mevsimde düzenlenir²⁸².

Bu festivallerden tanrıça Šauška/Ištar ve onun yerel varyantları için adanmış olanlara dair bilgiyi CTH 710-724'teki metinlerden edinmekteyiz. Tanrıça için kutlanılan festivaller şunlardır:

III.3.1.1. Bahar Festivali (EZEN TE-ŠI)

İmparatorluğun farklı yerleşimlerinden Šauška/Ištar'ın farklı varyantları için bahar festivali düzenlenirdi; ^{URU}DU₆ M^hurlušša'da, Iššanašši'de, ve šappita'da Ninive Ištar'ı, Kanza-x-na'da Savaş meydanının Ištar'ı, šappagurwanta'da ve Mallitta'da Ninive Ištar'ı, Babil Ištar'ı (^DLIŠ ^{URU}kar-^ddu-ni-ia) ve Savaş meydanının Ištar'ı onuruna düzenlenirdi²⁸³. Ancak Šauška/Ištar kültürünün güçlü olduğu kentlerden-Šamuha, Hattarina gibi- tanrıça adına bahar festivalinin düzenlendiğine dair bir bilgi yoktur²⁸⁴.

Tanrıça adına düzenlenen biçimiyle bahar festivalinin detayları mevcut belgeler ışığında bilinmemektedir; ancak festivalin genel özelliklerinden yola çıkarak uygulanan seromoniler-tanrı heykelinin tapınaktan çıkarılarak dışarıdaki bir nehir ve ya göl ya da havuz kıyısında bulunan huwaši taşına yerleştirilerek yıkanması-hakkında bilgi edinebiliriz²⁸⁵.

²⁸⁰ Popko, 1995, 147.

²⁸¹ Haas, 1994, 675.

²⁸² Haas, 1994, 693; Popko, 1995, 148; O. Gurney, 1977, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford, 27; Taracha, 2009, 136.

²⁸³ Wegner, 1981, 116.

²⁸⁴ Wegner, 1981, 116'da bunun nedenini Bahar ve Güz festivallerinin tüm tanrılara adanan yıllık festivaller olmasına bağlamaktadır.

²⁸⁵ Gurney, 1977, 27; Popko, 1995, 148.

III.3.1.1.1. AN.TAḪ.ŠUM^{ŠAR} Festivali²⁸⁶

Belgelerde AN.TAḪ.ŠUM olarak yazılan çiğdem veya rezene bitkisinin çiçek açtığı zaman olan bahar mevsiminde kutlanan ve I. Šuppiliumma dönemine değin, başkent etrafında açan bu bitkinin görülmesiyle çevredeki yerleşimlerin de katılımıyla, başta Arinna'nın Güneş Tanrıçası olmak üzere, çeşitli tanrılar adına düzenlenen yerel bir festivaldir²⁸⁷. Festival başlangıçta 35 gün sürerken IV. Tudhaliya döneminde 40 gün kutlandığı görülmektedir.

Festivalin 22 -26. veya 27. günleri tanrıça Šauška/Ištar'a adanmıştır (CTH 615)²⁸⁸. Bu günlerde kral ve kraliçe hem başkentteki hem de civardaki Hattarina Ištar'ının tapınağına ziyaretler gerçekleştirir²⁸⁹:

22. gün: Kral ve Kraliçe Aškašhepa'nın tapınağına giderler, ancak kahinler Hattarina Šauška'sına dua ederler²⁹⁰. 23. gün: Ertesi gün kral ve Kraliçe saklı yerin bahçesindeki Taurisa'nın baş tanrısının ve Ea'ya giderler. Rahipler Hattarina Šauška'sına kurban sunarlar²⁹¹. 24. gün: Ertesi gün kral ve kraliçe Hattarina Šauška'sının tapınağına giderler. Yıkama ayinini icra ederler. Kurbanlara bakan rahipler Hattarina Šauška'sı için çağırma ritüelini düzenlerler; tanrıçanın heykelinin ellerini temizlerler. Akşam kulumurši kurban törenini icra ederler. 25. gün: Ertesi sabah bunları Hattarina Šauška'sı için tekrar düzenlerler 26. gün: Ertesi gün Hattarina Šauška'sı için çağırma ritüelini düzenlerler. Bu et sunusunun günüdür. 27. gün: Ninatta ve Kullitta'ya kurban sunumu²⁹².

²⁸⁶ Festivale dair metinler CTH 604-625'te toplanmıştır.

²⁸⁷ Haas, 1994, 773.

²⁸⁸ Haas, 1994, 808-810; Wegner, 1981, 117.

²⁸⁹ Belgelerin çevirisi Haas, 1994, 808-814; Wegner, 1981, 117.

²⁹⁰ KBo 10 20 Ay III 23'-25'; KBo 45 16 Ay III 12'-16'; çevirisi Haas, 1994, 808.

²⁹¹ KBo 10 20 Ay III 26'-28'; Haas, 1994, 809.

²⁹² KBo 10 20 Ay III 34; Haas, 1994, 809; Wegner, 1981, 117.

III.3.1.2. Güz Festivali (EZEN zeni-)

III.3.1.2.1. Šamuha Šauška'sının Güz Festivali (CTH 711)

Bu festivalin²⁹³ şeması eldeki ritüel metinlerine dayanarak şu şekildedir: Birinci kısımda kral ve kraliçe oturarak veya ayakta Šamuha Šauška'sının çevresindeki tanrıların sağlığına içerler; bu jesti bir şarkıcının, akrobatın, palwatalla ve kita'nın gösterileri takip eder. Bundan sonra bir uşak büyük bir düz ekmeği krala uzatır kral da onu tanrıça adına kırar. İkinci kısımda kral ve kraliçe tanrıların sağlığına bir çok kez içerler ve kral bir yada daha fazla düz ekmeği tanrılar için kırar ve bunu şarkıcının ilahisi takip eder²⁹⁴. Ritüelde tapınım gören Hurrili tanrılar Šauška, Ninatta ve Kulitta, Hepat ve Kumarbi; Hattili tanrılar Zilipuri, Zizzašu ve Zuliya, Tuhašail, Waḫiši, Nerik'in Fırtına Tanrısıdır; Kanešli tanrı olarak ise GAL.ZU olarak yazılan bir tanrı bulunmaktadır²⁹⁵. Festival içerdiği tanrıların çeşitliliği III. Hattušili ve IV. Tudhaliya'nın döneminde Šamuha Šauška'sının kültünün kazandığı önemle alakalı olmalıdır²⁹⁶.

Šamuha Šauška'nın Güz festivallerine CTH 712 numaralı katalogda toplanılan belgelerde anlatılan ritüeller de dahil edilmektedir. Bu belgelerde anlatılan güz festivaliyle işleyiş yukarıdakiyle paralellik göstermektedir²⁹⁷.

III.3.1.3. Kış Festivali (EZEN KU-UŞ-ŞI)

CTH 597'deki Kış festivalinde ağırlıklı olarak Orta Anadolu tanrıları bulunmasına karşın CTH 715'teki Kış festivali Ninive Šauška'sına adanmıştır ve dört gün sürmektedir²⁹⁸. Anlaşıldığı kadarıyla festivalde kraliyeti, kraliçe temsil etmektedir; törenler ve seremoniler tapınakta gerçekleşir; kraliçe tapınağa ulaşmadan önce rahipler ve tapınak görevlileri gerekli düzenlemeleri yaparlar²⁹⁹. Daha sonra kraliçe lü³⁰⁰ AZU rahibinin yardımıyla tanrıçanın heykelinin önünde Ninive Šauška'sı için inek, Ninatta ve Kulitta için kuzu kurban eder, bu ritüeli Hurrice duaların söylenmesi takip

²⁹³ Lebrun, 1976, 151-166.

²⁹⁴ Lebrun, 1976, 164.

²⁹⁵ Lebrun, 1976, 164-165.

²⁹⁶ Wegner, 1981, 119.

²⁹⁷ Wegner, 1981, 120-124.

²⁹⁸ Haas, 1994, 165.

²⁹⁹ KUB 10 63 I 3'-8'; Wegner, 1981, 125.

eder³⁰⁰. Festivalin üçüncü gününde Büyük Ninatta figürleri önüne katra kadınları ve çağırma rahipleri tarafından düz ekmekler konur³⁰¹. Festivalin dördüncü günü bunlar kahinler tarafından alınır, ^{lu}kiristenna rahipleri tanrıçaya üç kez libasyon sunumu yaparak tapınağı terk ederler³⁰².

III.3.1.4. Aylık Festivaller (EZEN ITU)

CTH 714'te toplanılan metinlere göre Ninive Šauška'sı için yılın ilk ayında düzenlenen aylık bir festival kraliçenin yönetiminde üç gün sürmektedir; bunlarda öncelikle tanrıça için sonbaharda veya baharda olmasına bağlı olarak hangi meyvenin sunulacağı anlatılmaktadır³⁰³. Festival süresince gerçekleşen ana ritüel kraliçenin tanrıçanın heykelini yıkamasıdır³⁰⁴. Ritüellerin son gününde Ninive Šauška'sına, Ninatta ve Kulittaya kraliçe çeşitli kurbanlar sunar³⁰⁵.

III.3.1.5. Diğer Festivaller

Antik insanın dinsel dünyasının gerçek hayata olan güçlü etkisinin bir sonucu olarak Šauška/Ištar kültürünün festivallerinin çeşitli zamanlarda ve çeşitli mekanlarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu festivallerden biri “ Tameninga Šauška'sının yıl içindeki festivali”dir³⁰⁶. Festival iki gün sürmektedir; ilk gün ^{LU}AZU rahipleri tapınağın temizliğini yaparlar ve tanrıçanın eşyalarını temizlerler; ikinci gün kraliçe yıkanma bölümüne giderek tanrıçanın heykelinin yıkanması gerçekleşir³⁰⁷. Diğer festivaller ise haklarında detaylı bilgiye ulaşılamayan Ninive Šauška'sının a(i)ari festivali³⁰⁸, Ninive Šauška'sının çağırma festivali³⁰⁹, Fırtına tanrısı ve Šauška için ev festivalidir³¹⁰. Amonos Dağları Šauška'sı için “güvercin” festivali ve Amonos Dağları Šauška'sı için “ağıt” festivali, Amonos Dağları Šauška'sı için “aile” festivali

³⁰⁰ KUB 10 63 II 10'-15'; Wegner, 1981, 126.

³⁰¹ KUB 10 63 VI 4'; Wegner, 1981, 126.

³⁰² KUB 10 63 VI 8'-9'; Wegner, 1981, 126.

³⁰³ KUB 27 16 I 9'-13'; Wegner, 1981, 127-128.

³⁰⁴ KUB 27 16 I 24'-26'; Wegner, 1981, 127.

³⁰⁵ KUB 27 16 III 18'-21'; Wegner, 1981, 127.

³⁰⁶ CTH 713.

³⁰⁷ KUB 11 13 IV 11'-13'; Haas, 1994, 806 d.n.178.

³⁰⁸ KUB 5 10 11'-12'; Wegner, 1981, 140.

³⁰⁹ KUB 5 10 10'-11'; Wegner, 1981, 140.

³¹⁰ KUB 17 19 5'; Wegner, 1981, 134.

KBo 31 27+KUB 30 44+KUB 30 58+KBo 7 74+KBo 14 68 numaralı metinlerde geçmektedir³¹¹.

III.3.2. Kült Personeli

Šauška/Ištar kültünün ritüelleri düzenleyen ve yönlendiren ruhban sınıfının başında kraliyet çifti gelmektedir. Kralın başrahip olarak kült düzenlenmesinde ve uygulandığındaki sorumluluğu bilinmektedir. Tawanna'nın bazen bağımsız olarak bazense kralla birlikte ibadet faaliyetlerini yönetimine dayanan üstün pozisyonda bulunmaktaydı. Kült organizasyonlarının yönetiminde- festivaller ve ritüellerde- kraliyet çiftinin yanında veliaht prens ve hanedanın diğer üyeleri de bulunmaktaydı³¹². Ištar Šauška kültünde ise kraliçenin krala göre daha fazla ağırlığı vardı ve kraliçe Ninive Ištar Šauškası, Šamuha Ištar Šauškası için düzenlenen ritüelleri kraliçenin yönlendirdiği görülmektedir. Hatta Hattarina Šauškası için düzenlenen ritüel metinlerinde kralın bahsi hiç geçmemektedir. AN.TAH.SUM festivalinde Hattarina Šauškasına yönelik seramoniler kraliçe yönetimi altındadır. Bu durum kraliçe Puduhepa'nın Ištar kültüyle olan özel ilişkisiyle alakalıdır; çünkü kraliçenin babası Bentip-sar Šauška Ištar rahibiydi³¹³. Ancak, Šamuha Ištar ritüellerinde kral merkezi bir konumdadır. Šamuha Ištar için düzenlenen güz festivalinde kraliçe kralın yanında bulunduğu ancak kral gibi kurbanlar sunmadığı anlaşılmaktadır³¹⁴.

Ištar Šauška kültünün ruhban sınıfının üyelerinden biri de - bu külte özel olmamakla birlikte genellikle bu külte var olan- ^{LÜ}kiristenna "kiristenna adamı" olarak yazılan rahiplerdir. Tanrıçayı çağırma festivalinde özel bir konumda oldukları görülmektedir³¹⁵.

Tanrıçanın ruhban sınıfını oluşturan diğer bir grupsa belgelerde ^{MUNUS.MES}katra "katra kadını" olarak geçen kişilerdir. Ninive Šauškası'nın öfkesini dindirmeye yönelik bir orakılda tapınak görevlileri arasında sayılmaktadır³¹⁶. Kış festivalinde ise

³¹¹ Wegner, 1981, 134.

³¹² Haas, 1994, 182 vd.; Wegner, 1981, 149.

³¹³ Darga, 1974, 939.

³¹⁴ KUB 27 1 I 20'-21' ; II 2'; II 14'-17'; Wegner, 1981, 150.

³¹⁵ KUB 5 10; Wegner, 1981, 151.

³¹⁶ KUB 5 10 38'-40'; Wegner, 1981, 152.

rahiplerle birlikte sunu getirirken anlatılmaktadır³¹⁷. Bu rahibe sınıfı sadece Šauška kültüyle sınırlı değildir; Ammihhatna ritüellerinde (CTH 472) Papankri ritüellerinde (CTH 476), Gecenin Tanrıçası kültünde (CTH 481 ve 482) ve "Hamilelik Ritüellerinde" (CTH 489)³¹⁸ görülmektedir. Metinlerden katra kadınlarının ailelerinin bulunmadığı, tapındaki özel bir alanda yaşadıkları anlaşılmaktadır³¹⁹.

Ritüel metinlerinde geçen adına nadir olarak rastladığımız rahibe birimleri bulunmaktadır. Bunlardan biri ^{MUNUS.MES}allawan "allawan kadınıdır"³²⁰. Ninive İstar'ını çağırma ritüellerinde tanrıçanın "allawan evinden çıkması" istenir³²¹. Hakkında nispeten daha az belge aracılığıyla sahip olduğumuz bir başka birim ise ^{MUNUS.MES}KAXKAK ha-at [-ta-an-za olarak yazılan rahibe topluluğudur ve bunların tanrıçaya adanan kokuları sunmak üzere bir görevleri bulunduğunu ritüel metinlerinden anlamaktayız³²².

Diğer kült personelleri ise Hurri-Hitit kültürel sınırları içinde bulunan kült personellerinden farklı değildir. Sihirbaz rahip ^{LÜ}AZU çağırma ritüellerinde katılan rahiplerden biridir. Öte yandan çeşitli kült seremonilerinde farklı görevleri bulunmaktadır. Ninive Šauškasının kış festivalinin başlangıcında kraliçenin tapınak kapısında kabul eder, kraliçenin kurbanlarını sunumunda kraliçeye yardım eder ve tapınağın temizliğini üstlenir³²³. Tameninga Šauškası ritüellerinde (KUB 12 5) bu rahip ritüellerde gerekli malzemelerin temizliğinden ve bunların düzenlenmesinden sorumludur. Kraliçeye kurban sunumunda yardım eder : “Kraliçe 2 ince ekmeği kırar ve bunları AZU rahibine verir, o da bunları sunağa koyar”³²⁴.

Diğer bir görevliyse kahin statüsünde bulunan ^{LÜ}HAL olarak ifade edilen rahiplerdir. Bunların görevleri Azu rahiplerinkine benzerdir ve ritüellerde Kral ya da kraliçeye

³¹⁷ KUB 10 63 IV 1'-4'; Wegner, 1981, 152.

³¹⁸ F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 489 (Giriş 2011-08-30)

³¹⁹ Wegner, 1981, 153.

³²⁰ KUB 24 7 II 25; Wegner, 1981, 153.

³²¹ KUB 45 43 6'; Wegner, 1981, 153.

³²² KUB 10 63 II 21'; Wegner, 1981, 153.

³²³ KUB 10 63 VI 3'-4'; KUB 27 16 I 22-29'; III 12-13; IV 10-15; KUB 45 39 3'-4' Wegner, 1981, 154.

³²⁴ KUB 45 32 III 14' -18'; Wegner, 1981, 154.

yardımcı olmaktadır: “ ... Ve kral kurban paçalarının ardından gelir. Kahin ona bir sedir dalı uzatır. Ve kahin 9 düz ekmeği Kırın Savuskası için kırar”³²⁵.

Şarkıcı LÜ³²⁶NAR Istar/Šauška kültünün ritüellerinde görevli olan rahip guruplarından biridir. Bu grubun ana görevi ritüel eylemlerine sesli ve ya enstrümantal müzikle eşlik etmektir: “Şarkıcı Inanna enstrümanına vurur ve şarkı söyler”³²⁶. Şarkıcı grupları tanrılara “kendi dillerinde” şarkı söylerlerdi. Šauška’ya genellikle Hurrice hitap edilirdi buna dair bir istisna ise KUB 1 12 6’da Hattili şarkıcıların Šamuha Šauškası için Hititçe şarkı söylemesidir³²⁷.

LÜ³²⁸ALAN.ZU “Soytarı, canbaz” LÜ³²⁹palwatalla “ilahi okuyan rahipler” ve LÜ³³⁰kita “hafız” olarak anılan ritüel görevlileri bulunmaktadır. Bunların Šamuha Šauškasının Güz festivalinde isimleri geçmektedir³²⁸. MUNUS³³¹SU.GI olarak ritüel metinlerinde geçen rahibelerin ise Šamuha Šauškasının fal ritüellerinde belirli görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır³²⁹.

Mezopotamya’da MUNUS.MEŠ³³²KAR.KID sümeogramıyla ifade edilen ve Istar kültünde sıklıkla karşılaşılan tapınak fahişeliği (Hierdule)³³⁰, Hitit İmparatorluğunda eldeki metinlerdeki farklı bağlamlar çerçevesinde kullanımıyla ilişkili olarak göz önüne alındığında bu kült dahilinde teşkilatlı bir yapı değildir³³¹. Hitit metinlerindeki “fahişe” anlamına gelen “MUNUS.MEŠ³³²KAR.KID” sümeogramı çeşitli ritüel metinlerinde geçmekle beraber³³², eldeki belgelerde MUNUS.MEŠ³³³KAR.KID’in farklı bağlamlarda kullanılması dolayısıyla Hitit İmparatorluğunda, bu sümeogramla belirtilen fahişelik kurumunun Istar kültü dahilinde buluşunu söylemek oldukça zordur³³³. Bununla birlikte Hurri-Hitit dinsel metinlerinde tanrıça Istar’la birlikte fahişelerin de anıldığı görülmektedir. CTH 718- Babili Ritüelinde (KUB 39 93 Öy 4’- 5’) ISTAR ideogramıyla yazılan Pirinkir’e hitaben şöyle denilmektedir “Senden

³²⁵ KUB 27 1 I 36- 37 ; Wegner, 1981, 155.

³²⁶ KUB 12 5 I 9 -10; KUB 15 35+ I 14 – 15; Wegner, 1981, 155.

³²⁷ Wegner, 1981, 155.

³²⁸ Wegner, 1981, 156.

³²⁹ KBo 8 57 IV 11; Wegner, 1981, 156.

³³⁰ J. Cooper, 1981, “Prostitution” **RIA** 11, 12-21, 17 vd.

³³¹ Yiğit, 2002, 76-80’de MUNUS.MEŠ³³²KARKID’in Bayram ritüellerinde, kanun ve tarihsel metinlerindeki kullanımını tartışmaktadır.

³³² Yiğit, 2002, 77’de festival ritüellerinde MUNUS.MEŠ³³³KARKID’in belirli görevlerinin ve rollerinin bulunmadığını belirtmektedir.

³³³ Yiğit, 2002, 79-80.

önce gidenler, senden sonra gidenler senin hizmetkarların ve fahişelerin nerededirler?”³³⁴.CTH 717- KUB 24 7 Öy I 7’-11’ ‘de “ Ancak o (İštar) savaşa gittiğinde bir tarafta [...] onlar sütun [gibidirler]; diğer tarafta kudretli [kahramanlar], onlar her zaman savaşı kazanırlar; ve [diğer tarafta] eşi kadınları ve iyi fahişeler vardır.”³³⁵

III.3.3. Kült Merkezleri

III.3.3.1. Šamuha

Šamuha kentinin yeri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Araştırmacılar Hitit metinlerinden yola çıkarak Šamuha’nın ulaşım yapılabilen bir nehir kenarında olduğunu belirtmektedirler³³⁶. Şehrin Kızılıрмаğı yukarı kesimlerinde bulunduğu ve antik Šarriša (Kuşaklı) yerleşiminin yakınındaki Kayalıpınar’da olduğu ifade edilmektedir³³⁷.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemindeki dönem belgelerinden şehrin bir wabartum statüsünde olup, o dönemki siyasi yapılanmaya uygun olarak bir yöneticinin ve sarayın bulunduğu anlaşılmaktadır³³⁸.

Hitit döneminde şehrin adının geçtiği en erken kaynak Telipunu metnidir³³⁹. İmparatorluk dönemi belgelerinde Šamuha’nın III. Tudhaliya zamanındaki savaşlarda üs olarak kullanıldığı belirtilmektedir³⁴⁰. Bu döneme ait belgelerden Šamuha’ya ilişkin diğer bir kayıt ise yine III. Tudhaliya döneminde Gecenin Tanrıçasının (DINGIR GE₆) taşınmasıyla ilgilidir³⁴¹. Šuppiluliuma’nın İşlerinin 10. ve 11. fragmanlarında Hattuša’nın düşman saldırısı altındadır; bu yüzden Šamuha merkez olarak kullanılmış ve savaş esirleri buraya gönderilmiştir³⁴². III. Hattušili ve Urhi-Tešup arasındaki mücadelede de şehir önemli bir konumdadır. III. Hattušili

³³⁴ Beckman, 2002, 41.

³³⁵ Guterbock, 1983, 156.

³³⁶ Yiğit, 1997b, 286.

³³⁷ S. De Martino, 2009-2011, “Šamuha”, *RIA* 12, 1-2, 1; Lebrun, 1976, 9-10.

³³⁸ Yiğit, 1997b, 274.

³³⁹ CTH 19 III Ay 21; Yiğit, 1997b, 274.

³⁴⁰ Wilhelm, 1989, 32; Yiğit, 1997b, 275.

³⁴¹ CTH 480-481. Bu kültün I/II Tudhaliya döneminde Šamuha’ya taşındığına dair bk. Miller, 2004, 369 d.n 544.

³⁴² CTH 40 Guterbock, 1956, 62-63.; Yiğit, 1997b, 276 Buna karşılık Martino, 2009-2011, 1’de kralın Šamuha’yı merkez olarak seçme nedeninin Hattuša’nın başkent olarak işlevini yitirmesi mi veya savaş alanına yakın olması mı olduğunun belirsizliğine dikkat çekmektedir.

Urhi-Tešup'a karşı mücadelesini anlattığı ve tarihsel savunması niteliğindeki otobiyografisinde Šamuha'nın Yukarı Ülkedeki yüksek derecede stratejik bir konuma sahip olduğu görülmektedir; nitekim savaş, Šamuha'nın ele geçilişi ve Urhi-Tešup'un tutsak alınışıyla sona erer³⁴³.

Šamuha kentinin panteonuna bakıldığında Kırın Istar'ının bu kentin koruyucu tanrıçası olduğu anlaşılmaktadır ve tanrıçaya bazı anlaşmaların yemin tanrıları listesinde rastlanır³⁴⁴. II. Muršili'nin oğlunu tanrıçanın hizmetine vermesi kralın genelde Istar kültüne özelde Šamuha Istar'ına olan saygısını göstermektedir³⁴⁵. Šamuha Istarı kültü en önemli dönemini bu tanrıçayı koruyucusu olarak kabul eden III. Hattušili döneminde yaşamıştır ve tanrıça adına pek çok tapınak yapılarak Šamuha Istarı kültü yaygınlaştırılmıştır³⁴⁶.

Šamuha panteonunda etkili olan diğer bir tanrıça ise Gecenin Tanrıçası (DINGIR GE₆) 'dir. Kizzuwatna kökenli bu tanrıçanın Istar'ın yerel bir türü olduğu genellikle kabul edilmektedir³⁴⁷. Gecenin Tanrıçasına ilişkin temel bilgi kaynağını oluşturan metinler tanrıçanın kültürünün yayılması ritüeli (CTH 481)³⁴⁸; II. Muršili'nin bu kültürle ilişki reform metni (CTH 482)³⁴⁹ ve Gecenin Tanrıçası'nın Rahibi Walkui'nin ritüelidir (CTH 496)³⁵⁰. Diğer tanrılar ise imparatorluk dönemi antlaşma yemin tanrıları listelerinde yer alan Abara³⁵¹, Tešup, Hepat, Huwariyanzipa³⁵² ve Lelwani'dir.

³⁴³ KUB 1 1 IV 38'-40'; Otten, 1981, 23; Yiğit, 1997b, 278; Martino, 2009-2011, 2.

³⁴⁴ Lebrun, 1976, 15 vd.; Šamuha Istarı'nın yer aldığı antlaşma listeleri: III. Hattušili ve Tarhuntašša kralı Ulmi-Tešub arasındaki antlaşma (CTH 106 II.2- KBo 4 10 + KUB 40 69 Öy 48'-49') Beckman, 1996, 106; IV. Tudhaliya ve Tarhuntašša kralı Kurunta arasındaki antlaşmada (CTH 106 I.1- Bo/299 Ay III 78-IV 15) Beckman, 1996, 116.

³⁴⁵ KUB 1 1+ KBo 3 6+ KUB 1 2 + KUB 19 69 I 5'-8'; Otten, 1981, 5; Lebrun, 1976, 20; Yiğit, 1997b, 279.

³⁴⁶ Lebrun, 1976, 22-23. Yiğit, 1997b, 280.

³⁴⁷ Lebrun, 1976, 31, Miller, 2004, 390-393.; Beal, 2001, 202.

³⁴⁸ Miller, 2004, 273-310.

³⁴⁹ Miller, 2004, 312-319.

³⁵⁰ A. Mouton, 2007, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, Leiden, 169.

³⁵¹ I.Šuppiluliuma ve Mittani kralı Sattiwazza arasındaki antlaşmada (CTH 51.1-KBo 1 1 Ay 48'); G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 51.I (Giriş 2013-02-24); Beckman, 1996, 43; I. Šuppiluliuma ve Nuhašše kralı Tette arasındaki antlaşmada (CTH 53-KBo 1 4 Ay IV 22'); G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 53 (Giriş 2014-02-17) Beckman, 1996, 53; II. Muršili ve Amurru kralı Tuppi-Tešup Tette arasındaki antlaşmada (CTH 62-KBo 5 9 Ay IV 4'-5'); Beckman,(1996) 9; II. Muršili ve Šeḫa ülkesi kralı Manapa-Tarhunta arasındaki antlaşmada (CTH 69- KUB 19 50 IV 16'); G. Wilhelm – F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 69 (Giriş 2014-02-17); Beckman, 1996, 81; II. Muršili ve Wiluša kralı Alakšandu arasındaki antlaşmada (CTH 76- KUB 21 1 + KUB 19 6 + KBo 19 73a IV 22'-25'); Beckman, 1996, 87; III. Hattušili ve Tarhuntašša kralı Ulmi-Tešub arasındaki antlaşmada (CTH 106 II.2- CTH 106 II.2-KBo 4 10 + KUB 40 69 Öy 48'-49'); Beckman, 1996, 106; IV.

III.3.3.2. Hattarina

Kentin yeri tam olarak belirlenememektedir; çünkü kent metinlerde hep Šauška/Ištar'ın adıyla birlikte kullanılmıştır. Bununla birlikte Hattarina'nın Kuzey Suriye'de Hurrilerin yoğunlukta olduğu bir bölgede yer aldığı düşünülmektedir³⁵³. II. Muwatalli'nin dualarında Hattarina Ištar'dan başka Elam kökenli bir tanrıça olan Pirwa, Ašgašipa, Piškurunuwa'yı saymaktadır³⁵⁴. Hattarina Ištarı imparatorluk döneminde birçok anlaşmada yemin tanrıları arasında sayılmıştır³⁵⁵.

III.3.3.3. Lawazantiya

Asur Ticaret Kolonileri Dönemindeki belgelerden Lawazantiya kentinin önemli bir ticaret kenti ve bağımsız bir şehir devleti olduğu ve diğer bir ticaret kenti olan Hurama kentine olan coğrafi yakınlığı sebebiyle Asurlu tüccarların her iki şehir için ortak bir adli birim kurdukları anlaşılmaktadır³⁵⁶.

Eski Hitit Döneminde I. Hattušili döneminde kentin Hitit Devletinin sınırları içerisinde olduğu görülmektedir³⁵⁷. İmparatorluk Döneminde şehir Kraliçe Puduhepa'nın siyaset sahnesindeki etkinliği nedeniyle daha çok ön plana çıktığı düşünülebilir.

Tudhaliya ve Tarhuntašša kralı Kurunta arasındaki antlaşmada (CTH 106 I.1- CTH 106 I.1-Bo/299 Ay III 78-IV 15); Beckman, 1996, 116; Šamuha Abara'sının ismi yemin tanrıları arasında sayılmaktadır.

³⁵² Nehir tanrılarıyla ilgili metinlerde (KUB 44 2 + KUB 44 3); bu tanrının ismi de geçmektedir; ancak bu tanrıya ilişkin bilgi bulunmamaktadır; Wegner, 1981, 166.

³⁵³ J. Danmanville, 1962d, “Apercus sur l'art hittite a propos de l'iconographie d'Istar-Sausga”, **RHA** 20/70, 37-50, 50.

³⁵⁴ KUB 6 45 I 54'-56'; Singer, 2002, 88.

³⁵⁵ I. Šuppiluliuma ve Hayaša kralı Hukkana arasındaki antlaşmada (CTH 42- KBo 5 3 I 50'-51'); G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 42 (Giriş 2013-02-24); Beckman, 1996, 25; I. Šuppiluliuma ve Nuhašše kralı Tette arasındaki antlaşmada (CTH 53- KBo 1 4 Ay IV 18'-19'); G. Wilhelm (ed.) hethiter.net/: CTH 53 (Giriş 2014-02-17); Beckman, 1996, 53; II. Muršili ve Amurru kralı Tuppi-Tešup Tette arasındaki antlaşmada (CTH 62- CTH 62-KBo 5 9 + KBo 22 39 Ay III 25'- IV 1'); Beckman, 1996, 58; II. Muršili ve Šeḫa ülkesi kralı Manapa-Tarhunta arasındaki antlaşmada (CTH 69- KUB 19 50 IV 11'); G. Wilhelm – F. Fuscagni (ed.) hethiter.net/: CTH 69 (Giriş 2014-02-17); Beckman, 1996, 81; II. Muršili ve Wiluša kralı Alakšandu arasındaki antlaşmada (CTH 76- KUB 21 1 + KUB 19 6 + KBo 19 73a IV 22'-25'); Beckman, 1996, 87; III. Hattušili ve Tarhuntašša kralı Ulmi-Tešub arasındaki antlaşmada (CTH 106 II.2-KBo 4 10 + KUB 40 69 Öy 48'-49'); Beckman, 1996, 106; IV. Tudhaliya ve Tarhuntašša kralı Kurunta arasındaki antlaşmada (CTH 106 I.1- Bo/299 Ay III 78-IV 15); Beckman, 1996, 116; gibi antlaşmalarda Hattarina Ištarı yemin tanrıları arasında sayılmıştır.

³⁵⁶ T. Yiğit, 1997a, “Eski Anadolu Kentlerinden Luḫuzatia/Lawazantiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, **Belleten** 230, 1-14, 3.

³⁵⁷ Yiğit, 1997a, 5.

Belgelerde Lawazantiya şehriyle özdeşleşen tanrıçaların başında hiç şüphesiz Iştar gelmektedir. Bazı anlaşmalarda Lawazantiya Iştar'ı şahit tanrılar arasında sayılmaktadır³⁵⁸. Kral II. Muwatalli'nin ve –o dönem henüz prens olan- III. Hattuşili 'nin Kadeş savaşı dönüşünde, Šauška/Iştar'a kurbanları sunmak üzere Lawazantiya kentine uğramaları Lawazantiya'da güçlü bir Iştar rahipliğinin bulunduğunu gösterir³⁵⁹. Ayrıca Hattuşili'nin bu ziyareti sırasında Bentip-sar Lawazantiya Iştar'ının başrahibinin kızıyla evlenmesi, prestij açısından önem arz ettiği çıkarımına varılabilir³⁶⁰. Šamuha Iştarı'nın yanında Lawazantiya Iştarı'nın III. Hattuşili döneminde önem kazandığı görülür. Her iki tanrıça arasındaki ortaklık³⁶¹ ve kraliçe Puduhepa'nın bu kültle olan kişisel ilişkisiyle, III. Hattuşili'nin Šamuha Iştarı'nın rahipliğinin örtüşmesi dolayısıyla her iki kültün bu dönemde İmparatorlukta önem kazandığı görülmektedir³⁶².

Lawazantiya şehrinde tapınım gören diğer tanrılar II. Muwattali'nin dualarında geçen Haşıkašnawanza ve Mulliyara'dır³⁶³. Hepat ve Teşup'un Lawazantiya'da tapınılan bir yerel kültleri bulunmaktaydı.

Şehrin lokalizasyonuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak hepsinin ortak noktası Kizzuwatna bölgesinin en önemli kenti olan bu şehrin Güney Anadolu'da bulunduğu³⁶⁴. Son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar sonunda elde edilen buluntulara dayanarak Lawazantiya'nın Adana'nın Ceyhan ilçesinde bulunan Tatarlı Höyük olduğu düşünülmektedir³⁶⁵.

III.3.3.4. Tameninga

Hitit metinlerinde Tameninga kentinin yerine dair aydınlatıcı bir kanıt bulunmamaktadır. Yine de kentin Kuzeybatı Anadolu'da bulunması gerektiğine

³⁵⁸ III. Hattuşili ve Tarḫuntašša kralı Ulmi-Tešub arasındaki antlaşma (CTH 106 II.2- KBo 4 10 + KUB 40 69 Öy 48'-49'); Beckman, 1996, 106; IV. Tudḫaliya ve Tarḫuntašša kralı Kurunta arasındaki antlaşma (CTH 106 I.1- Bo/299 Ay III 78-IV 15); Beckman, 1996, 116.

³⁵⁹ KUB 1 1 II 69'-82'; Otten, 1981, 17; Yiğit, 1997a, 8.

³⁶⁰ KUB 1 1 III 1'-8'; Otten, 1981, 17; Haas, 1994, 350; Darga, 1974, 940.

³⁶¹ Lebrun, 1976, 22-23.

³⁶² Yiğit, 1997a, 8.

³⁶³ KUB VI 45 + 46 I 76-77; Singer, 2002, 88.

³⁶⁴ Garstang, 1959, 52; Lawazantiya'nın Elbistan Kara Höyükte bulunduğu dair bk. H. Bossert, 1951, "Hitit Hiyeroglif Metinlerinde tanrıça Hepat" (çev. U.B. Alkım), *Belleten* 59, 324-332, 329-330; Yiğit, 1997a, 13-14.

³⁶⁵ K.S. Girginer, 2014, "Cylinder and Stamp Seals From Tatarlı Höyük", *AnSt* 64, 59-72, 59.

işaret eden yorumlar mevcuttur³⁶⁶. Bu kente dair bilgiler yalnızca Tameninga Iştar'ının geçtiği metinlerden elde edilmektedir³⁶⁷.

³⁶⁶ Danmanville, 1962d, 47.

³⁶⁷ Wegner, 1981, 175.

SONUÇ

Anadolu’da Iştar/şauşka kültünün M.. XIII. yüzyıla kadarki tarihi, Asur Ticaret Kolonileri ağı itibaren başlamıştır. Koloni ağı’nda önemli ticaret merkezleri olan Kültepe, Konya/Karahöyük, Alışar Höyük, Acem Höyük ve Tatarlı Höyük’ten çıkarılan silindir ve damga mühürler, mühür baskıları, çeşitli taşlardan ve kurşundan yapılan figürünler ve figürün kalıplarından tanrıçanın bu dönemde belirli bir yaygınlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Koloni Döneminde tanrıça Iştar’la ilişkili olduğu düşünülen yirmisekiz arkeolojik buluntulardan yirmibirinde tanrıçanın tülünü açan, çıplak ve göğüslerini tutar şekilde cinsellik vurgusuna dayanarak kadınsı yönünün vurgulandığı görülmektedir. Buradan yola çıkararak Mezopotamya’daki Inanna ve tahıl tanrıçası şaluş gibi verimlilik ve cinsellik tanrıçalarının Iştar tasvirleriyle Anadolu’ya taşındığı anlaşılmaktadır. Ele alınan Koloni ağına ait buluntulardan yedisinde tanrıça savaşçı özelliğiyle tasvir edilmiştir. Buna dayanarak tanrıça Iştar Koloni ağında daha çok cinsellik tanrıçası olarak görüldüğü söylenebilir. Kültepe’den çıkarılan tabletlerden Anadolu’da Iştar kültünün kurumsallaşmış bir yapıda bulunduğunu görülmektedir. Bu tabletlerde Iştar tapınağına yapılan bağışlardan bahsedilmektedir ve buradaki tanrı adları arasında en çok geçenlerden birisi de Iştar’dır. Koloni ağında Iştar’dan türetilme teofor isimlerin, genellikle kız çocuklarına verildiği ıviyazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Bu durumdan da Koloni ağında Anadolu’da tanrıça Iştar’ın özelinde yaratılan mitolojik kurgunun ağırlıkta olarak dişilik özelliğiyle dönem insanı tarafından tahayyül edildiği anlaşılmaktadır.

Tüm bu kanıtlara rağmen, Koloni ağı sonrasında, Iştar kültüne dair Anadolu’da Hitit İmparatorluk döneminde kadar yazılı ve görsel malzemenin bulunmamasından, Iştar kültünün, Anadolu’nun yerli halkları arasında tutunamadığı sonucu çıkarılabilir.

Eski Hitit döneminde Hitit panteonu başta Hititlerin kendi tanrıları olmak üzere Hatti, Luwi ve Pala tanrılarından oluşmaktaydı. Bunun yanında, Hitit panteonunda daha sonraki belgelerden Kaneş tanrıları arasında gösterilen Kamruşepa, Pirwa, Haşşuşara “Kraliçe”, Aşkaşepa “Kapının Koruyucu Meleği”, şuvaliyat, Halki, Haşam(m)ili, şiwat “Gün”, Işpant “Gece”, Aşşiyat, İlaliyant, Maliya, ve Darawa gibi tanrıları bulunmaktaydı. Eldeki veriler ışığında Iştar’ın bu dönem Hitit panteonunda

bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait dinsel metinlerde çeşitli genç tanrıçaların, yerel fırtına ve dağ tanrılarının eşlerini ve ya metreslerinin ^DIŠTAR akadogramıyla yazılması dışında Iştar kültüne ait veri bulunmamaktadır.

M.Ö. II. binyıldan itibaren Kuzey Suriye ve Güney Anadolu’da yaşayan Kafkas kökenli bir halk olan Hurriler’in Mezopotamya tanrılarıyla kendi tanrıları arasında bağdaşım kurdukları anlaşılmaktadır. Hurriler bu bağdaşım çerçevesinde Mezopotamya kökenli tanrıça Iştar’ı Šauška (en yüce, ekber) olarak adlandırmışlardır. Iştar/Šauška olarak İmparatorluk dönemi Hitit panteonuna tapınım gören tanrıça, büyük oranda Hurri etkisiyle biçimlenmiştir. Iştar/Šauška’ya İmparatorluk dönemi Hitit dininde Hurri kökenli mitolojik anlatılarda ve Hurrice dinsel metinlerde karşılaşılmaktadır. Sami kökenli mitolojik anlatılarda sıklıkla Baal’ın metresi olarak tasir edilmesine rağmen, Hurri kökenli mitolojik anlatılarda Iştar/Šauška karşımıza fırtına tanrısı Tešup’un kız kardeşi olarak yer almıştır. Ayrıca, Mezopotamya’da ve Doğu Hurri panteonunda görülmeyen bir durum olarak, Iştar/Šauška’nın nedimleri olan müzik tanrıçaları Ninatta ve Kulitta’nın, Levant’ta ve Anadolu’da yaşayan Hurriler ve daha sonra İmparatorluk döneminde Hititler tarafından kaluti listelerinde ve tanrılar hiyerarşisinde Iştar/Šauška’dan hemen sonra sayıldıkları görülmektedir. İmparatorluk Döneminde Iştar/Šauška’yla birlikte anılan diğer doğa üstü canlılar, tanrıçanın kutsal sıfatları ve kült aletleri büyük ölçüde Hurri kökenli isimler taşımaktadır.

İmparatorluk Dönemi Hitit dininde Iştar/Šauška kültünü, başta dinsel metinler olmak üzere kral yıllıkları ve siyasi anlaşmalardan ve arkeolojik buluntulardan takip edebilmekteyiz. Hitit hanedanlığında bu dönemde Iştar/Šauška kültü önemli bir yere sahip olmasının nedenleri arasında İmparatorluk döneminde hanedanın Hurri kökenli olması sayılmıştır. Bu yorum tartışmalı olmakla birlikte, Hitit İmparatorluk Dönemi hanedanlığında Hurri etkisinin güçlü bir şekilde bulunduğunu Hurri kökenli kraliçelerden ve Hurrice isimler taşıyan hanedan üyelerinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Iştar/Šauška kültünün hanedanlıkta kabul görmesi Hurri etkisiyle açıklanabilir.

Bu dönemde Hurri kökenli halkların oluşturduğu siyasi yapılar, Mezopotamya devletleriyle Hitit İmparatorluğu arasında tampon bölge durumundadır. Hurrilerin açık bir şekilde Mezopotamya kültürünün etkisi altında olmaları ise onları, Mezopotamya kültürünü, Hitit İmparatorluğu Döneminde, Anadolu topraklarına taşıyıcıları konumuna getirmiştir. Dumézil, ön Hint-Avrupa kökenli halkların oluşturdukları siyasi organizasyonlardaki toplumsal yapılarının rahip, savaşçı ve üretici sınıflar arasındaki farklı kültür oluşumlarının beraberinde dinsel ve yönetsel ayrılıklarla meydana geldiğini öne sürmektedir³⁶⁸. Bununla birlikte, Hint-Avrupalı kökene sahip olan Hitit hanedanlığının Hint-Avrupa halklarındaki sınıflar arası ayrımın yönetici zihniyete yansması görülmemektedir. İmparatorluk Dönemi ritüel metinlerinden Hitit kralı ve kraliçenin Mezopotamya'daki örneklerine uygun olarak ruhbanlık görevleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Mezopotamya kökenli Iştar/Šauška kültünün kendisine Hitit İmparatorluğu panteonu içerisinde yer bulabilmesinin sebeplerinden birisi, Hitit aristokrasisinin belirli bir ölçüde Mezopotamya yönetici ideolojisinden etkilenmeleri öne sürülebilir.

I. Tudhaliya döneminden itibaren Iştar/Šauška kültünün İmparatorluk panteonunda yer aldığı görülmektedir. Iştar/Šauška'nın varyantı bir tanrıça olan Gecenin Tanrıçası (DINGIR GE₆) ilişkili II. Murşili dönemine ait metinlerden (CTH 481-482) kültün bu dönemde taşındığını anlamaktayız. Bunun yanında Iştar/Šauška'nın I. Tudhaliya'nın yıllıklarında adı geçen tanrılardan biri olduğu da görülmektedir. Bu dönemden itibaren Iştar/Šauška yerel varyantlarıyla birlikte Hititlerin anlaşıma listelerinde yemin tanrıçası olarak yer almıştır. I. Šuppiliumma döneminde, Hurri bölgelerine düzenlenen seferler sonucunda İmparatorluğa tabii olan Hurri nüfusundaki artışa paralel olarak, Hitit panteonunda ve resmi yazışmalarındaki Hurri kökenli tanrılara yapılan vurgu da artmıştır. Ancak Hitit İmparatorluk Döneminde tanrıçaya en çok önem atfedilen dönem III. Hattuşili dönemidir. Küçük yaşta babası II. Murşili tarafından Šamuha Šauška/Iştar'ı tapınağına rahip olarak verilen III. Hattuşili'nin hayatının tüm evlerinde Šauška/Iştar kültüyle olan ilişkisine rastlanmaktadır. Kralın otobiyografisinden (CTH 81) anlaşıldığına göre Šauška/Iştar, kralın savaşlarda baş yardımcısı olmuş, onu sağlığına kavuşturmuş ve ona kraliçesi Puduhepa'nın aşkını bahşetmiştir. III. Hattuşili dönemindeki tanrıça Šauška/Iştar'a

³⁶⁸ Bunun için bk. G. Dumézil, 2006, Mit ve Destan I - Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi (çev. Ali Berktaş), İstanbul.

olan vurgu, yalnızca kralın tanrıçanın kültüyle olan kişisel ilişkisinden kaynaklanmamaktaydı; bu durum, aynı zamanda kraliçe Puduhepa'nın Lawazantiya Šauška'sının başrahibi Benatib-šarri'nin kızı olmasıyla da ilişkilidir. IV. Tudhaliya dönemine ait anlaşıma metinlerinden Šauška/Ištar'ın önemini koruduğu anlaşılmaktadır.

Hitit İmparatorluk Dönemine ait Ištar/Šauška'nın ve yerel varyantların yer aldığı ritüel ve festival metinleri, dua metinleri ve mitolojik metinlerden yola çıkarak bu dönemde Ištar/Šauška kültürünün halk arasında da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu döneme ait Ištar/Šauška ile ilgili ritüel metinlerinde kült seromonilerinde kral ve kraliçenin belirli görevlerinin bulunduğu görülmektedir. Dinsel metinlerden ve ikonografik buluntulardan İmparatorluk dönemi ve sonrasında tanrıçanın eril ve dişil özelliğinin vurgulandığı görülmektedir.

İmparatorluk Döneminde, Anadolu halklarının, panteonlarında bulunan aşk ve verimlilik tanrıçalarıyla Ištar arasında bir bağdaşım kurdukları ve Ištar/Šauška'yı "yerelleştirdikleri" anlaşılmaktadır. Ištar kültürü, özellikle tarımsal uygarlıklar için kozmolojik öneme sahip ve evrensel nitelikte olan verimlilik ve cinsellik tanrıçalarıyla ortak bir dinsel anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ištar kültürünün bu ortak motifleri, erdişilik ve savaşçı özellikleri dışında, bünyesinde barındırması nedeniyle Demir Çağı uygarlıklarında Kybele, Aphrodite, Artemis, Uzza', Omphale ve Venüs adıyla tapınım görmüştür.

ŞEKİLLER VE ÇİZİMLER KATOLOĞU

Levha I

Şekil 1: Hattuša'dan kireçtaşından kalıbın baskısı yaklaşık M.Ö. 1925-1825; Loon, 1985, 37 "Hayvanlarıyla birlikte bir tanrıça"; Loon, 1985, plate I, fig. d).

Şekil 2: Kültepe'den Kt.d/k 127 numaralı kurşun figürin; Emre, 1971, Lev. V, 1; Res. 21; N. Özgüç, 1953, "1951 Yılında Kültepe'de Yapılan Kazı Hakkında Önrapor", **Belleten** 66, 293-294; Emre, 1971, 27 "Elleri ile göğüslerini alttan tutan tanrıça tasviridir."

Şekil 3: Kültepe'den Kt. k/k 63 numaralı steatit kalıp; Emre, 1971, Lev. IX, la-c ; Emre, 1971, 28 "Elleri ile göğüslerini alttan tutan, cepheden tasvir edilmiş ayakta duran bir kadın ve eşek üzerinde duran bir erkek tasviri."

Şekil 4: Kültepe'den Kt. n/k 136 numaralı yeşil taştan kalıp; Emre, 1971, 29 "Omuzlarından kanatlar çıkan bir erkek, elleri ile göğüslerini alttan tutan bir kadın tasviri."; Emre, 1971, Lev. VIII, la-b

Şekil 5: Kültepe'den H. S. von Aulock koleksiyonundan serpantin kalıp; Emre, 1971, 37 "Tülünü açan tanrıça tasviri" ; Emre, 1971, Lev. XI, 4 a-b.

Şekil 6: Kültepe'den Kt.E/K 160 numaralı fildişi figürin; T. Özgüç, 1959, **Kültepe-Kaniş**, Ankara 107-108 "Elleriyle göğüslerini destekleyen tanrıça."; Özgüç, 1959, Lev. XXXIV, 2

Şekil 7: Kültepe'den Kt.y/k 56 numaralı steatit kalıp; Emre, 1971, Lev. XV, la-lb. Emre, 1971, 159-160'da kalıbın "Çağırmanın hava tanrısının prototipini" temsil ettiğini düşünmektedir. Loon, 1985, 4'te bu tasvirin "savaş ve aşkın biseksüel tanrıçasına" ait olduğunu belirtmiştir.

Levha II

Şekil 8: Kültepe'den a/k 487 numaralı kil tablet üzerine silindir mühür baskısı, yaklaşık M.Ö. 1925-1825; Loon, 1985, plate VI, fig. b); Loon, 1985, 38 "Solda göğüslerini tutan tanrıça".

Şekil 9: Kültepe'den Kt. a/k 304 numaralı silindir mühür baskısı çizimi; N. Özgüç-Ö. Tunca, 2001, **Kültepe Kaniş Mühürlü ve Yazılı Kil Bullalar**, Ankara, 24 "Mühürde...dört köşeli bir odanın damındaki boğa ile çıplak tanrıçaya tapan Suriyeli kadın bulunmaktadır"; Özgüç, 2001, Lev. /PI. 1; Özgüç, 2001, Lev. /PI. 42.

Şekil 10: Kültepe'den Kt. a/k 887 numaralı silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 26 "Oturan tanrıya tapanı elinden getiren Lama, hilalli kurs, tanrının arkasında çıplak tanrıça" Özgüç, 2001, Lev. /PI. 2; Özgüç, 2001, Lev. /PI. 44.

Şekil 11: Kültepe'den Kt. g/k 171 Silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 40 "sağdaki, sağ elinde halkalı asa, solunda iğri kılıç tutan, omuzları gürzlü Savaş tanrıçası İstar"; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 9; Özgüç, 2001, Lev./PI. 56

Şekil 12: Kültepe'den Kt. t/k 56c Silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 56 "Birbirini saran sakallı bir erkekle bir kadın, İstar'ın çift arslan başlı asası"; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 18; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 74.

Şekil 13: Kültepe'den Kt. 87/k 630 Silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 86 "Kalçasına kadar bir tanrı, omuzlarında okları, sağ elinde çift arslan başlı gürzü ile İstar'ın (Savaş Tanrıçası) karşısında İlabrat (Tanrı-kral)."; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 25; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 93.

Şekil 14: Kültepe'den Kt. 93/k 261 Silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 103 "kısa etekli, yukarı kaldırdığı d ellerinde silahları) tutan tanrı, bir alem, ellerini beli hizasında kavuşturmuş çıplak tanrıça"; Özgüç, 2001, Lev./ PI.32; Özgüç, 2001, Lev./ PI.115.

Şekil 15: Kültepe'den g/k 14 numaralı kil tablet üzerine silindir mühür baskısı; yaklaşık M.Ö. 1925-1825; Loon, 1985, plate IX, fig. c) Loon, 1985, 39 "merkezde üstte tülünü açan tanrıça".

Şekil 16: Kültepe'den Kt. 94/k 875 Silindir mühür baskısı çizimi; Özgüç, 2001, 113" Oturan tanrının arslanın başına basan çıplak tanrıça huzurunda çift hilalli bir alemini tutup boğaya basan boynuzlu tacı sorguçlu tanrı (Ay Tanrısı ?)."; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 36; Özgüç, 2001, Lev./ PI. 127.

Levha III

Şekil 17: Konya/Karahöyük'ten Kt.61/K 225 numaralı kurşun figürin; S. Alp, 1999, **Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap**, Ankara, 56; Alp, 1974, 703-707.

Şekil 18: Konya/Karahöyük'ten Env. No. 55/56 hematit silindir mühür; S. Alp, 1972, **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler**, Ankara, 110-127, Lev. 11/23; Alp, 1972, 112'de, bu mühürde bulunan harp çalan tanrıçanın İstar olabileceğini belirtmektedir: "Kumarbi efsanesinden İstar'ın BALAG.DI aletini de (Akkadça timbuttu) çaldığını öğreniyoruz. Bu alet bazı bilim adamları tarafından "harp" olarak tefsir edilmiş olan BALAG'ın (Akkadça balaggu) başka bir şeklidir . Bu münasebetle Boğazköy'de ele geçen bayram ritüellerinde sıkça söz konusu olan ve GIS 'INANNA "İstar aleti" diye adlandırılan ve bir büyük bir de küçük türü bulunan çalgı aleti üzerine de dikkati çekmek isterim. Boğazköy metinlerindeki İstar aletinin yaylı bir saz aleti olup olmadığını bilemiyoruz... Burada söz konusu olan kadın tanrının İstar olarak tayini BALAG aleti için yapılan "harp" teklifini de teyit edebilir"

Şekil 19: Konya/Karahöyük'ten Env. No. 61/329 numaralı bir kap kapatması üzerinde kısmen birbiri üstüne iki kez yuvarlanmış bir silindir mührünün baskıları;

Alp, 1972, 113 “Tapma sahnesinin yanı başında saçaklı tülünü açarak vücudunu meydana çıkaran çıplak kadın tanrı tasvir ediliyor.”; Alp, 1972, Lev. 35/89.

Şekil 20: Konya/Karahöyük’ten Env. No. 61/331 Bir kap kapatması üzerinde birbiri üstüne beş (?) kez yuvarlanmış bir silindir mühürün baskıları.; Alp, 1972, Lev. 36/90; Alp, 1972, 114: “Her iki baskıda da saçaklı tülünü açan kadın tanrının kalıntıları görülüyor.”

Şekil 21: Konya/Karahöyük’ten Env. No. 62/62 numaralı Bir kil topağı üzerinde bir silindir mührünün yuvarlaması; Alp, 1972, Lev. 45/109; Alp, 1972, 125: “Ortadaki figür elinde her halde “Arslan Topuzu” denilen aleti tutmaktadır; “Arslan Topuzu” bir çok Eski Babil mühründe kadın tanrı Iştar’ın silâhıdır.”

Levha IV

Şekil 22: Alishar Höyük’ten Kazı No. b 1599; kurşun figürin; OIP XIX, 128 b 1599; Loon, 1985, 4’ “Bu aşk tanrıçasının kutsal hayvanlarında olan kuşun kullanıldığı bir Sakallı Iştar tasviridir.”

Şekil 23: Alishar Höyük’ten Kazı No. e 1295; kurşun figürin; Emre, 1971, 24 “Elleri ile göğüslerini takdim eder vaziyette yapılmış çıplak tanrıça tasviri.”; Emre, 1971, Lev. X, 1.

Şekil 24: Alishar Höyük’ten Kazı No. b 1445; kurşun figürin; Emre, 1971, 23-24 “Kolları dirsekten bükülmüş, ayakta duran kadın tasviri.”; Emre, 1971, Lev. X, 2a-b-c ve OIP XIX, 128 b 1445

Şekil 25: Acemhöyük’ten Ac.i 719 Silindir mühür baskısı; N. Özgüç, 1977, “Acemhöyük Sarayında Bulunmuş olan Mühür Baskıları”, **Belleten** 162, 357-381, Lev. IV, 10; Özgüç, 1977, 366: “Figürlerden en öndeki kısa eteklik giymiş bir oğlak getiridir. ikincisi, ellerini göğsü hizasında kavuşturmuş çıplak kadın, üçüncüsü de sağ dizini yere bastırmış bir kahramandır.”

Şekil 26: Acemhöyük’ten Ac.i 717 Silindir mühür baskısı; Özgüç, 1977, Lev. VIII,21; Özgüç, 1977, 370: “Çevresinde, yalnız bacakları korunmuş olan çıplak tanrıça, sakallı erkek sfenks, aslan, kuş, balık; ve arkasında aslanı yenen boğa adam vardır”.

Şekil 27: Tatarlı Höyükten TH09.3007-3 Silindir Mühür Girginer (2014) 66-67, Fig. 11 “Tülünü Açan Tanrıça”

Şekil 28: Tyskiewicz silindir mührü ve çizim detayı “Tülünü Açan Tanrıça” Alp, 1999, 43; Loon, 1985, 40; M.Ö. 1700-1600 yıllarına ait muhtemelen güneybatı Anadolu’da bulunan ve daha önce Tyskiewicz koleksiyonunda yer alan Boston Museum of Fine Arts’da 98.706 numarayla sergilenen mühür. Çizim detayında Fırtına tanrısının metresi soyunurken görülüyor.

Levha V

Şekil 29: Loon, 1985, plate XXIX, fig. b) – c); solda Iştar'ın nedimleri Ninatta ve Kulitta Yazılıkaya A odasındaki Tanrılar Alayında (no. 36 ve 37). Ortada nedimelerin takip ettiği Tanrılar Alayında (no.38) bulunan eril-savaşçı Iştar Loon, 1985 44. Sağda no. 38'de bulunan Iştar tasvirinin çizimi; Damanville, 1962a, 11, FIG 1.

Şekil 30: Loon, 1985, plate XXXII, fig. c); Sağda Iştar'ın dişil-aşk özelliğini vurgulayan, Boğazköy yakınlarında Yekbas köyünde bulunan Yazılıkaya A odası Tanrılar Alayı rölyefinin 46 ve 46a numaralı tasvirler arasında yer aldığı düşünülen tasviri; Loon, 1985, 44. Solda Yekbas rölyefinin çizim detayı; Damanville, 1962a, 15, FIG 8.

Levha VI

Şekil 31: Loon, 1985, plate XLVI, fig. d); solda Oxford, Ashmolean Museum'da sergilenen, Konya'da bulunan ve prens "Büyük Aslan"a ait altın mühür-yüzük; yaklaşık M.Ö. 1250. Loon, 1985 47 "Ortada yüzüğün baskısı. Yüzükte aşk ve savaş tanrıçasının " iyi şey" işareti ve iki başlı bir sfenkse binerken tasviri yer almaktadır." Sağda yüzükte bulunan tanrıça tasvirinin çizimi; Damanville, 1962a, 11, FIG 3.

Şekil32:Üstte:İmamkulu kaya rölyefi;hittitemonuments.com/imamkulu/imamkulu01, erişim: 23.10.15. Altta İmamkulu kaya rölyefinin çizimi; R.L. Alexander, 1991, "Şauşga and the Hittite Ivory from Megiddo", *JNES* 50, 161-182, 170, fig. 5. Alexander, 1991, 169-170 " M.Ö XIII. yüzyılın geç dönemlerine ait kaya rölyefi. Iştar tülünü açarken her iki elinin altında oluşturulan zikzaklarla yağmurun yağması tasvir edilmiştir".

Levha VII

Şekil 33: Sağda Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Malatya Arslantepe'de M.Ö. IX. yüzyıla tarihlenen Arslanlı Kapıda yer alan D rölyefi ; hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe08 ; Kral (PUGNUS-mili) tanrılara şarap sunmaktadır; solda, bu rölyefin çizimi savaş tanrıçası detayı; Damanville, 1962a, 13, FIG 6.

Şekil 34: Sağda Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Arslanlı Kapıda yer alan I rölyefi; Tuwati isminde bir prenses güvercinler üzerindeki tanrıça Iştar'a libasyon yapıyor; www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe24. Solda I rölyefi Iştar detay çizimi; Damanville, 1962a, 11, FIG 2.

Şekil 35: Sağda Karkamış'ta M.Ö. X. yüzyıla tarihlenen Uzun Duvar'da yer alan rölyeflerden biri göğüslerini tutan Çıplak Tanrıça'yı tasvir etmektedir; E. Akurgal, 1995, **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İstanbul, Lev. 103a; solda Çıplak Tanrıça rölyefinin çizimi Damanville, 1962a, 28, FIG 16.

LEVHA I

Şekil 1

Şekil 2

Şekil 3

Şekil 4

Şekil 5

Şekil 6

Şekil 7

LEVHA II

Şekil 8

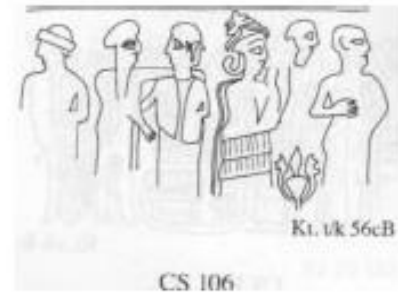
Şekil 9

Şekil 10

Şekil 11

Şekil 12

Şekil 13

Şekil 14

Şekil 15

Şekil 16

LEVHA III

Şekil 17

Şekil 18

Şekil 19

Şekil 20

Şekil 21

LEVHA IV

Şekil 22

Şekil 23

Şekil 24

Şekil 25

Şekil 26

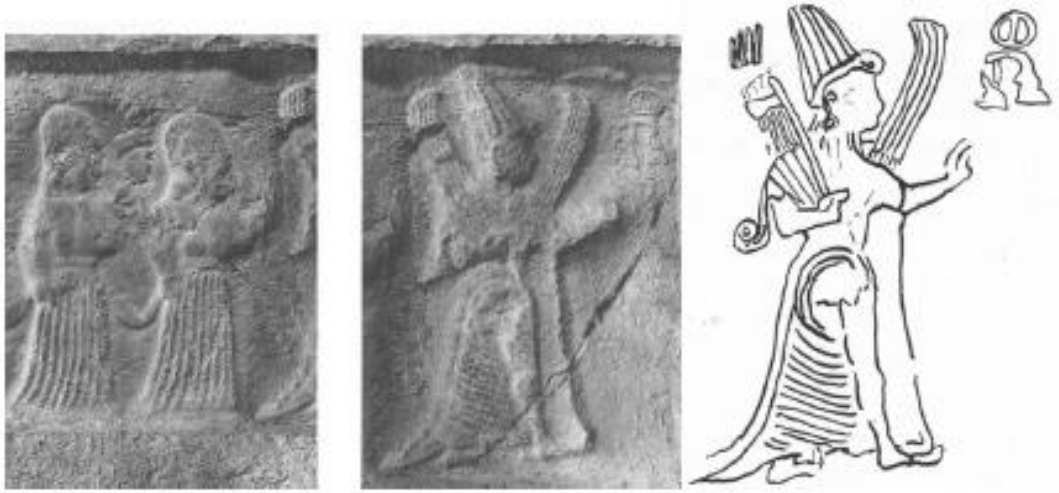

Şekil 27

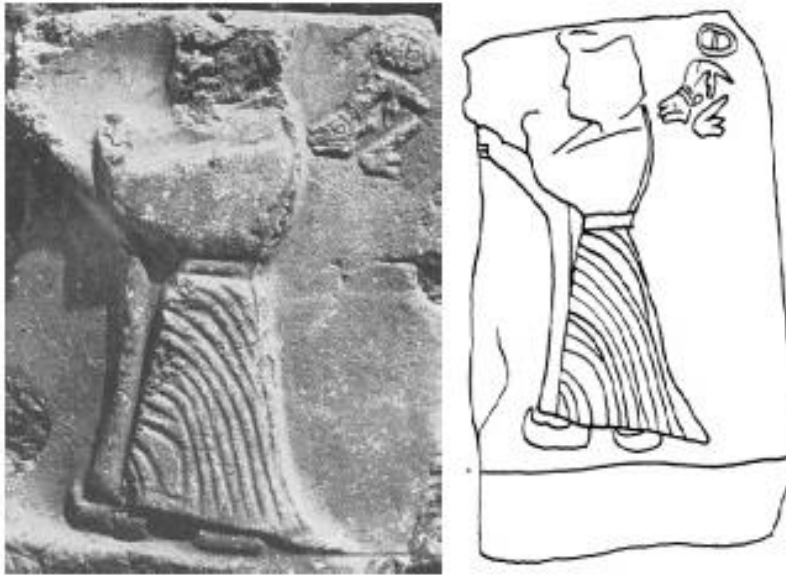

Şekil 28

LEVHA V

Şekil 29

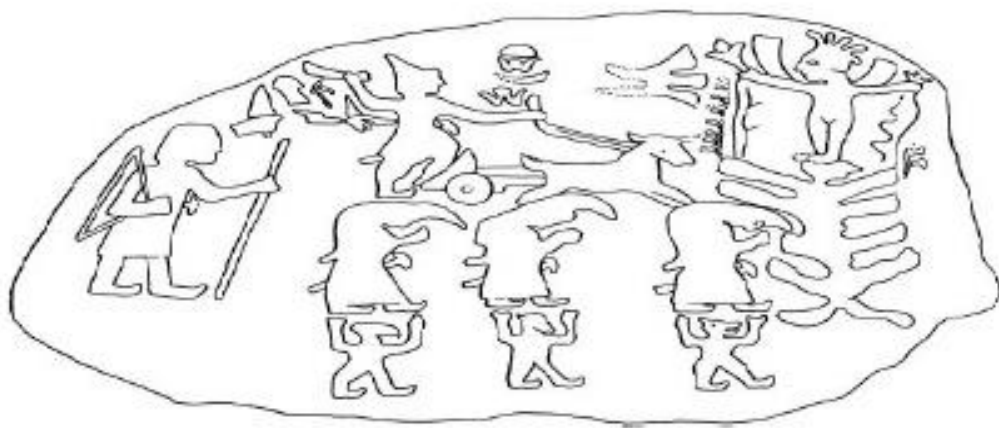

Şekil 30

LEVHA VI

Şekil 31

Şekil 32

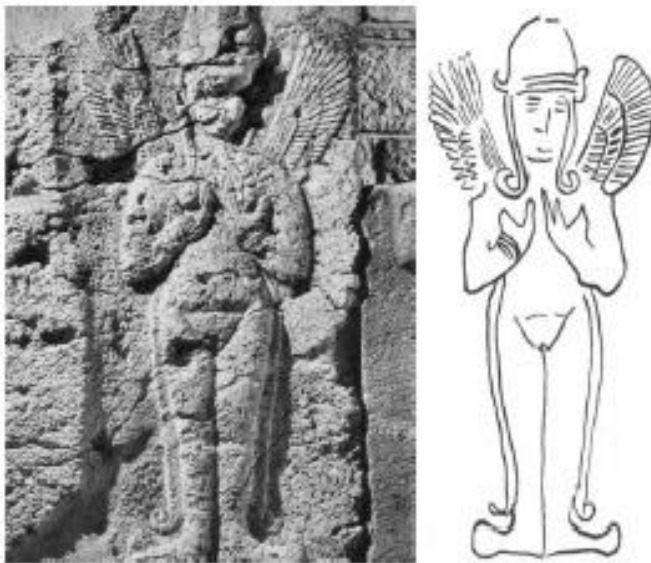
LEVHA VII

Şekil 33

Şekil 34

Şekil 35

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. , (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul
- Alexander, R.L, (1991). “Šaušga and the Hittite Ivory from Megiddo”, *JNES* 50, 161-182
- Alp, S. , (1965). “Kaniš=Aniṣa=Niṣa Erken Hitit Çağının Bir Baskenti,” *Belleten* 27, 367-376
- Alp, S (1972). *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler*, Ankara
- Alp, S. , (1974). “Ištar auf dem Karahöyük”, *Ml Mansel*, Ankara, 703-707
- Alp, S. , (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzüm ve Şarap*, Ankara
- Ar, S. , (1959). “Tanrıça Ištar ile İlgili ve Hitit Dilinde Yazılmış Bir Metin Hakkında”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/2, 34-37
- Archi, A. , (2013). “The West Hurrian Pantheon and Its Background”, *FsBeckman*, 1-21, Atlanta
- Arıkan, Y. , (1998). “Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1996, Ankara
- Balkan, K. (1957). *Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Waršama’ya Gönderdiği Mektup*, Ankara
- Barrelet, M. T. ,(1955). “Les Déesses Armées et Ailées”, *Syria* 31, 247-260
- Beal, R. , (2001). “Dividing a God”, *RGWR* 141, Leiden, 197-208
- Beckman, G. , (1996). *Hittite Diplomatic Texts*, Georgia
- Beckman, G. , (1998). “Ištar of Ninive h Reconsidered”, *JCS* 50, 1-10
- Beckman, G. , (2002). “Babyloniaca Hethitica: The “babili-Ritual” from Boğazköy (CTH 718)”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*, ed. H.A. Hoffner, 35-41

- Bilgiç, E. , (1943). “Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Arastirmalar” *AÜDTCFD* 50/1, 33-43
- Bosseret, H. ,(1951). “Hitit Hiyeroglif Metinlerinde tanrıça Hepat” (çev. U.B. Alkım), *Belleten* 59, 324-332
- Bottero, J. , (2003). *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar* (çev. M. E. Özcan – A. Er), Ankara
- Burkert, W. , (1979). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Los Angeles
- Byrce, T. , (2005). *The Kingdom of Hittites*, Oxford
- Carruba, O. , (1977). “Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte, I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas II. Die sogenannten "Protocoles de succession dynastique" I.-II.”, *SMEA* 18, 137-174
- Contenau, G. , (1914). *La déesse nue babylonienne*, Paris
- Cooper, J.–Heimpel, W. (1983). “The Sumerian Sargon Legend”, *JAOS* 103/1, 67-82
- Cooper, J. , (1981). “Prostitution” *RLA* 11, 12-21
- Christiansen,B.,(2012).*SchicksalsbestimmendeKommunikation:Sprachliche, gesellschaftliche und religiöse Aspekte hethitischer Fluch-Segens und Eidesformeln (StBoT 53)*, Wiesbaden
- Çapar, Ö.(1991). “Helen Mitoslarında Doğulu Unsurlar”, **TİD VI**, 79-90
- Danmanville, J. , (1962a). “Iconographie d’Ištar- Šaušga en Anatolie Ancienne”, , *RA* 56/1, 9-30
- Danmanville, J. , (1962b). “Iconographie d’Ištar- Šaušga en Anatolie Ancienne”, *RA* 56/3, 113-131
- Danmanville, J. , (1962c). “Iconographie d’Ištar- Šaušga en Anatolie Ancienne”, *RA* 56/4, 175-190
- Danmanville, J. , (1962d). “Aperçus sur l 'art hittite a propos de l'iconographie d'Istar-Sausga”, *RHA* 20/70, 37-50
- Darga, M., (1974). “Puduhepa: An Anatolian Queen fo the Thirteenth Century”, *MI Mansel*, 939-961

- Dijk, J. Van, (1971). "Sumerische Religion", *Handbuch der Religionsgeschichte*, Band 1, ed. von J.P. Asmussen - J. Laessle, Göttingen, 431-496
- Dumézil G., (2006). *Mit ve Destan I - Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi* (çev. Ali Berkay), İstanbul
- Emre, K. , (1971). *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Ankara
- Fauth, W. , (1964). "Aphrodite", *KIP I*, Stuttgart, 425-431
- Frankfort H. , (1939). *Cylinder Seals*, Londra
- Friedrich, P. (1978). *The Meaning of Aphrodite*, Chicago
- Garelli, P. (1963). *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris
- Garstang, J. – Gurney, O. R. , (1959). *The Geography of the Hittite Empire*, London
- Gelb, I. J. (1960). "The Name of the Goddess Innin", *JNES* 19/2, 72-79
- Gessel, B.H.L. van, (1998). *Onomasticon of the Hittite Pantheon*, I-II, Leiden
- Girginer, K.S. , (2014). "Cylinder and Stamp Seals From Tatarlı Höyük", *AnSt* 64, 59-72
- Goetze, A. , (1933). "Die Annalen des Mursilis", *MVAeG* 38, Leipzig
- Goetze, A. , (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven
- Guirand, F. , (1968). "Assyro-Babylonian Mythology", trns. Aldington and Ames, *New Larousse Encyclopedia of Mythology*, London, 49–72
- Gurney, O. , (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford
- Guterbock, H. G. , (1950). "Hittite Religion", *Forgotten Religions*, ed. Vergilius Ferm, 81-109
- Guterbock, H.G. , (1956). "The Deeds of Šuppiluliuma as Told by His Son, Muṣili II.", *JCS* 10/2, 41-68
- Guterbock, H. G. , (1982). *Les hiéroglyphes de Yazilikaya. A propos d'un travail récent*, Troyes

- Guterbock, H.G , (1983). “Hurro-Hittite Hymn To Ishtar”, *JAOS* 103/1, 155-164.
- Haas, V. , (1978). “Substratgottheiten des Westhurrischen Pantheons” *RHA* 36, 59-69
- Haas, V. , (1979). “Remarks On The Hurrian Istar-Sawuska of Nineveh In The Second Millennium B.C.”, *Sumer* 35/1-2, 401-397
- Haas, V. , (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*, Leiden
- Halo, W., - Dijk J.J.A. van , (1968). *Exaltation of Inanna*, New Haven
- Herodotos, *Historiai* (2006, *Herodot Tarihi* çev.Müntekim Ökmen, İstanbul)
- Hirsch, H. , (1972). *Untersuchungen zur altassyrischen Religion*, Wien
- Hutter, M. , (1997). “Religion in Anatolia. Some Comments on ‘Volkert Haas: Geschichte der Hethitischen Religion’”, *Numen* 44/1, 74-90
- Hoffner, H. A. (1998). *Hittite Myths*, Georgia
- Karasu, C. , (2003). “Why did the Hittites Have a Thousand Deities ?”, *FsHoffner*, 221-235
- Kınal, F. , (1967). “Inanna’nın Cehenneme İnişi Efsanesi”, *AÜDTCFTAD* 3/4-5, 1-21
- Kıymet, K. , (2013). *Hitit Kültüründe Hurri Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Kitchen, K. A. , - Lawrence, P. J.N. , (2012). *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Wiesbaden
- Kummel, H. M. , (1976-1980). “Kizzuwatna”, *RIA* 5, 672-631
- Laroche, E. , (1966). *Les Noms Des Hittites*, Paris
- Laroche, E. , (2000). “Hurriler. Babil Dizgesinden Alıntı” (çev. K. Özmen), *Antik Dünya Ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, c. I, 456-458
- Larsen, M.T. , (1976). *Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Copenhagen

- Lebrun, R., (1976). *Samuha Foyer Religieux De L'empire Hittite*, Louvain- La Neuve
- Leick, G. , (2003a). "Inanna/Innin/Ninni(N)", *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Taylor & Francis e-Library, 86-88
- Leick, G , (2003b). "Mother-goddess", *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Taylor & Francis e-Library, 199-211
- Leick, G , (2003c). "Baal Myths", *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Taylor & Francis e-Library, 19-23
- Loon, M. V. , (1985). *Anatolia in the Second Millennium B.C.* Leiden
- Marcovich, M. (1996). "From Ishtar to Aphrodite," *JAE* 30/2, 43-59
- Martino, S., De , (2009-2011). "Šamuha", *RIA* 12, 1-2
- Miller J. L. , (2004). *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals (StBoT 46)* Wiesbaden
- Miller, J. L. , (2008). "Setting Up The Goddess Of The Night Separately", *Anatolian Interferences: Hittites, Greeks And Their Neighbours - Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004*, ed. B. J. Collins, M. R. Bachvarova, I. C. Rutherford, Emory University, 67-72, Atlanta
- Moran, W. L. , (1992). *The Amarna Letters*, Maryland
- Mouton, A. , (2007). *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, Leiden
- Naaman, N. , (1980). "The Ishtar Temple at Alalakh", *JNES* 39, 209-214
- Neu, E. , (1974). *Der Anitta-Text*, Wiesbaden
- Neu, E. , (1980). *Althethitische Ritualtexte in Umschrift*, Wiesbaden
- Otten, H. , (1953). "Kanaanäische Mythen aus Hattusa-Bogozköy", *MDOG* 85, 27-38
- Otten, H. , (1981). *Die Apologie Hattusilis III.*, (StBoT 24), Wiesbaden

- Osten, H. H. , (1934). *Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell (OIP XXII)*, Chicago
- Özgüç, N. , (1953). “1951 Yılında Kültepe'de Yapılan Kazı Hakkında Önrapor”, *Belleten* 66, 293-294
- Özgüç, N. , (1977). “Acemhöyük Sarayında Bulunmuş olan Mühür Baskıları”, *Belleten* 162, 357-381
- Özgüç, N. , Tunca, Ö. , (2001). *Kültepe Kaniş Mühürlü ve Yazılı Kil Bullalar*, Ankara
- Özgüç, T. , (1959). *Kültepe- Kaniş*, Ankara
- Popko, M. , (1995). *Religions of Asia Minor*, trns. I. Zych, Warsaw
- Porada, E. , (1948). *Corpus of Ancient Near Eastern Seals I, The Collection of the Pierpont Morgan Library (The Bollingen Sériés XIV)*, Washington
- Pritchard J. B. , (1943). *Palestinian Figurines in Relation to certain Goddesses known through Literature (AOS. 24)*, New Haven
- Quenet, P. , (2005). “The Diffusion of the Cuneiform Writing System in Northern Mesopotamia: The Earliest Archaeological Evidence”, *Iraq* 67/2, 31-40
- Ramazanoğlu, M. , (1989). *Gilgameş Destanı*, İstanbul
- Roberts, J.J. M. , (1972). *The Earliest Semitic Pantheon*, Maryland
- Roller, L. E. , (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü* (çev. B. Avunç), İstanbul
- Rost, L. J. , (1963). “Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, I.” *MIO* 8, 161–217
- Ruster C. , -Neu, E. , (1989). *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden
- Saggs, H. W. F. , (1983). *The Might that Was Assyria*, New York
- Sevinç, F. , (2008). “Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I, Bahar*, 175-195

- Schmidt, K. , (2013). *Göbekli Tepe - Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı*, İstanbul
- Schwemer, D. , (2008a). "The Storm-Gods Of The Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I", *JANER* 7/2, 121-168
- Schwemer, D. ,(2008b). "The Storm-Gods Of The Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part II", *JANER* 8/1, 1-44
- Singer, I. , (1980). "KI.LAM-Fest." *RIA* 5, 590–591
- Singer, I. , (1994). "The Thousand Gods of Hatti : Limits of an Expanding Pantheon", ed. I. Alon, I. Gruenwald, I. Singer, *Near Eastern Religions*, 81-102, Leiden
- Singer, I. , (1995). "Some Thoughts on Translated and Original Hittite Literature", ed. S. Izre'el. – R. Drory , *Language and Culture in the Near East*, 123-128, Leiden
- Singer, I. , (2002). *Hittite Prayers*, Atlanta
- Szabo, G. F. , (1981). "Ninatta und Kulitta" *RIA* 6, 303-304
- Şahin, H.A. , (1998). *Kultepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Şahin, H. A. , (2008). Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği, *Turkish Studies* 7/4, 592-607
- Taracha, P. , (2004). "On the Dynasty of the Hittite Empire", ed. D. Groddek-S. Röble, *Gs Forrer (DBH 10)*, 631-638
- Taracha, P. , (2009). *Religions of Second Millenium Anatolia*, Wiesbaden
- Trémouille, M.-C. , (2009-2011). "Šauška/Šawuška. A. Philologisch.", *RIA* 12, 99-103
- Veenhof, K. R. , (1982). "The Old Assyrian Merchants and Their Relations With The Native Population of Anatolia", *CRRAI* 25, 147-160
- Watkins, C. , (2004). "The Third Donkey: Origin Legends and Some Hidden Indo-European Themes", ed. J.H.W. Penney, *Indo-European Perspectives. Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies*, Oxford, 65-79

- Wegner, I. , (1981). *Gestalt und Kult der Istar-Sawuska in Kleinasien*, Neukirchen-Vluyn
- Wegner, I. , (1995). “Der Name der Ša(w)uška”, *SCCNH* 7, 117-120
- Wilhelm, G. , (1989). *The Hurrians*, trns. J. Barnes, Warminster
- Wilke, C. , (1976 -1980). “Inanna/Ištar” *RIA*, 5, 74-89
- Wolkstein, D. - Kramer S. N. , (1983). *Inanna, Queen of Heaven and Earth: Her Stories and Hymns from Sumer*, New York
- Yiğit, T. , (1995). “Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İšuwa Bölgesi,” *TAD* 28, 233-251
- Yiğit, T. , (1997a). “Eski Anadolu Kentlerinden Luḫuzatia/Lawazantiya’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Belleten* 230, 1-14
- Yiğit, T. , (1997b). “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Šamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *TAD* 30, 273-287
- Yiğit, T. , (2000). *Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara
- Yiğit, T. , (2002). “Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre MUNUS(.MEŠ):KAR.KID”, *TİD* XVII 1, 73-81
- Yiğit, T. , (2003). “İlk Tunç Çağı’nın Son Evresinde Anadolu’nun Siyasal Görünümü”, *TAD* 33, 167-182
- Yiğit, T. , (2005a). “Hitit Çivi Yazısının ilk Ortaya Çıkışı”, *TAD* 37, 79-86
- Yiğit, T. , (2005b). “Hurriler’e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, *TAD* 38, 55-6

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Okan DEMİR
 Doğum Yeri ve Yılı : Almanya - 1989
 Medeni Hali : Evli
 Yabancı Dili : İngilizce
 E-posta : odemir@kastamonu.edu.tr

Eğitim Durumu

Lise : Yerkesik Lisesi / 2003 - 2006
 Lisans : TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
 Tarih Bölümü (Tam Burslu) / 2006 - 2012
 Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sos. Bil. Ens.
 Tarih Anabilim Dalı Tezli YL /
 2013 - ...(halen)
 : Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens.
 Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Tezli YL /
 2013 - ...(halen)

Mesleki Deneyim

Türk Tarih Kurumu : Kütüphane Stajeri / 2009-2010
 Yunus Emre Enstitüsü : Uzman Yardımcısı Stajeri / 2010-2011
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi : Uzman Yardımcısı Stajeri / 2011-2012
 Kastamonu Üniversitesi : Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
 Araştırma Görevlisi
 2013 - ...(halen)